

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

LUPTA POLITICĂ A SOCIALIȘTILOR ROMÂNI PENTRU CAUZA PROGRESULUI GENERAL AL ȚĂRII (1900-1914)

GEORGETA TUDORAN

EVOLUȚIA OBȘTILOR SĂTEȘTI DE ARENDARE ÎNTRE 1907-1916

GHEORGHE CRISTEA

LOCUL LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT ÎN ISTORIA ROMÂNILOR
DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

MATEI D. VLAD

ISTORIE ȘI IDEOLOGIE

ARTĂ ȘI POLITICĂ ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLELE XV-XVII

RĂZVAN THEODORESCU

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

MATEMATICA ȘI ISTORIA SOCIAL-ECONOMICĂ. ÎNCEPUTUL IMPACTULUI (I)

VASILE LIVEANU

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

3

TOMUL 37

1984

MARTIE

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIĂ, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM. Departamentul Export-Import presă P.O. Box 136—137. Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70118.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției :

B-dul Aviatorilor, nr. 1

71247 — București, tel. 507241

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 37, Nr. 3

Martie 1984

SUMAR

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

- GEORGETA TUDORAN, Lupta politică a socialiștilor români pentru cauza progresului general al țării (1900—1914). 209
- GHEORGHE CRISTEA, Evoluția obștilor sătești de arendare între 1907—1916. 226
- MATEI D. VLAD, Locul lui Constantin Mavrocordat în istoria românilor din secolul al XVIII-lea 241

ISTORIE ȘI IDEOLOGIE

- RĂZVAN THEODORESCU, Artă și politică în Țările române în secolele XV—XVII 259

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

- Matematica și istoria social-economică. Începutul impactului (I) (*Vasile Liveanu*) . . . 269

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

- Dezbaterea științifică: „Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII—XVII-lea” (*Mircea D. Matei*): Simpozionul de la Academia „Ștefan Gheorghiu” dedicat făuririi statului național unitar român (*Constantin Mocanu*): Manifestări științifice internaționale de istorie (*Mihail E. Ionescu*); Colocviul internațional „Relații habsburgo-otomane în secolele XVI—XVIII” (*Mihail Maximi*): Cronica. . . 279

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- SIMION RETEGAN, *Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1860—1867)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1983, 214 p. (*Daniela Bușă*) 286
- * * * *Inscripțiile din Scythia Minor*, vol. I (*Histria și împrejurimile*), culese, traduse, însoțite de comentarii și indici de D.M. Pippidi, Edit. Academiei R.S.R. București, 1983, 541 p. + 94 planșe aparte (*Constantin C. Petolescu*) 287
- ALEKSANDAR STIPČEVIČ, *Kultni simboli kod ilira*, Sarajevo, 1981, 204 p. + 36 pl. (*Gelcu Maksutovici*) 290
- * * * *Historia del ejército español*, tomo I Gráficas Becce, S.A. Madrid, 1981, 445 p. (*Eugen Denize*) 292

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

- * * * „Annales de démographie historique”, 1981, Paris, La Haye, New York, Mouton, 429 + CXXXII p. (*Pienaru Nagy*) 294

„Revista de istorie”, Tom. 37, nr. 3, p. 207—298, 1984

REVISTA DE ISTORIE

TOME 37, N° 3

Mars 1984

SOMMAIRE

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

- GEORGETA TUDORAN, La lutte politique des socialistes roumains pour la cause du progrès général du pays (1900—1914) 209
- GHEORGHE CRISTEA, L'évolution des communautés villageoises d'affermage entre 1907 et 1916. 226
- MATEI D. VLAD, Le place de Constantin Mavrocordat dans l'histoire de Roumains du XVIII^e siècle 241

HISTOIRE ET IDÉOLOGIE

- RAZVAN THEODORESCU, Art et politique dans les Pays roumains aux XV^e—XVII^e siècles 259

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

- Les mathématiques et l'histoire socio-economique. Le début de l'impact (I) (*Vasile Liveanu*) 269

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- Le débat scientifique : „Aspects de la civilisation roumaine aux XIII^e—XVII^e siècles” (*Mircea D. Matei*); Le symposium de l'Académie „Ștefan Gheorghiu” dédié à l'édification de l'Etat national unitaire roumain (*Constantin Mocanu*); Manifestations scientifiques internationales d'histoire (*Mihail E. Ionescu*); Le Colloque international „Rapports entre l'Empire des Habsbourg et l'Empire ottoman aux XVI^e—XVIII^e siècles” (*Mihai Maxim*); Chronique. 279

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- SIMION RETEGAN, *Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1860—1867)* (Conscience et action nationale dans le village roumain de Transylvanie au milieu du XIX^e siècle (1860—1867), Editions Dacia, Cluj-Napoca, 1983, 244 p. (*Daniela Bușă*). 286
- * * * *Inscripțiile din Scythia Minor* (Les inscriptions de Scythia Minor), vol. I (*Historia și împrejurimile* (L'Histria et les environs), recueil, traduction, commentaires et index de D.M. Pippidi. Editions de l'Académie de la R.S. de Roumanie, București, 1983, 544 p. + 94 planches séparées (*Constantin C. Petolescu*). 287
- ALEKSANDAR STIPČEVIČ, *Kulni simboli kod ilira*, Sarajevo, 1981, 204 p. + 36 pl. (*Gelcu Maksutovici*) 290
- * * * *Historia del ejército español*, tomo I Gráficas Becefe, S.A. Madrid, 1981, 445 p. (*Eugen Denize*) 292

LE REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

- * * * „Annales de démographie historique”, 1981, Paris, La Haye, New York, Mouton, 429 + CXXXII p. (*Pienaru Nagy*) 294

LUPTA POLITICĂ A SOCIALIȘTILOR ROMÂNI PENTRU CAUZA PROGRESULUI GENERAL AL ȚĂRII (1900 — 1914)

DE

GEORGETA TUDORAN

În perioada de început a secolului al XX-lea, partidul politic al clasei muncitoare din țara noastră a continuat să înscrie în programul său problema luptei politice, a confruntării sale, pe acest plan, cu partidele politice ale claselor dominante, în scopul apărării intereselor fundamentale ale clasei muncitoare, ale celor mulți și oprimați, pentru mersul ascendent al României pe calea progresului general. Această orientare era cu atât mai demnă de remarcat cu cât în perioada respectivă se înregistraseră unele greutăți, prin abandonarea conducerii partidului de către unii fruntași socialiști, intelectuali, care participaseră la lupta politică din secolul trecut și reprezentaseră partidul socialist în parlamentul țării. Dar, partidul socialist bazat „pe necesități simțite și îndrumate din capul locului de oameni serioși și întregi” — după cum se sublinia în „Revista ideii”, în anul 1901, — va desfășura în permanență lupta sa. „Politica și-o va face de sine, fără mezialianțe, și va ieși la capăt cum se cuvine. E o minune asta. Minunea se va face”¹. Din primul an al secolului, presa vremii scotea în evidență necesitatea continuei consolidări a partidului socialist, în pofida persistenței ideilor dăunătoare, confuze, ale celor care îl părăsiseră. Căci, în spiritul ideilor socialiste, trebuia să existe un partid. „Acest partid nu poate fi decât cel socialist” — menționa gazeta „Adevărul” — subliniind viitorul pe care îl avea de realizat. „E deci numai o chestiune de timp, și socialiștii români au priceput aceasta, de altminterlea ca și cei francezi, germani etc., când n-au pus toată greutatea activității lor pe partea principială, ci pe cea practică . . .”². Această activitate practică a partidului proletariatului din țara noastră s-a desfășurat pe un amplu plan politic, el reprezentând interesele tuturor celor ce muncesc în orașe și în sate³. Căci — afirmau socialiștii — tuturor

¹ „Revista ideii”, nr. 5, martie 1901, p. 66.

² „Adevărul” din 3 iunie 1901.

³ Vezi în acest sens: Ion Mamina: *Partidul revoluționar—reprezentantul politic al intereselor clasei muncitoare, al maselor populare (1900—1914)* în „Revista de istoric”, nr. 11/1979 p. 2097—2122.

categoriilor sociale asuprite de clasele dominante, trebuia să li se facă cunoscute „ideile care alcătuiesc temelia învățăturilor noastre”, să atragă în acțiunile lor politice și „țărani, pe toți proletarii”, pentru realizarea practică a idealului socialist, deoarece nimic „*nu-i anevoie*”⁴.

Încă din primii ani ai apariției sale, gazeta „România muncitoare”, organul oficial de presă al socialiștilor, sublinia importanța luptei politice, menționând că „*atunci cînd proletariatul cere drepturi politice deopotrivă pentru toți, el reprezintă națiunea întreagă . . . acțiunea lui depășește fruntariile propriei sale clase pentru a se confunda cu acelea ale marelui majorității a poporului românesc*”⁵.

Era menționată lucida înțelegere a sensului profund al idealului pentru care întreaga forță proletară își desfășura lupta socială și politică, viitorul, de fapt, al patriei. Pe bună dreptate, menționa C. Dobrogeanu-Gherea, rolul ce le revenea celor care munceau, pentru victoria luptei de clasă, „*proletariatul, muncitorimea*” rol pe care îl sublinia socialismul „*transformarea societății capitaliste în cea socialistă și de a face ca această transformare să fie cît se poate mai armonică, mai rodnică*”⁶. În acest sens era subliniată marea importanță a organizării și desfășurării luptei politice a partidului proletariatului, acea clasă socială capabilă „să-și ridice vocea în numele poporului întreg”. El putea fi mîndru de inarea misiune ce-i revenea „*misiune istorică și națională — după cum arăta Cr. Racovski — care va face dintr-însul factorul principal al progresului și al civilizațiunii în țara noastră*”⁷. Activitatea socialiștilor de la începutul secolului al XX-lea era o continuare a tacticii de luptă pe care socialiștii o folosiseră cu succes în secolul trecut, și pe care acum o ridicaseră pe o treaptă superioară, ținînd seama de marele rol ce le revenea, acela „*de a duce lupta de clase pînă la ultimele sale consecințe și în toate domeniile vieții sociale și politice*”⁸. Și nu putea fi asigurat succesul revoluției sociale fără consolidarea organizatorică a partidului, fără succesele sale pe tărîm politic — după cum cu justețe arăta M. Gh. Bujor⁹. Proletariatul din țara noastră, cu bogatele sale tradiții revoluționare, își înscria activitatea politică în cadrul luptei proletariatului internațional. Muncitorii din țările cele mai depărtate alcătuiau o singură clasă socială, care își desfășura lupta sub „*stîndardul roș al nevoilor sale și al idealului său*” — după cum arăta M. Gh. Bujor. Muncitorii din Anglia, Scandinavia, Australia, Noua Zeelandă, Japonia, Argentina, „*muncitorul din România ca și cel din Statele Unite, muncitorul de pretutindeni pășind peste granițele politice ale țării*”¹⁰, ținteste realizarea de fapt a unei lumi viitoare. Și această misiune îi revine, pe plan politic în primul rînd, partidului de clasă al proletariatului. Credința nestrămutată și lucidă în posibilitatea îmfăptuirii ideilor socialiste în țara noastră se desprinde din întreaga desfășurare a evenimentelor istorice, din lupta proletariatului din țara noastră. În această luptă pe

⁴ „Revista ideii”, nr. 9 din iulie 1901, p. 140.

⁵ „România muncitoare” din 5 martie 1905.

⁶ Idem din 27 martie 1905.

⁷ Idem din 5 martie 1905.

⁸ Idem din 27 martie 1905.

⁹ Idem din 22 (6) martie 1906.

¹⁰ Idem din 18 aprilie (mai) 1905.

primul plan era plasată acțiunea politică — după cum menționa V. Brand, în articolul său intitulat simbolic *Proletariatul și partidul politic*¹¹.

Permanentă dezvoltare și consolidare organizatorică a partidului socialist se reflectă, astfel, în întreaga desfășurare a luptelor revoluționare, în toate acțiunile de clasă desfășurate pe tărîmul economic, social, dar mai ales, politic. Semnificația acestei activități — era subliniată constant în presa vremii, în întrunirile muncitorești, în adunările populare. „Idealul nostru era fără îndoială : *lupta politică alături de cea economică*” se arăta în articolul intitulat *Muncitorii și lupta politică* și semnat de „Un tipograf socialist”. Prin această luptă, proletariatul își propunea să submineze, la început, apoi să înlăture societatea capitalistă, „*introducînd pe ruinele ei societatea cea nouă, a iubirii aproapei, a frăției și dragostei, a binelui și frumosului — societatea socialistă*”¹². Acest țel final al luptei proletariatului trebuia să fie inclus permanent în programul de luptă al partidului iar pentru aceasta era necesară angajarea în luptă a tuturor celor care munceau. Și acest proces se putea realiza, ținînd seama de creșterea numărului proletariatului, odată cu dezvoltarea economică a țării, cu răspîndirea intensă a ideilor socialiste care pătrundeau tot mai mult în straturile adînci ale poporului ce suferea de pe urma exploataării. „*Justificarea mișcării noastre este tocmai în desființarea acestei exploataări, în dezrobirea muncii și a muncitorului, ca să ajungă să fie el stăpîn și pe produsul muncii lui și pe persoana sa*”¹³ menționa gazeta „România muncitoare”. De aceea trebuia antrenat proletariatul în lupta politică căci nu luptau „*numai pentru astăzi, ci luptăm pentru mâine, poimîine, pentru viitor*”. În cadrul acestei acțiuni, socialiștii includeau sprijinul pe care trebuiau să-l acorde dezvoltării țării, progresului economic al întregului popor deoarece, după opinia lor, interesele de clasă și metodele sale de luptă „*concordă perfect cu dezvoltarea cea mai rațională a forțelor productive în folosul marii majorități a națiunii*”¹⁴. Ca răspuns la acuzațiile pe care presa burgheză le aducea socialiștilor privind așa zisul lor „antipatriotism”, N.D. Cocea menționa, într-unul din articolele sale, falsă interpretare a evenimentelor, determinată de anumite interese precise de clasă. Căci cum puteau fi socotiți membrii guvernului care loveau în clasa muncitoare și în țărănime, și care pentru a se îmbogăți nu se sfiau să vîndă „și oamenii și cinste și convingeri”. Sentimentele muncitorilor socialiști nu erau antipatriotice atunci cînd protestau împotriva măsurilor nedrepte — menționau ei — arătînd că această clasă socială, proletariatul „*va ști odată să vă mature și să smulgă masca minci-noasă a poporanismului vostru, în numele și cu sprijinul muncitorimii pe care ați prigonit-o*”¹⁵. Clasele dominante n-ar fi făcut această afirmație dacă „*n-ar fi uitat că sîntem cetățenii acestei țări, cu mai multe drepturi . . .*”.

Atunci cînd criticau guvernul și măsurile sale sîngeroase din primăvara anului 1907, socialiștii români și-au exercitat un drept legal — după cum arăta M. Gh. Bujor — „*dreptul de a ne ocupa de afacerile țării în care*

¹¹ Idem din 26 (2) martie 1906.

¹² „România muncitoare” din 25 noiembrie 1907.

¹³ Idem din 21—28 octombrie 1907.

¹⁴ „Viitorul social”, nr. 4, noiembrie 1907, p. 292.

¹⁵ „România muncitoare” din 7—11 octombrie 1907.

trăim". Ei deosebeau țara adevărată de modul cum o înțelegeau stăpînitarii, acea țară formată din masa mare a poporului din care făceau și ei parte. „De țara care trebuie să fie a acestei mase ne interesăm și voim să o transformăm spre bine”¹⁶ sublinia cunoscutul militant.

În cadrul luptei politice a partidului s-a înscris chiar și în acei ani acțiunea energetică, susținută, pentru impunerea unor măsuri în vederea obținerii dreptului de a participa la lupta politică, prin acordarea dreptului la votul universal. Exprimîndu-și opinia, într-un articol mai amplu, privind programul politic al partidului proletariatului, Cristian Racovski sublinia rolul ce-i revenea impunerii și obținerii drepturilor politice pentru masele largi, muncitoare. Pentru că — menționa el — „atît votul universal, legislația directă a poporului, cît și toate revendicările noastre politice, au vădit scopul de a deschide proletariatului calea spre puterea politică”¹⁷, în vederea atît a îmbunătățirii soartei sale în acea perioadă, cît și pentru asigurarea viitorului luminos al societății. Tot el, în vara anului 1907, referindu-se la apropiata conferință socialistă, includea, printre problemele importante care se cereau discutate, și problema votului universal. Dacă pînă la acea dată se discutaseră problemele organizării, acum propunea să fie dezbătute mai intens noile revendicări politice care trebuiau incluse chiar în programul lor politic. „În primul loc este *Votul universal* și în al doilea *chestia agrară*”¹⁸ — sublinia el. Discuțiile purtate în cadrul conferințelor, a întrunirilor muncitorești au făcut ca această problemă să fie tot mai frecvent abordată și să capete semnificații majore. Dimitrie Marinescu se raliase și el, cu elanul care îl caracteriza, luptei pe acest tărîm politic. După părerea sa, „cea mai însemnată reformă ce se poate aduce populațiunii muncitoare de la sate și orașe, este votul universal pentru toți locuitorii țării”¹⁹ pentru că prin această participare la lupta politică să poată să-și consolideze poziția de clasă, să-și impună măsuri care să ducă la îmbunătățirea vieții lor. „Noi, ca muncitori, trebuie să luptăm pentru această reformă” — se arăta în articolul intitulat simbolic „În jurul votului universal” — chiar dacă „prin aceasta nu se vor înlătura piedicile ce întîmpinăm pentru a ne organiza”²⁰. O expresie elocventă a poziției de apărare a luptei politice o reprezintă modul în care gazeta „România muncitoare” anunța alegerea „tovarășului George Grigorovici” în parlamentul Austriei, atît ca pe un succes al socialiștilor în lupta parlamentară, cît și pentru că era un deputat român socialist într-un parlament. Salutîndu-l, era menționat rolul ce-i revenea în această calitate, ca luptător „pentru nevoile poporului muncitor român și de toate naționalitățile din Bucovina”²¹.

Chiar după desfășurarea campaniei electorale din anul 1907, socialiștii din țara noastră subliniau în paginile presei lor, importanța acestei forme de acțiune pentru proletariat. Rezultatul cifric al alegerilor, modul în care se desfășoară, constituiau, după părerea lor, tot atîtea capete de acuzații la adresa claselor dominante. Desfășurarea evenimentelor

¹⁶ Idem din 15–22 iulie 1907.

¹⁷ „Viitorul social”, nr. 5 din decembrie 1907, p. 433.

¹⁸ „România muncitoare” din 10–17 iunie 1907.

¹⁹ „România muncitoare” din 2–9 septembrie 1907.

²⁰ Idem din 12–19 martie 1906.

²¹ Idem din 3–10 iunie 1907.

demasca pe „făuritorii de Parlament-minciună” și fiind, totodată „cea mai strălucită îndreptățire a celor ce luptă pentru votul universal”²². Pe această linie se înscrie ampla campanie de demascare a măsurilor teroriste pe care autoritățile de stat le luau contra muncitorilor. „De cînd, ca muncitor, am început să-mi dau seama de ce înseamnă o lege, am observat că autoritățile au fost totdeauna în afară de ele” — arăta I.C. Frimu în articole ca „Cerem legalitate” sau „Țara fără legi”. Elocvent este și apelul Cercului „România muncitoare”, adresat către „lucrători și țărani, către alegători și delegați”. Dezvăluind condițiile grele în care se zbătea, situația deosebit de dificilă a țărănimii, se sublinia că partidele burgheze nu erau preocupate de rezolvarea acestor probleme, nu se arătau interesate real de soluționarea nevoilor poporului. „Poporul nu va putea să radă niciodată într-o Cameră actuală, oglindirea adevărată a intereselor sale. Camerele de astăzi sînt camerele celor bogăți, nu camerele poporului român. Și cu atît mai adevărat e aceasta pentru Senat”. Apelul, care chema pe muncitorii ce puteau participa la alegeri, să-și anuleze mandatele, în anul 1907, se încheia cu chemarea: „Semnul nostru de unire trebuie să fie: Trăiască Votul universal!”²³. Obținerea acestei reforme avea menirea să atragă în lupta politică întreaga țărănime, „factorul economic cel mai important din țară”, care era necesar să devină un „influent factor politic în stat”. Lipsindu-i posibilitatea de a-și exprima altfel lipsurile, țărănimea nu s-a putut manifesta decît prin violență, în timpul răscoalelor — menționa presa socialistă. Iată de ce era necesară obținerea votului universal care „va pune puterea politică în mîna acelorora cărora, de drept, li se cuvine”²⁴. Atragerea țărănimii în lupta politică, alături de muncitori, era evocată, ca o necesitate imperioasă în numeroase articole. Alecu Constantinescu sublinia astfel în articolul său „Dușmanii votului universal”, necesitatea obținerii Legii votului universal căci — arăta el — „Votul universal e unicul mijloc de dezrobire politică a proletariatului de la țară în special”, această categorie socială care, după răscoalele sale din anul 1907, a înțeles, ca și muncitorii din orașe, că „mîntuirea numai prin sine însuși”²⁵ se va realiza.

Chiar și în timpul desfășurării lucrărilor parlamentului, socialiștii au continuat să-și afirme poziția în vederea inițierii unei intense lupte politice. „Muncitorimea țărănească și orășănească — menționa M. Gh. Bujor în articolul său *Discuția la mesaj* — trebuie să tragă de aci învățăminte adinci... Ea trebuie să păsească spre o acțiune proprie a ei”²⁶. Întreaga lor activitate reflecta importanța pe care o acordau acestui aspect al acțiunii lor constante, ținînd seama de întreaga evoluție, de procesul complex de dezvoltare a țării. Căci socialiștii, menționau documentele vremii „luptă fără preget și cu toate sacrificiile... pentru apărarea drepturilor și înălțarea acestui popor”²⁷.

În anii următori, lupta pentru includerea partidului politic al clasei muncitoare în viața politică a înscris pagini importante. Cînd se anunța

²² „România muncitoare” din 10—17 iunie 1907.

²³ Idem din 20—27 mai 1907.

²⁴ Idem din 4—11 noiembrie 1907.

²⁵ Idem din 24 august 1908.

²⁶ „România muncitoare” din 2—9 decembrie 1907.

²⁷ „Calendarul muncii”, 1908, București, Cercul de editură socialistă, 1907, p. 51.

convocarea conferinței Uniunii Socialiste, în ianuarie 1908, se sublinia rolul major ce revenea organizației politice „*la strângerea la un loc a tuturor forțelor numerice, materiale și morale, de care poate dispune în prezent socialismul în România*”... Prin această activitate intensă — arăta M. Gh. Bujor — „*vom avea mîngîierea sufletească atît de rară, de a putea spune că ne-am făcut datoria*”²⁸. Și aceasta, pentru a putea ca proletariatul să-și trimită reprezentanții săi în forumul politic al țării, această clasă socială care era socotită — pe bună dreptate — „*singura în stare să salveze țara... împreună cu țărănimă*”²⁹. În privința tacticii pe care și-o însușiseră și în care credeau socialiștii, pentru acțiunea lor politică, aceasta era o expresie elocventă a maturității lor ideologice, a seriozității cu care urmăreau progresul general al țării. „*Noi socialiștii — arăta Cr. Racovski — cerem votul universal pentru toți supușii statului român*”³⁰, respectînd crezul ideilor socialiste și neacceptînd ideea conlucrării sau colaborării cu partidele politice ale claselor dominante”. Răspunzînd știrilor din presa vremii prin care se anunța intenția liberalilor de a modifica legea electorală pentru a introduce colegiul unic, socialiștii menționau că, pe lingă faptul că nu cred în promisiunile burgheziei, ci nu vor admite „*o reformă electorală care să nu aibă la bază principiul votului universal, direct, egal și secret*”³¹.

În campania electorală din anul 1908 socialiștii din țara noastră și-au reafirmat poziția de reprezentanți ai clasei muncitoare, ai intereselor întregului popor, pentru integrarea proletariatului în viața politică a țării. Cu convingere, ei își defineau poziția lor de clasă, împotriva celorlalte partide politice — conservator, național-liberal sau conservator-democrat — care urmăreau „*sprijinul tuturor acelor care dispun de avere și influență politică, nicidecum însă și de opinia poporului român*”. Iată pentru ce, Cr. Racovski sublinia importanța îmbunătățirii metodelor de organizare și educare socialistă a maselor muncitoare de la orașe și sate, „*introducerea lor în lupta politică și electorală, obișnuirea lor de a face uz de presă, de întruniri, de meetinguri, de demonstrații pașnice. Oligarhia română trebuie să resimtă în sfîrșit că în țara aceasta există și altoineva decît regele Carol și cei 20—25 000 de alegători de colegiul I*”³².

În timpul lucrărilor conferinței Uniunii Socialiste din România și a Comisiei Generale a Sindicatelor din 6—7 ianuarie 1908, această chestiune s-a aflat printre problemele discutate, precum și în moțiunile adoptate. În cadrul proiectului programului politic prezentat, pe primul punct se afla : „*Votul universal, egal, direct și secret atît pentru Cameră, cît și pentru județe și comune, pentru toți supușii statului român de la 20 de ani în sus, fără deosebire de sex și neam...*” urmat de alte aspecte ale luptei politice pentru îmbunătățirea regimului de viață a celor ce muncesc. Printre moțiunile adoptate era și cea privind sarcina ce-i revenea Comitetului Central al organizației de a extinde campania acestei reforme. Muncitorii erau chemați să-și sporească, în același timp, exigența față de partidele

²⁸ „România muncitoare” din 20—27 ianuarie 1908.

²⁹ Idem din 13—20 aprilie 1908.

³⁰ Idem din 6—13 ianuarie 1908.

³¹ Idem din 15—22 iunie 1908.

³² Idem din 22—29 iunie 1908.

burgheze, să țină seama de „*absoluta datorie de a se abține de la orice legături cu aceste partide*”³³.

Aceeași extindere a luptei politice s-a remarcat în cadrul campaniei electorale, care s-a desfășurat în cursul aceluși an. Gazeta „România muncitoare” publica chemări, adresate muncitorilor de către organizația lor politică, pentru a se înscrie în listele electorale, cu indicații precise, menite a determina cât mai mulți cetățeni să participe în cadrul acestei acțiuni. „Înscrieți-vă”, „Deveniți alegători”, „Reguli pentru înscrierea în listele electorale”³⁴ și altele, erau chemări ale comitetului electoral constituit, pentru mobilizarea maselor în cadrul acestei campanii, chiar dacă partidul încă nu-și depusese lista candidaților. În manifestul adresat muncitorilor de membrii Comitetului Central al Uniunii Socialiste, se menționa importanța obținerii acestei revendicări, socotită una dintre „*cele mai mari ale clasei muncitoare*”, votul universal. Și nu puteau să nu-l aibă muncitorii din România liberă „*când românii din Bucovina, de sub o stăpânire străină, au acest drept cetățenesc și când românii din statul ungăr se vor bucura în curînd de același drept*”³⁵.

În interviul acordat presei socialiste, C. Dobrogeanu-Gherea, referindu-se la momentele tulburărilor balcanice, menționa necesitatea desfășurării acțiunii pentru această revendicare în orice împrejurare. „*Ca socialist, cred că orice moment e potrivit...*” — arăta el — „*Votul universal trebuie să fie prima revendicare a proletariatului, căci fără dreptul cetățenesc, orice încercare de dezrobire economică va fi zădărnicită, va fi sfărîmată de oligarhia stăpînitoare*”. Prin această cucerire politică, principiile socialismului vor pătrunde nu numai între muncitori, ci „*în straturile profunde ale poporului*”³⁶. Aceeași chemare o adresa și George Grigorovici în cuvîntul său, rostit la conferința social-democrată din Austria din 27 septembrie 1908; „*Noi românii — arăta el — avem trista soartă de a fi sfîșiți în patru părți, sub patru stăpîniri...*”³⁷ și dacă ei au obținut în Bucovina drepturi politice, vor reuși și cei din Ungaria, trebuie să reușească și cei din România liberă.

În această perioadă se înscria în partidul proletariatului, deputatul socialist de mai tirziu, Toma Dragu, care susținea în presa vremii chemarea la organizarea politică a proletariatului de care depindea „*cucerirea votului universal și prin el, scuturarea jugului politicianilor și astfel emanciparea voastră desăvîrșită*”³⁸.

Pe aceeași linie se înscriu articolele, întrunirile muncitorești, conferințele prezentate în largă masă a muncitorilor. I.C. Frimu își încheia articolele cu chemarea la luptă „*pentru dobîndirea dreptului de vot*”. Ștefan Gheorghiu, la întrunirea muncitorilor din Ploiești, sublinia că muncitorii știu „*că numai partidul de clasă al muncitorilor va fi în stare să smulgă din mîinile politicianismului hrăpăreț și legi economice mai bune, și legi politice mai drepte și marea reformă electorală a votului universal*” iar

³³ Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1900—1909, Edit. politică, București, 1975, p. 688, 689.

³⁴ Vezi „România muncitoare” din 22—29 iunie 1903, 13 iunie, 21 august 1908.

³⁵ Idem din 25 septembrie 1908.

³⁶ „România muncitoare” din 19 octombrie 1908.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Idem, din 9 octombrie 1908.

Alec Constantinescu menționa în articolul său *Vremuri noi*, că nimic și nimeni nu putea opri „*mersul vremii sau progresul ideilor*”³⁹. Pe bună dreptate sublinia N.D. Cocea că „*patriotism adevărat, și înțelegere luminată a nevoilor țării nu va fi cu puțință pînă ce proletariatul din România... nu va face să triumfe votul universal*”⁴⁰. Ei subliniau importanța majoră a succeselor pe care le înregistrau în cadrul frecventelor confruntări politice. Și erau convinși că o ascensiune a acestei acțiuni „*va însemna un progres imens în redeseptarea poporului român și în dezvoltarea mișcării socialiste și sindicale de la noi*”⁴¹.

În memoriul întocmit de conducerea politică a partidului, către Camera deputaților, era prezentată starea socială a poporului; printre probleme care cereau să fie analizate aflindu-se „*starea nenorocită a celor cinci milioane de țărani români*”.

Problema unei acțiuni politice asidue a partidului clasei muncitoare a continuat să figureze în cadrul amplei lupte de clasă ce s-a desfășurat în anii următori. Se sublinia cu acuitate atragerea maselor largi muncitoare în ampla campanie politică, alături și în sprijinul partidului politic al proletariatului. Referindu-se la această activitate, cu prilejul alegerilor care aveau loc în Capitală, la începutul anului 1909, M. Gh. Bujor sublinia efortul pe care îl cerea acțiunea de dezvoltare a conștiinței cetățenești, politice, socialiste a maselor largi populare căci, emanciparea proletariatului „*nu se poate închipui fără o conlucrare comună a tuturor forțelor*”⁴². Adepți convinși ai angajării partidului în lupta politică, numeroși fruntași socialiști se pronunțau deschis în acest sens. Lucrătorii din Ploiești erau chemați de Al. Dunăreanu să strângă rindurile în cadrul acestei acțiuni pentru ca „*cu forțe unite, să intrăm în luptă cu dușmanul nostru, capitalul, și una cîte una, vom rupe din verigile lanțului ce astăzi ne încătușează*”⁴³. Mișcarea practică comună pentru impunerea votului universal trebuia să nu înceteze, chiar dacă clasele dominante nu acceptau această cerere a proletariatului deși făgăduiau unele măsuri. „*Poporul își va cucerii singur Votul universal, direct egal și secret, iar nu ciopîrțit și schilodit ca acela ce-l făgăduiți...*”⁴⁴, sublinia Panait Istrati, pe atunci activist socialist la Brăila, promisiunile făcute de liberali.

La o întrunire muncitorească din București, în noiembrie 1908, în cuvîntul lor, muncitori de diferite categorii, tîmplari, ceferiști, funcționari comerciali alături de N.D. Cocea, au susținut ideea politică majoră a partidului socialist. În motiunea adoptată, cei prezenți subliniau că cer „și declarăm că vom cere, pînă cauza noastră, care este cauza muncitorimii agrare și industriale din țara întreagă va triumfa”, reforme și legiuiri muncitorești printre care pe prim plan se afla „votul universal, direct, egal și secret pentru toți locuitorii țării „căci numai dreptul de vot va da puțința clasei muncitoare să-și facă legi prin ea și pentru ea”⁴⁵. Pentru aceasta proletariatul din întreaga țară era chemat să-și strângă rindurile

³⁹ Idem din 28 septembrie, 16 octombrie, 29 octombrie 1908.

⁴⁰ Idem din 16 octombrie 1908.

⁴¹ „Calendarul muncii” pe anul 1909. București, Cercul de editură socialistă, 1908, p. 8.

⁴² „România muncitoare” din 11 ianuarie 1909.

⁴³ Idem din 22 februarie 1909.

⁴⁴ Idem din 5 iulie 1909.

⁴⁵ „România muncitoare” din 27 noiembrie 1908.

— să-și unească forțele în această acțiune comună. Față de politica claselor dominante, socialiștii socoteau necesar să-și facă datoria pentru a clarifica toate categoriile muncitorești asupra necesității constituirii unui curent politic puternic, capabil să se opună — așa cum arăta Dimitrie Marinescu — „oricărui abuz și de câte ori vor încerca ei să ne răpească drepturile prevăzute în Constituție, să înfruntăm toate piedicile... Prin aceasta vom dovedi că știm să fim cetățeni demni și curajoși”⁴⁶.

Intruniri erau organizate chiar și în unele sate, pentru atragerea țăranilor muncitori în lupta politică, alături de proletariat. Astfel, într-un articol publicat în gazeta „România muncitoare”, același Dimitrie Marinescu relata încercările guvernului liberal de a opri o campanie dusă de socialiștii din județul Prahova. „*Iată liberalismul și demagogismul d-lui Ionel Brătianu față de țăranime*”⁴⁷, își incheia el articolul. Desfășurarea continuă a luptei pentru unitatea întregului popor muncitor se desprinde din toate documentele vremii, din activitatea socialiștilor care menționau că „*pentru țăran ca și pentru muncitorul de la orașe — scăparea de la pieire nu va fi găsită decât în sîmul socialismului*”...⁴⁸. Aceasta se desprinde din îndemnurile viguroase adresate muncitorilor în timpul campaniei electorale din acel an, 1909. Articole ca *Înscrieți-vă în listele electorale, Muncitori, deveniți alegători!*, *Pentru înscrierea în listele electorale*, precum și noul apel al partidului, chemau la luptă politică, la respectarea principiilor socialiste. Revelator ne apare răspunsul pe care socialiștii l-au dat ziarului „Viitorul” care îi acuzaseră că ar fi sprijinit în alegeri partidul conservator democrat. „*Votul muncitorilor înseamnă disprețul și dezaprobarea politicii liberale, — se arăta în articolul menționat — dar nicidecum aprobarea conservatorilor-democrați... Nu poate fi acuzat socialismul român de încălcare de principii...*” el „*care răspundea totdeauna cu demnitate, dovedind astfel virtutea sa*”⁴⁹. La alegerile din decembrie 1909 din București, socialiștii au adresat muncitorilor chemarea de a se abține de la vot. Explicația acestei atitudini de boicotare a scrutinului o dădea Gh. Bujor, în articolul său dedicat necesității activității politice — „în partidul politic al clasei muncitoare, în partidul socialist care va lua în mîină apărarea fundamentală a muncitorimii și cea sudiară a tuturor celor nedreptățiți — în el își vor găsi adăpostul muncitorii cărora li s-ar interzice dreptul de asociație profesional precum și toți democrații sinceri”⁵⁰. Era un avertisment în legătură cu legile ce se pregăteau să fie adoptate, legi îndreptate împotriva mișcării muncitorești și socialiste, acuzată de o intensificare a luptei sale. Măsurilor draconice în practică li se răspundea cu hotărîre demnă, dezvăluindu-se astfel realul caracter politic al partidului proletariatului, al luptei sale. Căci — menționau ei — dacă existau în lume „*oameni care să fie însuflețiți de un adevărat și puternic patriotism — apoi neapărat că aceștia sînt numai socialiști... Patriotismul lor e ceva cu totul înalt și sublim și se concretizează perfect în jertfa și entuziasmul care-l depun pentru dreptatea și fericirea poporului*”⁵¹. Acest

⁴⁶ Idem din 30 august 1909.

⁴⁷ Idem din 7 iunie 1909.

⁴⁸ Idem din 23 august 1909.

⁴⁹ Idem din 31 decembrie 1909.

⁵⁰ „România muncitoare” din 20 decembrie 1909.

⁵¹ Idem din 8 noiembrie 1909.

aspect al activității politice a partidului a fost menționat, în mod deosebit și la congresul care și-a desfășurat lucrările la începutul anului 1910. Deși nu a putut participa la aceste lucrări, Racovski expediase din străinătate o scrisoare în care scotea în evidență același rol politic, — pe care îl socotea ca o sarcină națională ce-i revenea partidului socialist, reprezentantul real nu numai al proletariatului din satele și orașele țării, ci și al salariaților din comerț, transport, agricultură „adică și mica burghezie orășenească și sătească...întreaga națiune”⁵². În aceeași ordine a dezbaterilor, delegatul muncitorilor din Galați, Mișu Ionescu, în raportul său, scotea în evidență necesitatea colaborării constante a organizațiilor de partid și profesionale, pentru stabilirea unor acțiuni politice unitare, întrucît toate organizațiile aveau aceeași credință în ideile socialiste, fără nici un fel de disensiune. Acțiunea politică întregeste pe cea economică — arăta el, referindu-se la caracterul luptei acestor organizații — „un partid politic, susținut de o puternică mișcare sindicală...va îndruma viața noastră politică și socială pe calea marilor reforme sociale”⁵³. Întreaga orientare profund morală și matură se desprinde și din raportul prezentat de M. Gh. Bujor, privind programul partidului, misiunea ce-i revenea privind progresul țării, orientarea sa spre „civilizare și cultură”. Rolul partidului era, după părerea lui, „profund național”. Ei o făceau în interesul țării atunci cînd își propuneau să lupte pentru ca „poporul să fie bine situat materialicește și moralicește”. Căci acțiunea politică a socialiștilor români, prin partidul lor, menționa M. Gh. Bujor, se desfășoară „nu numai pentru realizarea intereselor unei clase, ci luptăm pentru țara întreagă, pentru întărirea națională”⁵⁴.

După anul 1910, lupta politică se extinde, căpătînd forme tot mai intense de desfășurare, incluzînd participarea la alegerile parlamentare. În țara noastră — menționau fruntașii socialiști —, proletariatul era grupat în partidul său de clasă „întru apărarea intereselor economice și sociale” dar că aceste interese nu puteau fi apărate decît prin încercarea de a cuceri și puterea politică, iar pînă atunci să impună punctul lor de vedere puterii politice existente „în orice chip, încît cuvîntul lor să fie ținut în seamă”⁵⁵. În articolul intitulat sugestiv „Pot intra socialiștii în guvern?”, Alecu Constantinescu își exprima poziția sa față de atitudinea vechilor deputați socialiști din secolul trecut care au intrat în partidul liberal gîndind la posibilitatea democratizării liberalilor. „Transformarea societății actuale trebuie să fie nu opera indirectă sau jumătate directă a cîtorva individualități, altoite la partidele reacționarismului social-burghez, ci opera însăși a proletariatului ajuns la capacitatea integrală de a conduce o societate nouă...”⁵⁶. Proletariatul era chemat să-și continue lupta în cadrul partidului, în activitatea politică a acestuia: „să

⁵² *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1910—1915*, Edit. politică, București, 1968, p. 116.

⁵³ *Loc. cit.*, p. 89—92.

⁵⁴ *Dezbaterile congresului de constituire a Partidului Social-Democrat și ale congresului sindical, ținut în zilele de 31 ianuarie, 1 și 2 februarie 1910 la București*, Cercul de editură socialistă, București 1910, p. 11—19.

⁵⁵ „România muncitoare” din 24 martie 1910.

⁵⁶ *Idem* din 8 aprilie 1910.

întrebuințezi votul cum ți-o dicta partidul tău, partidul muncitorilor"⁵⁷, menționa socialistul ieșean, Ottoi Călin. Se desprinde astfel unitatea în cadrul acțiunii politice a partidului proletariatului, reprezentarea și apărarea intereselor majore nu numai ale proletariatului ci ale tuturor claselor sociale asuprite, ale întregului popor.

Un moment deosebit de important în lupta politică a partidului socialist l-a constituit perioada campaniei electorale din februarie 1911. Socialiștii își propuneau din nou candidați proprii pentru parlament. Înțelegerea profundă a rolului ce-i revenea clasei muncitoare în evoluția generală a societății, respectarea programului partidului de clasă al proletariatului se desprinde cu pregnanță din atitudinea pe care au adoptat-o în cadrul acestei campanii electorale. Ei și-au menținut, în această etapă, opinia privind neadmiterea nici unei colaborări cu partidele claselor dominante, pentru impunerea punctului de vedere socialist, în confruntările politice care aveau loc. Dezvăluind colaborarea claselor dominante, această „*dulce armonie între burghezie și moșierime, care generează o crîncenă exploatare a maselor muncitoare*”, programul electoral lansat de partidul proletariatului menționa din nou țelul pentru care lupta clasa muncitoare — prefacerea întregii societăți. Și pentru atingerea acestui ideal, se cereau impuse drepturi și largi libertăți maselor muncitoare de la orașe și sate. „Programul socialist — menționa I.C. Frimu — *nu-i un program de alegeri, ci un program de adînci reforme sociale, de ordine și bunăstare pentru toți*”⁵⁸.

În manifestul-program, publicat în gazeta partidului socialist, „România muncitoare”, se menționa importanța pe care o acorda acesta campaniei electorale. El se prezenta ca o forță politică diametral opusă celorlalte partide politice, partidul proletariatului fiind de fapt „*expresia intereselor și năzuințelor clasei muncitoare dar, în același timp reprezentantul cel mai conștient al intereselor generale ale națiunii...*”⁵⁹. Iată pentru ce acest partid — se arăta în documentul menționat — adresa poporului chemarea de a lua el însuși în mîini, conducerea destinelor sale.

Au fost organizate întruniri în diferite orașe din țară, la care au vorbit fruntașii partidului. La marea întrunire care a avut loc în Capitală, în sala „Dacia”, în cuvîntul său, M. Gh. Bujor sublinia unitatea și continuitatea acțiunii politice a partidului ce lega „*firul revoluționar al celor de la 1848 care au luptat pentru frăție, libertate și egalitate*”⁶⁰ de lupta pe care o desfășura în acei ani. La adunările din Ploiești, Galați și alte orașe I.C. Frimu, Ștefan Gheorghiu, Alecu Constantinescu, N.D. Cocea, numeroși alți fruntași socialiști prezentau, în aceeași viziune, programul de luptă al partidului, chemînd masele largi la sprijinirea campaniei electorale. La aceste alegeri, Partidul Social Democrat din România și-a prezentat candidații săi : dr. C. Racovski, I.C. Frimu, Dimitrie Marinescu, Gheorghe Cristescu, Toma Dragu, M. Gh. Bujor, N.D. Cocea, Alecu Constantinescu. Manifestul electoral al partidului socialist afirma direct scopul pe care îl urmărea partidul, rolul ce-i revenea în viața politică a

⁵⁷ Idem din 19 august 1910.

⁵⁸ „Facla” din 8 ianuarie 1911.

⁵⁹ „România muncitoare” din 3 februarie 1911.

⁶⁰ „România muncitoare” din 20 ianuarie 1911.

țării, ca reprezentant al proletariatului. Apelul era adresat celor mai largi categorii de oameni care munceau: „Către lucrătorii de toate categoriile, Către salariații și funcționarii statului, Către țărani, Către micii negustori, patroni și proprietari, Către alegători”, se analiza modul de viață al fiecărei categorii, se relevau conflictele politice dintre clasele sociale. Măsurile claselor dominante erau îndreptate împotriva proletariatului — se arăta în manifest — campania „*de represiune a mișcării muncitorești de la orașe a fost vrednică pereche a represiunii sîngeroase a răscoalelor de la sate*”. Iată de ce partidul politic al muncitorilor îi chema pe cei ce munceau să-i sprijine confruntarea politică în cadrul campaniei electorale. „*Partidul social-democrat cere dar în primul rînd sprijinul și votul lucrătorilor și salariaților, cere apoi sprijinul acelor elemente din mica burghezie ale căror interese își găsesc expresiunea în lupta proletariatului împotriva capitalismului...*”⁶¹. Deși nu au obținut nici un loc de deputat, campania electorală pe care o desfășurase partidul socialist în diversele orașe din țară, în pofida condițiilor materiale deosebit de grele, a determinat popularizarea acestui partid, realizarea scopului pe care îl urmărea, de propagandă mai intensă și lărgire a educației cetățenești a maselor largi ale poporului, „*de demonstrațiune a unei idei și puteri noi care a răsărit pe orizontul României*”⁶². Aceeași propagandă s-a realizat și în cadrul campaniei electorale ce s-a desfășurat de la 1 iulie la 3 octombrie 1911. S-a constituit un comitet electoral pentru București, format din Gheorghe Cristescu, Dimitrie Marinescu, Alexandru Pătruțescu și alții⁶³.

Nu putem să nu menționăm prezența activă în cadrul luptei politice din acei ani, a lui Ștefan Gheorghiu, semnalată frecvent în ampla campanie pe care partidul proletariatului o desfășura în diferite colțuri ale țării. Documentele vremii menționau largă sa participare la întrunirile muncitorești din Ploiești, T. Severin și în alte orașe, evidențiind pretutindeni, în cuvântările sale, rolul politic ce-i revenea partidului în lupta pentru eliberarea socială a muncitorilor, pentru victoria socialismului⁶⁴. La o întrunire pe care o prezida la Brăila, N.D. Cocea susținea în acest sens, conferința sa despre „*Foloasele Partidului Social Democrat și ale mișcării sindicale*”⁶⁵, importanța acțiunilor politice, pentru asigurarea unui viitor luminos patriei.

O participare intensă a desfășurat partidul socialist și în cadrul campaniei electorale care a avut loc în anul 1912. El și-a depus candidații, de această dată, într-un număr mai mare de județe, obținînd un număr sporit de voturi. Au fost depuse liste la Brăila, Constanța, Covurlui, Ilfov, Mehedinți, Prahova, Tulcea. Dezvăluind trăsăturile specifice ale poziției partidelor politice ale burgheziei, în cadrul luptelor electorale, fruntașii socialiști subliniau rolul ce revenea partidului proletariatului, misiunea pe care o aveau muncitorii în vederea sprijinirii luptei acestuia. Iată pentru ce, cetățenii erau chemați să privească cu luciditate deosebirea dintre programele politice ale diferitelor clase sociale, îndemnîndu-i pe

⁶¹ Arhiva I.S.I.S.P., fond M.M., 1911, doc. 12.

⁶² „România muncitoare” din 24 februarie 1911.

⁶³ Idem din 4 septembrie 1911.

⁶⁴ „România muncitoare” din 22 iulie 1912.

⁶⁵ Arhiva istorică centrală, București, fond Prefectura Poliției Capitalei, dosar 1/1911,

toți care „vor într-adevăr regenerarea țării”, să voteze pentru listele electorale ale socialiștilor. Căci candidații socialiști urmăreau „*să se lupte pentru cetățeni, cum au făcut pînă acum și în afară de Cameră*”⁶⁶ — se arăta într-un articol-manifest publicat la Constanța.

Prin accentuarea luptei sale politice, partidul socialist urmărea impunerea unui regim favorabil proletariatului, derogarea legilor anti-democratice adoptate de clasele dominante. „Legea Orleanu”, din decembrie 1909, lege care era împotriva sindicatelor profesionale, a funcționarilor statului, județelor, comunelor și stabilimentelor publice, constituia o mărturie grăitoare a poziției partidelor burgheze care sub pretextul că încercau „o armonie stabilă” între capital și brațele de muncă, loveau de fapt în muncitorime, în drepturile ei. Legea pentru organizarea meseriilor creditului și asigurărilor muncitorești, Legea Nenițescu, care intrase în discuții în anul 1911, nu putea să convingă pe reprezentanții muncitorilor că măsurile pe care le preconiza nu ar lovi în mișcarea revoluționară a proletariatului. Ei cereau guvernului să dea publicității proiectul de lege, „*să nu ne trezim prin surprindere, într-o zi că Parlamentul l-a și votat*”⁶⁷. Desele întruniri muncitorești organizate atît în Capitală cît și în numeroase orașe din țară, scoteau în evidență punctul de vedere comun al întregului partid față de acțiunea sa în confruntările politice care aveau loc. Această acțiune a reușit să determine clasele dominante să țină seama de protestele partidului proletariatului în întreaga perioadă a discutării legii în Parlament. În tot cursul anului 1912, chiar și în cadrul lucrărilor congresului socialist din 29 iunie — 1 iulie 1912, s-a subliniat aspectul protestelor energice împotriva corpurilor legiuitoare, pentru impunerea acelor măsuri menite să determine îmbunătățirea condițiilor de muncă și de viață ale muncitorilor. În rapoartele prezentate la acest congres, intitulate *Legea meseriilor* de C. Popovici, *Legea asigurărilor*, de Ilie Moscovici, *Votul universal*, de Toma Dragu, se sublinia necesitatea desfășurării unei campanii intense pentru impunerea punctului de vedere al partidului socialist, pentru a se acorda „*tuturor cetățenilor dreptul de a-și manifesta voința lor în controlul și conducerea treburilor politice*”⁶⁸. În acest sens, la chemarea Comitetului Executiv al partidului și a Comisiei Generale a Sindicatelor a fost semnat de numeroși muncitori, din toate categoriile sociale, din 31 localități din țară, memoriul care cuprindea de fapt, programul de acțiune politică imediată a partidului în privința legislației descuște: ocrotirea ucenicilor și organizarea învățămîntului profesional, desființarea legii Orleanu și recunoașterea juridică a sindicatelor etc.⁶⁹.

Printre aceste probleme se înscrie îndemnul ce era adresat muncitorilor pentru a-și strînge rîndurile în jurul problemelor politice ale partidului lor de clasă, căci era clar că nu au nimic „de așteptat din partea nici unui partid, nici o îmbunătățire, ba din contră, rele cît mai multe...”⁷⁰.

⁶⁶ „Deșteptarea Dobrogei” din 4 noiembrie 1912.

⁶⁷ „România muncitoare” din 8 septembrie 1911.

⁶⁸ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1910—1915*, Edit. politică, București, 1968, p. 355, 357, 363.

⁶⁹ Vezi mai pe larg, Ion Mamina, *loc. cit.*, p. 2101, 2103.

⁷⁰ „Izbînda” din 25 iulie 1910.

În presa socialistă se făcea o analiză profundă a conținutului de clasă al legilor pe care le impuneau clasele dominante. Era demascat astfel pină și atentatul împotriva libertății meseriilor, în articolul intitulat sugestiv „Reacționarismul legii Nenișescu”⁷¹, precum și caracterul acelei legi, „antieconomică și antisocială”. „D. Orleanu, lucrind în numele reacțiunii colectiviste, voia să desființeze dreptul la grevă...d. Nenișescu, care lucrează în numele reacțiunii albe, vrea să facă același lucru, dar pe o cale mai piezișă”, se arată în articolul semnat de „Un socialist”⁷². „Nici clasele muncitorești, nici democrația românească nu o pot primi” — se sublinia în chemarea proletariatului la campania politică împotriva acestei legi, căci nu se putea „primi o lege care ne întoarce cu veacuri înapoi și care... încearcă să fure lucrătorilor dreptul cel mai însemnat...”.

Ampla acțiune politică a partidului se ridica, din an în an, pe trepte superioare, ea urmărind rezolvarea problemei sociale cît și transformarea întregii societăți. Masele largi muncitoare erau mobilizate la luptă în vederea realizării dezideratelor politice ale întregului popor, care puteau fi îndeplinite alături de partidul proletariatului, acesta fiind chemat să îndeplinească viitoarea revoluție socială⁷³. Se preconizează că numai în cadrul societății viitoare muncitorul își va desfășura viața sa reală, va deveni nu numai „conștient de drepturile lui în fabrică și atelier”, ci își va însuși noile concepții, „noua morală a timpurilor noastre, unde științele și adevărul vor fi punctele de bază ale organizării societății omenești”⁷⁴.

Pe linia acestei profunde maturizări politice a gândirii reprezentanților partidului proletariatului, se înscrie modul de desfășurare a acțiunii lor politice. Iar progresele pe care această acțiune le-a înregistrat, erau menționate frecvent de documentele vremii. Alecu Constantinescu sublinia astfel personalitatea pe care o căpătase proletariatul, clasa socială de care „politicienii” nu puteau să nu țină seamă, fără să mai poată dispune de el „oricare demagog de tribună liberală sau conservatoare improvizată înainte de alegeri”⁷⁵. Toate organizațiile muncitorești, inclusiv organizațiile de tineret și de femei, erau chemate, în continuare, să sprijine lupta politică a partidului, să militeze pentru impunerea și obținerea votului universal. Comisia votului universal, care fusese aleasă la congresul partidului și al Uniunii sindicale din 1912 și era formată din Ottoi Călin, I. Paltin și Dimitrie Marinescu, desfășura aceeași campanie susținută în cadrul întrunirilor muncitorești din diferite orașe — București, Iași, Galați, Craiova, T. Severin, Bacău — folosind manifeste, conferințe, numeroase alte forme de propagandă. Cercurile tineretului socialist erau astfel chemate prin comunicatul publicat de gazeta „România muncitoare”, la 19 decembrie 1913, să dea tot sprijinul acțiunii pentru obținerea votului universal căci — se menționa în documentul amintit, — „tineretul muncitoresc are cel mai mare interes a da tot sprijinul său oricărei acțiuni pornite de Partidul social-democrat...”⁷⁶.

⁷¹ „România muncitoare” din 25 decembrie 1911.

⁷² „Facla” din 19 noiembrie 1911, p. 388.

⁷³ Idem, din 1 septembrie 1912.

⁷⁴ „Fier și metal” din 1 octombrie 1913.

⁷⁵ „Tribuna transporturilor” din 1 iunie 1913.

⁷⁶ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1910—1915*, Edit. politică, București, 1968, p. 667.

Cu prilejul schimbării guvernului de sub președinția lui Titu Maiorescu cu guvernul liberal al lui I.I.C. Brătianu, Comitetul Executiv al partidului proletariatului a lansat un comunicat, „Către cluburile, grupările social-democrate și tovarășii din țară” prin care își exprimau hotărârea de a participa la alegerile care se pregăteau pentru „*a putea să ne manifestăm principiile noastre, pentru a sili partidele de guvernământ să-și schimbe atitudinea reacționară în chestia problemelor la ordinea zilei și, dacă va fi posibil, prin însăși prezența unuia sau mai multor reprezentanți în parlament...*”⁷⁷.

În cadrul campaniei electorale din anul 1914, partidul socialist a participat cu aceeași energie, lupta politică integrându-se în cadrul dominantelor dezbateri ale proiectelor de reformă ale Partidului liberal. S-a intensificat acțiunea de popularizare a programului politic al partidului prin organizarea, fie a unor campanii, în masa muncitorilor, fie a unor comitete electorale, în cadrul cluburilor muncitorești din diferite orașe. Socialiștii puneau cu acuitate problema antrenării, la o luptă politică activă, a tuturor organizațiilor muncitorești, a maselor largi ale proletariatului din orașe și sate⁷⁸. Printre numeroasele întruniri muncitorești care au fost organizate în acest sens se află și marea adunare, organizată la Iași, la 15 decembrie 1913, în sala „Caragiale” la care au participat numeroși delegați din București, Ploiești, Brăila, Piatra Neamț, Galați și Botoșani, care au luat cuvântul — alături de cei din Iași — pentru a-și expune poziția față de dreptul ce se cuvine proletariatului de acordare a votului universal. Această adunare de la Iași — se menționa în raportul Comitetului Executiv prezentat în problema luptei politice a partidului, la congresul care a avut loc în aprilie 1914 la București — „*a luat caracterul unei manifestații a întregii clase muncitoare din România*”⁷⁹.

Listele electorale ale socialiștilor, în timpul alegerilor din februarie 1914, cuprindea pe candidații proletariatului: Gheorghe Cristescu, Cr. Racovski, Dimitrie Marinescu, M. Gh. Bujor, I.C. Frimu, C. Popovici, Ioan Birzan, pentru Colegiul al II-lea din Ilfov, Brăila, Constanța, Prohova, Covurlui, Mehedinți, Tulcea, reprezentanții acestui partid „al muncitorilor și țăranilor”⁸⁰. Un rol deosebit l-a avut presa socialistă, prin publicațiile care își închinau paginile acestui eveniment. Astfel, „Deșteptarea Prahovei”, apărea la 1 februarie 1914 și-și propunea să susțină campania electorală a partidului proletariatului. Manifeste ca „Cetățeni, alegători” sau „Clasele mijlocii față de alegerile de deputați la Colegiul II de Prahova”, semnat *Partidul social-democrat*, erau adresate muncitorilor de toate profesiile, meseriașilor, micilor patroni, micilor funcționari, celor mai asuprite păături sociale, chemate să sprijine politica partidului ce le apăra interesele, care lupta pentru viitorul luminos al țării⁸¹. Tot pe această linie se înscrie și gazeta „Dunărea socialistă”, subintitulată „Foaie ocazională a Partidului Social-democrat” și care apărea la Tulcea. Principalul său obiectiv era tot propaganda electorală a partidului care își depusese candidatul și în acest oraș. În manifestul publicat erau subli-

⁷⁷ *Loc. cit.*, p. 548.

⁷⁸ „România muncitoare” din 12 ianuarie 1914.

⁷⁹ Documente... 1910—1915, p. 716.

⁸⁰ „România muncitoare” din 19 ianuarie 1914.

⁸¹ „Deșteptarea Prahovei” din 1 februarie 1914.

niate trăsăturile fundamentale ale țelului politic pe care își propunea să-l realizeze partidul de clasă al muncitorilor. Printre aceste probleme, pe prim plan era trecută problema agrară. Dacă între conservatori, conservatori-democrați și liberali existau unele neînțelegeri — se arăta în gazetă — aceasta nu-i putea împiedica să-și unească forțele atunci când era vorba de asuprirea poporului. Nu ele puteau realiza dorința maselor muncitoare ci numai „forța revoluționară a poporului”, chemată să impună reforme și legiuri care să ducă la schimbarea radicală a stării maselor populare. Și pentru aceasta toți cei asupriți erau îndemnați să-și manifeste deplina încredere în Partidul Social Democrat „care ridică steagul votului universal”⁸².

Lupta politică pe care partidul a organizat-o în această perioadă, era legată de ampla și susținuta campanie pe care o desfășura pe plan național și internațional, împotriva războiului imperialist, pentru menținerea solidarității internaționale în vederea impunerii păcii. Noul aspect al luptei partidului înscria astfel pagini memorabile în acțiunea ce se desfășura în întreaga țară în vederea mobilizării maselor în jurul forței sale politice. Conținutul profund al acțiunii politicii se desprinde din raportul Comitetului Executiv, prezentat de Cr. Racovski la congresul al III-lea al partidului din aprilie 1914, intitulat sugestiv „Platforma electorală”. De această dată se propunea intensificarea acțiunilor pentru impunerea reformelor care să lovească în formele de manifestare antimuncitorești ale partidelor politice ale claselor dominante: desființarea Senatului, judecători aleși, forma de stat să fie republicană. Partidului socialist — se arăta în documentul menționat — îi revenea misiunea de a strânge în jurul său cele mai largi mase muncitorești pentru a-și desfășura lupta în vederea realizării țelului său final, chiar cu eforturi. Căci prefacerile „*mari sociale nu se fac decât prin jertfe!*”. „*Proletariatul român, în aceste momente, e apărătorul țării întregi*”⁸³, iată de ce trebuia mobilizat în jurul partidului.

Ultima participare la alegerile electorale a partidului socialist din acea perioadă, a avut loc în mai 1914, în cadrul alegerilor pentru Constituantă. De data aceasta, numărul voturilor obținute a crescut substanțial, dacă le comparăm cu cele obținute la prima participare, în 1911. Voturile acordate lui Gh. Cristescu au sporit de la 102 la 486, cele deținute de Dimitrie Marinescu de la 102 la 485, cele ale lui M. Gh. Bujor de la 95 la 190, Cr. Racovski numai la Tulcea, obținând un spor de la 178 de voturi în 1912, la 361.

Acest aspect al campaniei politice pe care a desfășurat-o partidul proletariatului relevă semnificația amploarei pe care o înregistrase atît propaganda electorală cît și maturitatea ideologică a proletariatului din țara noastră, intensificarea bătăliilor de clasă, pătrunderea ideilor revoluției în conștiința muncitorilor. „*Năzuințele populare — arăta Cr. Racovski într-o lucrare a sa din acei ani — nu pot fi îmbrăcate în haina unor legi prea strîmte, căci popoarele au un mijloc de a sfîșia această haină și a se libera. Și acest mijloc e revoluția*”⁸⁴. Prin lupta pentru obținerea

⁸² „Dunărea socialistă” din 18 mai 1914.

⁸³ „România muncitoare” din 10 aprilie 1914.

⁸⁴ Cr. Racovski: *Pentru votul universal, exproprierea totală, republică democratică*, București, Cercul de editură socialistă, 1914, p. 8.

Votului universal pentru participarea directă la viața politică a țării — arăta el — clasa muncitoare capătă conștiința propriei sale forțe atunci când prin „persoane dotate și puternice ca Ștefan Gheorghiu... își dă seama de propria sa capacitate”⁸⁵ impunându-se cu hotărâre în cadrul amplei și dirzei confruntări politice.

Perioada următoare a mișcării muncitorești și socialiste din România, a înscris momente deosebit de grele în întreaga activitate a partidului. Au fost anii războiului, ai participării țării noastre la acest conflict, ani în care nu și-a mai putut desfășura lupta politică. Întreaga desfășurare a acțiunii politice a partidului clasei muncitoare din țara noastră, din aceea perioadă, a constituit o manifestare directă a marelui rol ce-i revenea clasei sociale înaintate, care era proletariatul, în cadrul amplului proces de transformare social-politică și economică a României.

LA LUTTE POLITIQUE DES SOCIALISTES ROUMAINS POUR LA CAUSE DU PROGRÈS GÉNÉRAL DU PAYS (1900—1914)

RÉSUMÉ

Le parti politique de la classe ouvrière de Roumanie a continué, au début du XX^e siècle, de déployer son ample action politique, de s'affirmer dans la vie politique du pays, d'intensifier ses confrontations avec les partis des classes dominantes en vue de la défense des intérêts majeurs du prolétariat, de l'appui à l'évolution ascendante du pays dans la voie de son progrès fondamental. Cela ressort de toute l'activité déployée durant cette période, tour dans le cadre des réunions officielles du parti, dans les assemblées ouvrières, dans les pages de la presse socialiste. Le parti socialiste luttait pour la participation des socialistes, en tant que représentants des larges catégories sociales de masses laborieuses, à la vie politique, car — à leur avis — ils avaient „le droit de nous occuper des affaires du pays dans lesquels nous vivres”. Cet aspect des actions politiques des socialistes s'est inscrit dans les débats des congrès du parti, dans le cadre des amples campagnes électorales auxquelles ils ont participé, d'année en année, toujours plus activement, remportant des succès remarquables. Ils agissaient — comme il ressort des documents de l'époque — „non seulement pour la réalisation des intérêts d'une classe, mais pour le pays tout entier, pour *le renforcement national*.

Le déroulement de la lutte politique du parti socialiste de cette période reflétait son mûrissement idéologique, son action résolue dans les amples et directs affrontements politiques, manifestations prenantes du rôle majeur qui revenait au prolétariat, la classe sociale la plus avancée, dans l'ample processus de transformation sociale, politique et économique de la Roumanie pour l'avenir radieux du pays.

⁸⁵ „Viitorul social”, nr. 8—9 din martie 1914, p. 403.

EVOLUȚIA OBȘTELOR SĂTEȘTI DE ARENDARE ÎNTRE 1907—1916*

DE

GHEORGHE CRISTEA

Numeroase date publicate (în primul rînd, relatări oficiale), precum și documente inedite (din arhivele statului) relevă însemnate rezultate obținute de obștile satești de arendare a moșiilor statului; atît pe tărîmul organizatorico-economic, cît și pe cel al educării țărănimii în spiritul asocierii.

Am selectat cîteva exemple — precizăm din nou că ne limităm doar la istoria acelei forme de cooperativă agricolă, obștea de arendare, a cărei principală preocupare era producția agricolă vegetală, pentru că era singura ce avea posibilități de progres, întrunind avantajele economice ale culturii pe mari suprafețe cu avantajele sociale ale micilor exploataři prin eliminarea arendașilor¹.

Potrivit datelor publicate de administratorul agronom al obștii „Comana” (județul Vlașca), sistemul de cultură din această obște (suprafața moșiei: 2676 ha — 802,98 teren arabil, 650 pășuni și finețe, 107,84 pepinieră și grădini de zarzavat, 33 lucernieră și 1082,18 ha baltă cu stuf — arendate pe perioada 1904—1914, adică pe zece ani) era cel individual; fiecare obștean avea partea sa, dar ținea seama de rotația culturilor. Sistemul convenea din toate punctele de vedere; obșteanul devenea stăpîn pe lotul său pe toată durata arendării, deci avea posibilitatea să-l are cît de adînc, să-l gunoiască, iar de avantajele acestor îmbunătățiri să se folosească el însuși. Datorită faptului că hotarele dintre loturi erau atît de mici încît nici nu se deosebea un lot de altul, ci numai prin mușuroiul de la capul locului, nu existau pierderile de teren specifice culturii individuale pe mici parcele împrăștiate; împotriva celor obișnuiți a se deda la încălcări de hotare, obștea „Comana”, printr-o decizie aprobată în unanimitate de adunarea generală, a hotărît: oricare membru va încălca hotarul vecinului va fi obligat să plătească îndoit arenda, iar în caz de recidivă, să fie exclus din obște².

* Fragment din lucrarea *Istoria cooperației agricole de producție din România*, elaborată în cadrul planului de cercetare al Institutului de istorie „N. Iorga”.

¹ Vezi, Gheorghe Cristea, *Amploarea mișcării cooperației agricole de producție după răscoala din 1907*, în „Revista de istorie”, nr. 9, 1983, p. 865.

² D. G. Vasiliu, *Monografia obștei de arendare a moșiei „Comana” din comuna Comana, județul Vlașca*, București, 1912, p. 24, 27, 28.

Cum moșia „Vatra Mănăstirii Comana”, proprietate a statului, avea o întindere mare, obștea era obligată prin contract, conform legii arendării moșilor statului, să lase pătrimea de odihnă anual — așadar asolamentul trebuia adaptat după obligațiile contractului de arendare, după împrejurările locale, calitatea terenului, interesul propriu al obștii, influența ce ar exercita asupra obștenilor. În acest scop se aplică un asolament de trei ani : a) cereale de toamnă sau de primăvară ; 2) prășitoare ; 3) loc de odihnă (pirloagă), care întotdeauna era înlocuit cu plante furajere — lucernă, sorg, mei, parîng.

Deoarece se folosea sămință nouă, uniformizată, selecționată și tratată, iar arăturile, însămînțările și recoltarea erau făcute la timp și în mai bune condițiuni, sub conducerea și îndrumarea administratorului agronom (obștea cumpărase o mașină de semănat în rinduri, cu care obștenii începuseră să se deprindă a semăna și ei ; de asemenea cumpărase și 2 grape de fier, de care se serveau toți, pe rind, fără nici o plată), producția medie de grâu la hectar a sporit ajungînd la 28 hectolitri — în anul 1910, în unele locuri, producția a trecut de 35 hectolitri la ha ; în ceea ce privește porumbul, producția medie a fost de 30 hectolitri la ha — în anul 1910 : 42 hl la hectar. Anual, din gara Comana se vor încărea 20—30 vagoane de grâu și tot atîtea de porumb, spre deosebire de altădată, înainte de înființarea obștii, cînd se încăreau doar 10 vagoane grâu și 10 vagoane porumb anual³.

Rezultate însemnate s-au obținut nu numai în ce privește sporirea recoltelor, dar și în ridicarea economică și socială a obștenilor, în comparație cu perioada cînd țărani lucrau moșia sub regimul învoielilor agricole⁴.

Un exemplu de bună organizare a muncii asociate îl constituie obștea sătească din comuna Maglavit—Dolj, care, la 12 august 1911, a arendat moșia cu același nume, proprietatea epitropiei bisericii Madona-Dudu din Craiova (pentru o perioadă de 5 ani ; 23 aprilie 1912—23 aprilie 1917). Cele 4540 ha erau astfel repartizate : 3723 ha teren cultivabil, calitatea I ; 572 ha, din care 96 teren cultivabil calitatea a doua, iar 476 locuri inundabile servind în răstimpuri de pășune ; 13 ha locuri de grădini ; 230 ha bălți cu pește. Distribuția loturilor — de 2, 3, 4, 5 și 6 ha — s-a făcut prin tragere la sorți, pe baza garanției depuse de fiecare, a vitelor de muncă, a brațelor de care dispunea ; fiecare lot lua părți egale de grâu și de porumb — de asemenea, grâu și porumb se lua în cîte două locuri. Administrația a eliberat fiecărui asociat cîte un libret cu numărul partidei lui din registrele obștii ; în libret erau tipărite statutele, contractul de arendare ; de asemenea, se treceau banii depuși, numărul lotului, dacă pămîntul era sau nu îmbunătățit, unde era situat, plaiul, parcela. Așadar — o riguroasă evidență⁵.

Deosebit de interesantă apare și experiența asocierii în comuna Perișoru, județul Brăila. La 30 septembrie 1910, cînd s-a înființat obștea

³ *Ibidem*, p. 28—32.

⁴ *Ibidem*, p. 47—57, 59—65.

⁵ Vezi *Maglavitu-Dolj. Moșia și sâtenii, Studiu economic și social* de Ștefan I. Goilav, administrator agronom al asociației de arendare „Maglavitu”, Pitești, 1912, p. 8—19.

sătească „Alexandru I. Cuza”⁶ pentru a lua în arendă moșia Eforiei spitalelor civile, s-au înscris 330 locuitori din cele trei cătune: Perișoru, Plopu Nou și Oprișănești; cei din Berlescu (al patrulea cătun al comunei) s-au trecut în obștea „Tudor Vladimirescu” din comuna Filiiu. Cu acest prilej s-au ivit o serie de dificultăți, deoarece, inițial, Eforia, proprietara moșiei, nu era dispusă să dea preferință obștii în acordarea contractului de arendă, iar petru a fi convinsă să respecte prevederile legii din 1909 a trebuit să intervină direct Casa centrală a băncilor populare și cooperativele sătești.

Compararea sistemului de exploatare folosit de arendașul precedent cu cel adoptat de obște, precum și examinarea mijloacelor de lucru dovedesc spiritul întreprinzător și superioritatea obștii. Vechiul arendaș practica un asolament de trei ani; 2/3 din suprafață le lucra în dijmă cu sătenii, cărora le da pământ pentru cultura grâului și orzului, în schimbul muncii unor suprafețe de grâu și de orz din regia sa — așadar sistemul muncii *la tarla*; arendașul își rezerva terenul de primă calitate (locuitorilor li se dădeau locurile cele mai slabe și când acestea nu erau suficiente erau trimiși să solicite pământ pe moșia vecină); pentru treimea cultivată după sistemul „muncii la tarla”, arendașul se servea și de rușfeturile ilegale impuse locuitorilor.

Odată intrați pe moșie ca arendași, sătenii constituiți în obște au trecut la o parcelare „*in table*” de cîte 25 hectare, spre a se putea repartiza pământ tuturor, ținînd seama de puterea de muncă a fiecăruia, dar și de capitalul subscris. La început, s-a păstrat principiul asolamentului de trei ani — deoarece munca la tarla a dispărut, el n-a mai fost însă grevat de separarea pământului de bună calitate în vederea rezervării lui pentru culturile „*in regie*”, ca pe timpul vechiului arendaș.

Obștea și-a procurat mașini agricole (semănători, cositoare, trioare) în raport cu întinderea moșiei și nevoile locuitorilor, mașini care s-au adăugat inventarului propriu al obștenilor — în felul acesta s-a creat posibilitatea unei exploatare raționale.

Chiar de la înființare, pentru a încuraja creșterea animalelor și pentru a îmbunătăți rasa acestora, obștea a procurat 8 armăsari de rasă Percheron, 7 tauri moldovenesți, 30 berbeci și 458 oi merinos, mai mulți vieri York și Mangalița, puși la dispoziție în comună fără nici o plată — noțiunile de creștere, îngrijire și de asistență veterinară s-au dat, de asemenea, de obște.

Rezultatele administrării prin obște, după patru ani de activitate, s-au concretizat în perfecționarea metodelor de cultură a pământului, în dublarea numărului animalelor, în educarea agricolă a țăranilor⁷.

Ce însemna *de fapt* superioritatea asocierii țăranilor și necesitatea constituirii lor în obște de arendare reiese deosebit de clar și din următorul exemplu.

Moșia Scorțaru-Vechi sau Petreni (județul Brăila) — 319 ha teren inundabil și 146,40 ha Balta Ianca și zona ei — fostă a Mitropoliei, a

⁶ Datele au fost culese de C. Filipescu în anul 1916, cu prilejul unei vaste anchete. Materialul documentar s-a folosit abia în monografia publicată în 1943 (*Obștea, satul și noul regim agrar*).

⁷ C. Filipescu, *Obștea, satul și noul regim agrar*, p. 60—65.

fost arendată de Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor lui Neagu I. Teodorescu, pe termen de zece ani (1903—1913), cu prețul de 2050 lei anual (1810 lei arenda, plus 240 lei accesorii); valoarea garanției — lei 1025 în numerar⁸. Nu numai că arendașul nu va respecta condițiile prevăzute în contract (a rămas în urmă cu plata cîștiurilor, fără nici o autorizație a spart două hectare din islaz pe care le-a transformat în teren de cultură, n-a întreținut stupi de albine)⁹, dar el îi va exploata pe sătenii din Scorțaru-Vechi „într-un fel fără precedent de neomenos”: sprijinit de autoritățile comunale, a reușit prin metode ilegale — amenințări, intrigi, înșelăciuni — să ia în arendă singurul teren ce se folosea ca islaz pentru vitele locuitorilor; cu forța a pus stăpînire pe loturile sătenilor cumpărate de la stat și și-a alcătuit astfel o adevărată moșie, cultivînd pe seama sa, în fiecare an, pînă la 500 pogoane de pămînt; cei care nu voiau a-i închiria locurile pe prețuri derizorii erau izgoniți cu vitele de pe pășune¹⁰.

În urma acestor ilegalități, Ministerul Agriculturii a dispus rezilierea contractului și deposedarea imediată a arendașului (7 decembrie 1907)¹¹. Moșia a fost arendată în 1908 și 1909 obștii „Furnica” din Scorțaru-Vechi (alcătuită din 140 „capi de familie”), dar numai pe cîte un an — lui Neagu Teodorescu i se aprobase, totuși, arendarea pe o perioadă de zece ani. Și în alte privințe obștea era dezavantajată în comparație cu vechiul arendaș. Acesta plătise 2050 lei anual (1810 lei arenda, plus 240 lei accesorii), iar obștea — 4000 lei (din care 3760 arendă, adică mai mult decît dublă). Cu toate acestea, obștea „Furnica” și-a achitat cîștiurile în mod regulat, uneori chiar anticipat¹². Ea a reușit să dea sătenilor 1,5—2 pogoane islaz pentru fiecare vită și cu preț de 7 lei de vită mare, în timp ce în trecut, cînd arendaș era Neagu Teodorescu, se plătea 20—26 lei vită și se repartiza doar un sfert de pogan de islaz pentru fiecare vită¹³. În sfîrșit, prin decizia sa din 24 octombrie 1909, Ministerul Agriculturii a aprobat asociației țărănești „Furnica” arendarea moșiei „Scorțaru-Vechi” pentru o perioadă de zece ani (1910—1920)¹⁴.

Deși a avut de înfruntat numeroase dificultăți, datorită lipsei de experiență, inerentă oricărui început, conflictelor între unii obșteni „de rea-credință” și conducere, disensiunilor dintre mandatar și administratorul agronom, totuși obștea „Viitorul de Aur” din comuna Vlăsinești-Sîrbi, județul Dorohoi, constituită la 19 martie 1905 pentru a lua în arendă moșia „Sîrbii” (3863,28 ha, din care 2844,68 pămînt arabil, restul — imașuri, finețe, bălți și stuf), proprietate a Eforiei „Sf. Spiridon”, a obținut rezultate din ce în ce mai bune pe durata celor trei perioade de contractare: 1907—1912; 1912—1917; 1917—1922.

⁸ Vezi Contractul de arendare nr. 35 din 15 iunie 1902, în Arh. St. București, Min. Agr. și Dom., Dir. Bunuri (inv. 470) — jud. Brăila, dosar 8/1902, f. 13, 34; v. și f. 73.

⁹ Ibidem, f. 70, 71, 80—83, 85.

¹⁰ Vezi Memoriul locuitorilor din comună către Ministerul Agriculturii (ibidem, f. 74, 92), adresa nr. 250/26 iunie 1907 a Băncii „Comoara” din Scorțaru-Vechi către același Minister (f. 75), raportul nr. 458/10 iulie 1907 al șefului Reg. IV silvică Buzău (f. 76) și raportul nr. 168/11 decembrie 1907 al inspectorului domenal C. Niculescu-Telega (f. 126—128).

¹¹ Ibidem, f. 90, 108.

¹² Ibidem, dosar 4/1909, f. 2.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, f. 9; vezi și contractul de arendare — f. 16, 57.

De unde la început obștenii erau refractari cultivării grîului, suprafața însămințată cu această plantă s-a mărit, pînă la urmă, de mai bine de patru ori. Încă de pe cîmp, din lan, se selecționa grîul cel mai bun pentru sămință, iar aceasta, înainte de a fi îngropată în pămînt, era triorată, sulfată. Semănatul se făcea cu mașinile în rînduri, iar treieratul numai cu propriile garnituri de treier ale obștii. Pentru vînzarea în comun, grîul era curățat de fiecare obștean înainte de a fi înmagazinat. La 30 aprilie 1916, de exemplu, obștea vinduse „în comun” 27,5 vagoane de grîu, 21 vagoane de orz și 16,5 vagoane de orzoaică; în magazie mai păstra încă 1,5 vagoane grîu „ca disponibil”.

În obște se aplica un „asolanient” de doi ani (orz, porumb) și unul de patru ani (porumb, orz, pîrloagă, grîu). Situația culturilor, la aceeași dată (30 aprilie 1916), era următoarea: grîu 620,36 hectare, orzoaică 755,46, ovăz 58,12, sfeclă de zahăr 75, porumb 835, pîrloagă 720 hectare; fînețea și pășunea se întindeau pe o suprafață de 800 hectare. Pentru „trebunțele neapărate de hrană imediată” a animalelor obștenilor s-a înființat o lucernieră de 19 ha, „bine și frumos înherbată”. Cu un an înainte (așadar, 1915, an „prin excelență secetos”) s-a putut aprecia valoarea lucernei ca hrană verde.

Unele rezultate s-au văzut și în creșterea vitelor — obștea și-a procurat 7 tauri reproducători. Oile „se iernau în asociație pe moșie”, iar primăvara „erau scoase la păscut” numai în ziua „fixată de administrație”¹⁵.



Așa cum s-a amintit în cîteva rînduri pe parcursul acestei lucrări, obștile de arendare își au adevărata origine în înseși realitățile și aspirațiile satului românesc. Dealtfel, ani de zile ele s-au întemeiat și s-au dezvoltat fără a apela la stat; atunci însă cînd țărani au abordat exploatarea moșilor mari, forțele proprii le-au fost insuficiente și s-au văzut siliți să solicite ajutorul acestuia. Experiența a numeroase obști sătești de arendare demonstrează că sprijinul și intervenția statului ar fi trebuit să se manifeste în favoarea intereselor țărănimii din obști, atît pentru a înlătura agresivitatea forțelor opuse din afară, cit și pentru a anihila rezistențele contrarii intereselor adevăratei țărănime din însuși interiorul obștilor.

Un număr de peste 120 locuitori din comuna Bordeiu-Verde, județul Brăila, cei din obște, ca și cei care nu erau în obște, cereau (august 1912) Ministerului Agriculturii și Domeniilor desființarea acesteia și rezilierea contractului de arendare a moșiei. Motivele invocate se bazau pe o serie de argumente. Membrii Consiliului de administrație al obștii „I.C. Brătianu”, constituită în toamna anului 1911, cînd a și luat în arendă moșia „Bordeiu-Verde” cu o suprafață de 7000 de hectare pămînt arabil, „nu lucrează în interesul asociației”, „sînt de rea-credință” și „fără pricepere”; împreună cu notarul comunei, au acaparat cele mai bune locuri pentru ei și pentru rudele lor, multor săteni (40) nu le-au dat „nici cel puțin o palmă de pămînt de cultură”; „reprezentanții obștii” au făcut cheltuieli exagerate, pe care nu le pot justifica și care au ridicat foarte mult prețul ce trebuie să-l plătească obștenii pentru fiecare hectar (de la proprietar—

¹⁵ Arh. St. București, Centrocop (inv. 689), dosar 1/1913, f. 18, 27, 31, 52, 114, 158, 196, 199, 229—230, 250—251, 295, 307, 318.

Eforia Spitalelor Civile, București — pământul a fost luat cu 32,50 lei hectarul arendă pe fiecare an; la obște însă arenda revenea la 56 lei, așadar, locuitorii plăteau un plus de 23,50 lei pe an pentru fiecare hectar). În încheiere, solicitanții insistă ca odată desființată obștea, iar contractul de arendare reziliat, să li se dea moșia „în regie, la fiecare în parte”¹⁶.

Înființată în cursul lunii martie 1911, pentru a lua în arendă moșia statului „Iezăreni”, județul Iași, obștea urmărea nu îmbunătățirea situației „celor nevoiași” prin organizarea muncii într-o adevărată asociație, ci mai mult specularea pământului arendat. În satele de pe moșie existau 319 locuitori capi de familie, din care aproape 50% n-aveau pământ, dar „obștea” s-a constituit numai din 29 membri, din care doar 8 n-aveau pământ deloc, dar și din aceștia, unul era negustor, altul primar în comuna Uricani¹⁷.

Deși existau condiții favorabile ca obștea din comuna Cremenari, județul Argeș, ce arendase moșia Cremenarii Flămînda cu vadul de trecere peste Olt (proprietate a statului, aparținuse „Schitului dintr-un lemn”), pe termen de șapte ani : 23 aprilie 1911 — 23 aprilie 1918¹⁸, să pornească imediat și în mod temeinic la lucru și să progreseze permanent, calamitățile naturale (inundarea zăvoaielor datorită revărsării apelor Oltului), precum și ilegalitățile mandatarilor (doi preoți și un învățător — acesta din urmă a dispărut luînd cu el și capitalul băncii)¹⁹, au împiedicat-o însă și ea n-a mai fost în stare încă din anul 1914 să administreze nici pășunatul poienilor, nici exploatarea podului de peste Olt, pe care le-a subarendat la șapte locuitori (cu șapte contracte), fiecare din aceștia în tovărășie cu alții²⁰.

Cu sprijinul controlorului agronom P. Bădulescu și al judecătorului Ocolului rural Budești, s-a înființat, la 18 octombrie 1914, în comuna Luica (județul Ilfov), obștea de arendare „Avintul săteanului”²¹ (cu 209 membri), care va lua în arendă moșia Luica-Cotoceanca, proprietate a statului, pe timp de cinci ani (23 aprilie 1915 — 23 aprilie 1920), cu arenda anuală de lei 8000, la care se adăugau 566 lei impozite²². Pe lângă pământ arabil și înaș, moșia avea și 50 ha, teren necultivabil (din care 47,50 ha girila de pescuit, iar restul stof)²³.

Dar, după nici doi ani de activitate, mandatarii obștei — Tudor Licsandru (în același timp președintele consiliului de administrație), Ilie Radu și Ilie Păun (totodată primar al comunei) — au fost înlocuiți de adunarea generală (3 aprilie 1916), deoarece „și-au atras ura obștenilor”, care au hotărît să nu mai tolereze abuzurile și ilegalitățile săvîrșite de ei. Deși „cei mai cu dare de mină din sat” („posedă cite 20 de pogoane de pământ, parte dintr-înșii și mai mult”), mandatarii s-au asigurat în primul rînd ei cu loturi, n-au voit „a ști de suferințele celor săraci” și au dat „la cei lipsiți” numai ce a mai rămas; alte abuzuri, în favoarea lor și

¹⁶ Arh. St. București, Min. Agric. și Dom., Dir. Bunuri (inv. 1163), dosar 49 1912, f. 79, 85.

¹⁷ Ibidem, Dir. proprietăți, Serv. arendări (inv. 637), dosar 1 1912 — jud. Iași, f. 5, 13, 23.

¹⁸ Ibidem, Dir. Bunuri (inv. 470) — jud. Argeș, dosar 2 1910, f. 1, 31, 93.

¹⁹ Ibidem, f. 98—104, 116, 119, 133, 138.

²⁰ Ibidem, f. 178, 182.

²¹ Arh. St. București, Centrococp (inv. 689), dosar 3/1914, f. 10, 11.

²² Ibidem, f. 6, 7, 15, 16, 33.

²³ Ibidem, f. 57.

a rudelor lor, au săvârșit și cu prilejul recoltării stufului și al vnzării grîului²⁴. Hotărîrea adunării generale a obștii de arendare, care a înlocuit pe mandatarii incorecți, a fost confirmată de Casa centrală a băncilor populare și a cooperativelor sătești²⁵.

Într-un proces-verbal, încheiat la 9 iunie 1914 de controlorul agro-nom Gh. Peclovici privind situația obștii „Săbăoanii”, înființată în 1906 pentru exploatarea pe zece ani a moșiei Luțea-Cordun din județul Roman, proprietate a Epitropiei „Sf. Spiridon” din Iași, se subliniază în mod deosebit: „La această obște [. . .] nu s-a introdus nici o îmbunătățire, nu s-a aplicat nici un asolament, și nici un alt progres pe tărîmul economic nu se observă”²⁶. Aproape aceleași concluzie, mult mai gravă însă, reiese și din raportul inspectorilor I.M. Dinculescu și T. Ionescu-Pașcani: „rea administrație”, „nici o îmbunătățire în tehnica agricolă”, „nici un progres timp de cinci ani”, „voință rău îndrumată a obștenilor”, „înărădăcinarea credinței că obștenii sînt stăpîni pe loturi și pot face ce vor”, „soldurile se întrebunțează în operațiuni streine de obște”, „prea mare nepăsare cu încasarea debitelor, o îngăduire fără rost deoarece obștenii produc recolte ușor comercializabile, cartofi, sfeclă”²⁷.

Aceste concluzii reflectau o tristă realitate. Dealtfel, la primăria comunei Săbăoani se va afișa citația 2983 din 7 octombrie 1915, de Corpul portăreilor din Roman, citație prin care epitropia proprietară („Sf. Spiridon” din Iași) intenta proces de rezilierea contractului de arendă cu data de 4 octombrie, pentru neplata arenzii pe anul în curs (1915), în valoare de 38 069,15 lei, plus dobînda din 1914 — lei 2260, 55, la care se adăuga și dobînda anului 1915 — lei 1133,10, în total: 41 462.80 lei. Avertismente privind rezilierea contractelor pentru nerespectarea obligațiilor fuseseră date și înainte²⁸.

Nesocotirea legii băncilor populare, a statutelor obștii de arendare și a dispozițiilor Casei centrale se îmbina cu înăbușirea oricărei încercări de a se da la lumină actele samavolnice ale administrației — unii obșteni au fost chiar excluși pentru că s-au ridicat împotriva unor asemenea acte. Abuzurile și ilegalitățile erau comise de Toma Spătaru — președinte, mandatar și casier al obștii de arendare, în același timp conducătorul și casierul contabil al băncii populare, directorul școlii primare din comună, precum și de D.M. Robu — mandatar al obștii de arendare, membru în administrația băncii populare, „antreprenorul clădirilor de localuri de școală din județul Roman”, primar al comunei, amîndoi acoperiți de ceilalți membri din consiliul de administrație al obștii sătești²⁹.

Într-o scrisoare trimisă la 2 septembrie 1915 de Epitropia etitoricească a bisericii „Sfintu Gheorghe Nou din Craiova, către Ministerul Agriculturii și Domeniilor, sînt scoase la iveală ilegalitățile săvârșite de mandatarii obștii Pielești, județul Dolj, înființată în anul 1910. Acești mandatarii „au bază de la obște” — deși legea nu prevede aceasta — au

²⁴ Ibidem, f. 46, 47, 50, 55, 58.

²⁵ Ibidem, f. 59, 62.

²⁶ Arh. St. București, Centrocoop (inv. 689), dosar 2 1914, f. 32.

²⁷ Ibidem, f. 64.

²⁸ Ibidem, f. 102, 109, 121, 126, 184.

²⁹ Ibidem, f. 2, 9, 17—20, 23—25, 28—34, 47, 53—64, 75—87.

muncit pământ fără să dea nici un ban. Cu ajutorul lor, notarul comunei și agentul fiscal au beneficiat de pogoane de pământ în mod gratuit²⁰.

Neindeplinirea obligațiilor contractuale se datora unor cauze multiple și se îmbina deseori cu încălcarea democrației cooperatiste. Obștea „Victoria” din comuna Independența, județul Covurlui, constituită la 21 martie 1909, a arendat moșia Vameș (1000 ha, din care 569 pământ arabil și 413 imaș), proprietatea moștenitorilor colonel Teodor Șerbănescu, pe timp de zece ani (1909—1919)³¹. Deseori însă proprietarul moșiei, G.T. Șerbănescu, intervine la Casa centrală a Băncilor populare și a cooperativelor sătești pentru a lua măsuri să i se plătească, la termenele stabilite, ciștiurile datorate de obște³². Nu rareori consiliul de administrație se vede obligat a solicita sechestrarea recoltelor duse acasă de obșteni³³.

Datorită îndărătniciei locuitorilor în a-și plăti datoriile precum și neprevăderii lor (chiar atunci când recoltele sînt bune, ele sînt vindute toamna pe prețuri mici), membrii consiliului de administrație n-au evitat a face împrumuturi, unele din ele oneroase³⁴. Această îndărătnicie în a-și plăti datoriile e justificată de unii membri ai obștei prin faptul că împrumuturile pe seama obștii sînt făcute fără aprobarea și chiar fără știrea adunării generale³⁵; în general, situația gravă a obștii se datorește „relei cîrmuirii, nepriceperii conducătorilor și neregulilor săvîrșite de administratorul agronom, care a înlăturat pe toți oamenii vrednici”³⁶.

★

În afară de eforturile necesare pentru a anihila tendințe centrifuge și rezistențe contrarii adevăratelor interese ale țărănimii, ce se declanșau în interiorul asociației, obștea de arendare trebuia să facă față și forțelor potrivnice din afară, reprezentate nu rareori chiar de *instituții de binefacere*, deși aparent atitudinea acestora se rezuma doar la o simplă neîncredere în posibilitățile obștii — neîncrederea se concretiza în refuzul de a-i arenda moșia.

Din acest punct de vedere merită a fi subliniată comportarea *Eforiei spitalelor civile din București*, care „în tratativele cu obștile sătești” prețindea prețuri cu mult urcate peste arenda perioadei trecute, cînd moșiile erau date unor arendași particulari.

Moșia „Vatra Schitului Tirgșorul— Strimbeni” (576 ha teren cultivabil), din județul Prahova, de exemplu, a fost arendată pînă în anul 1913 (cînd a expirat contractul) unui particular, cu prețul de 17 872 lei, plus dările funciare. Obștea „Progresul” din comuna Tirgșorul-Nou, constituită încă din anul 1911, s-a oferit să ia în arendă moșia oferind prețul de lei 24 000, plus toate dările. Eforia însă a cerut 39 000 lei, la care se adăugau dările, precum și 300 lei plata unui gardian — așadar,

²⁰ Arh. St. București, Min. Agric. și Dom., Dir. Bunuri (inv. 1163), dosar 43/1915, f. 55.

³¹ Arh. St. București, Centrocop (inv. 689), dosar 1/1915, f. 138.

³² Ibidem, f. 13—14, 120, 151, 156, 157, 160, 161, 184, 187, 188.

³³ Ibidem, f. 3, 63, 78, 79.

³⁴ Ibidem, f. 1, 2.

³⁵ Ibidem, f. 108.

³⁶ Ibidem, f. 71—73, 78, 79, 108, 124, 144, 146.

mai mult decît o arendă dublă față de aceea încasată pînă atunci de la arendașul particular — și n-a voit să reducă nimic din prețul pretins obștii sătești hotărînd, pentru anul 1913, exploatarea în regie a moșiei. Drept consecință a acestei hotărîri, obștea sătească s-a dizolvat³⁷ (la 19 aprilie 1912).

Pentru anul 1914, Eforia Spitalelor civile a decis ca moșia „Vatra Schitului Tirgșorul”, precum și alte moșii (Sărasca — Matîța, „Vatra Schitului Brebu” cu Podu Cheii și Piscul Leurzii și Slănic, golurile munților Cazacu, Pietricica și Valea Rea, din județul Prahova) să fie arendate unor persoane particulare. Prin adresele din 16 decembrie 1913, din 8 și 28 ianuarie, și din 26 februarie 1914, ea solicită Ministerului Agriculturii și Domeniilor să dispună „îndeplinirea formalităților prevăzute de articolul 22 din legea arendării moșilor la obști țărănești”, în urma cărora să fie autorizată a-și arenda arendașilor particulari moșiile amintite. De subliniat argumentele invocate : aceasta ar fi „singura cale pentru Eforie pentru realizarea venitului, față de imposibilitatea în care se găsește de a le arenda obștilor sau de a le căuta în regie”; împrejurarea actuală „forțează Eforia să ceară autorizarea prevăzută de lege pentru arendarea acestor moșii la particulari, spre a nu se vedea expusă a pierde venitul lor pe anul curent, ceea ce ar îngreua sarcina ce are, arendele moșilor fiind principalul venit pe care se bazează pentru a face față întreținerii bolnavilor în spitalele sale”³⁸.

Consiliul superior al agriculturii (prin avizul semnat de P. Poni, Lt. col. Gîrleșteanu, I. Carabetescu, Dr. Const. Jornescu — în ședința din 1 martie 1914), „în temeiul celor prevăzute prin articolul 22 din legea din 1909, este de părere a nu se autoriza Eforia Spitalelor civile din București să arendeze moșia sa „Vatra Schitului Tirgșorul” din județul Prahova la alte persoane decît la asociații țărănești”³⁹.

„Marea exigență” a Eforiei Spitalelor civile în fixarea prețului de arendare cerut de la obștile sătești, preț mult superior celui din perioada precedentă și pe care obștile nu-l puteau plăti, s-a dovedit și cu alte prilejuri, cînd Eforia insista să i se autorizeze „arendarea la persoane particulare”.

Moșia Sărasca—Matîța—Delnița a fost arendată pînă în anul 1913 unui particular cu prețul de 3800 lei, plus 600 lei plata pădurarilor și lei 594,83 fonciera și alte dări, total lei 4924,83. Obștea „Frăția”, constituită în comuna Păcureți în anul 1913, a oferit 5000 lei arendă, plus celelalte dări. Eforia a pretins însă 7000 lei, în afară de dările fiscale. Dar obștea n-a putut consimți la această urecare exagerată a prețului. Bineînțeles, Consiliul superior al agriculturii a fost de părere să i se respingă Eforiei autorizarea cerută pentru a arenda moșia unui particular⁴⁰.

Moșia Slănicul a fost arendată pînă în anul 1912 unui particular cu prețul de 6000 lei anual. Dar obștenilor din comună li s-a pretins de Eforie 11 000 lei anual, plus dările, plus 300 lei plata unui gardian⁴¹.

³⁷ Arh. St. Buc., Min. Agric. și Dom., Dir. Bunuri (inv. 1163), dosar 4 1912, f. 188, 198-

³⁸ Ibidem, f. 168, 180.

³⁹ Ibidem, f. 188, 196.

⁴⁰ Ibidem, dosar 40/1912, f. 183—185, 197.

⁴¹ Ibidem, f. 191, 192; vezi și dosar 43/1915, f. 28, 29.

O arendă mult superioară celei plătite de arendașul particular a fost fixată de Eforie și pentru moșia „Vatra Schitului Brebu”, pe care urma s-o arendeze obștea din comuna cu același nume⁴².

Deși într-o adresă din 4 martie 1915, trimisă Ministerului Agriculturii și Domeniilor, Eforia Spitalelor civile din București susținea că în comuna Călărașii Vechi „nu se poate constitui nici o obște” și cerea autorizarea să arendeze la particulari moșia Călărași-Lichirești (județul Ialomița), totuși, la 21 aprilie, același an, cei 661 membri ai obștii „Unirea”, „constituită în mod legal” în comuna Călărașii Vechi, arendaseră deja 4091 ha din amintita moșie⁴³.

Desigur, nu se poate face abstracție nici de tendința unor țărani organizați în obști de a oferi prețuri cât mai scăzute pe care Eforia să le accepte constrinsă de împrejurări: nu-și poate cultiva moșiile în regie, iar legea o oprește a arenda persoanelor particulare în condițiile când există posibilitatea arendării terenului unor asociații țărănești⁴⁴.

Edificatoare în ceea ce privește încercările de a eluda legea din aprilie 1909 este și atitudinea Eforiei bisericii Kretzulescu din București, în legătură cu problema arendării moșiei „Plăvicenii”, a cărei suprafață (peste 6000 ha) făcea parte din județele Romanai și Olt — până la urmă moșia va fi arendată nu obștelor sătești din comunele Grădinile (județul Romanai), Scărișoara și Beciu (județul Olt), ci unui particular⁴⁵.

Deseori clauzele cuprinse în „actele de fundațiune” (dispoziții testamentare, de exemplu) ale unor așezăminte sînt folosite pentru a împiedica arendarea moșilor acestora către obștile sătești, deși suma oferită de obșteni este superioară celei oferite de persoanele particulare. Administrația Azilului Elena Oteteleșanu a scos la licitație arendarea moșiei Sintești, județul Ilfov, proprietatea azilului. Locuitorii, constituiți în obște, au oferit 44 000 lei pe an, dar moșia a fost dată arendașului Moise Ioan, care nici nu luase parte la această licitație. Obștea s-a adresat justiției cerînd anularea contractului încheiat cu arendașul Moise Ioan. Tribunalul Ilfov, prin sentința sa din 3 decembrie 1912, a respins acțiunea intentată de obște obligînd-o în plus „a plăti pîrîților suma de 200 lei cheltuieli de judecată”. Sentința a fost confirmată (20 martie 1913) și de Curtea de Apel din București⁴⁶.

Un alt exemplu semnificativ de încercare în a eluda prevederile legii din 10 aprilie 1909 îl constituie comportarea Epitropiei bisericii Donie din Focșani, care a respins oferta obștii din comuna Gulianca-R. Sărat privind arendarea moșiei Capoteasca⁴⁷.

Fără a respecta prevederile legii din 1909, care impune instituțiilor și așezămintelor să-și arendeze moșiile numai asociațiilor țărănești, iar

⁴² Ibidem, dosar 49/1912, f. 190, 194, 195.

⁴³ Ibidem, f. 305, 307. În ceea ce privește atitudinea acestei Eforii, semnificativ este un tabel de moșiile din județele Ialomița, Argeș, Vâlcea, Vlașca, Romanai, Ilfov, Prahova, Brăila, R. Sărat, Buzău etc., pentru care ea a cerut autorizația de a le arenda la particulari (ibidem, dosar 14/1918, f. 29—30).

⁴⁴ Vezi, de exemplu, cazul obștii „Frăția” din comuna Sîntești, județul Teleorman (Arh. St. București, Min. Agric. și Dom., Dir. Bunuri (inv. 1163), dosar 43/1915, f. 15, 16, 23.

⁴⁵ Ibidem, Dir. Proprietății și Exploatării moșilor, Serviciul Arendări (inv. 637 — „Generale”), dosar 1/1917, f. 37, 57, 76, 96, 104, 105, 116, 118, 122.

⁴⁶ Ibidem, Dir. Bunuri (inv. 1163), dosar 49/1912, f. 122, 137—146.

⁴⁷ Ibidem, f. 253, 315.

atunci cînd n-ar izbuti prin bună învoială acest lucru, să le exploateze în regie, Epitropia bisericii Telești-Birnici, din comuna Somănești, județul Gorj, și-a arendat moșia prin licitație preotului Nicolae C. Mischie, fratele unuia din epitropi și, în același timp, membru al obștii „Cuza Vodă” existentă în comună, pe care, prin intrigile sale, a încercat s-o desființeze. Consiliul superior al agriculturii, prin avizul său din 26 noiembrie 1914, n-a aprobat însă arendarea prin licitație și a propus ca moșia să fie dată în arendă obștii țărănești⁴⁸.

★

Prin rezultatele obținute, obștile de arendare au lovit în primul rînd în interesele arendașilor — de aceea au și avut de înfruntat acțiunile acestora, deseori deosebit de violente.

În urma intrigilor arendașilor, învățători din județul Romanați sînt bătute crunt pîntru activitatea lor în favoarea obștilor satești de arendare. Pentru aceeași activitate este asasinat învățătorul din comuna Orleasca, județul Teleorman. Foștii arendași ai moșiei din comuna Vădăștița, același județ, loviți în interesele lor prin formarea obștii, pun la cale și reușesc să asasineze, în seara zilei de 25 decembrie 1910, pe învățătorul Toma Roșca. Urmează un lung proces, care mobilizează toate forțele oculte spre a înlătura complicitatea arendașilor. Cu acest prilej, Spiru C. Haref a ținut partea învățătorului⁴⁹.

Acțiunile dușmănoase pleacă însă uneori chiar de la autorități oficiale, de la membrii guvernului chiar — atunci cînd conservatorii sînt la putere.

La simpla solicitare a unui misit, Cabinetul de instrucție de pe lângă Tribunalul Brăila, cu ordinul 2006/1912, dă dispoziții să se ridice toate registrele obștii din comuna Scorțaru, județul Brăila. Urmează dificile cercetări care stingheresc bunul mers al obștii, pun pe drumuri pe conducători și la cheltuieli inutile pe obșteni. Acolo unde luau în arendă moșii de la stat, județ și comună, obștile erau expuse să li se rezilieze contractul odată cu schimbarea guvernului. Obștii din Alexandria Teleorman, de exemplu, care avea contract de arendă cu primăria pe șapte ani, i se reziliază după trei, la schimbarea guvernului. Ministerul de Interne, cu ordinul nr. 20 237/1911, interzice obștilor de arendare să facă vreo operație duminică, socotindu-le contraveniente la legea repaosului duminical. La rîndul său, Ministerul de Finanțe le impune la fel de fel de taxe și timbre. Mai mult decît atît, secretarul general al Ministerului Agriculturii și Domeniilor, prin acuzațiile pe care le formulează, atacă însăși instituția obștii de arendare. Într-un interviu dat ziarului „Epoca” la 9 iunie 1912, el precizează clar de ce s-a adoptat „sistemul arendării individuale la țărani”, renunțîndu-se la „sistemul arendării moșiilor la obștile satești” : acestea „au început să fie o *pacoste pentru țărani*. În capul obștilor se pune un agronom și cîțiva mai răsăriți dintre sateni, învățătorul este nelipsit, și aceștia *speculează pe țărani*”⁵⁰ (sublinierea noastră — Gh.C.).

Aceste manifestări ostile reflectau tendința conservatorilor aflați la putere de a distruge obștile satești de arendare. Într-adevăr, se știe —

⁴⁸ Ibidem, f. 287, 288, 313.

⁴⁹ Mircea V. Pienescu, *Cooperafia*, București, 1945, p. 269.

⁵⁰ Ibidem, p. 268—270.

iar noi deja am subliniat acest lucru — că prin articolul I al legii pentru arendarea moșilor statului din aprilie 1909 s-a stabilit obligația statului de a-și exploata moșiile numai arendându-le asociațiilor țărănești „legalmente constituite” ori administrându-le în regie, iar prin articolul 14 din aceeași lege s-a prevăzut că atunci când statul nu-și va putea arenda moșiile obștilor sătești, le va administra în regie.

Printr-o decizie din 6 iulie 1911, Ion N. Lahovari, ministrul Agriculturii și Domeniilor în guvernul conservator de nuanță junimistă, condus de P.P. Carp mai întâi, apoi de T. Maiorescu, a hotărât ca moșiile statului a căror perioadă de arendare expira la 23 aprilie 1912 să se caute în regie. Același lucru l-a hotărât prin decizia din 9 martie 1912 pentru moșiile al căror contract expira la 23 aprilie 1913. Această preferință dată regiei va fi motivată prin faptul că în felul acesta se înlesnea vânzarea în loturi⁵¹: prin exploatarea anuală în loturi moșiile erau libere în fiecare an și Ministerul Agriculturii și Domeniilor putea oricând dispune de ele. În baza deciziilor de mai sus, s-a urmat în același fel pentru toate moșiile a căror perioadă de arendare expira până în iunie 1916 — ca urmare, la această dată majoritatea moșilor cu contractele expirate se căutau în regie și numai un număr mic s-au rearendat la obști⁵².

Printr-o adresă din 2 aprilie 1916, Casa centrală a băncilor populare și a cooperativelor sătești intervine însă la Ministerul Agriculturii și Domeniilor „ca toate bunurile de sub administrația acestui Minister, fie de cump, fie de munte, fie de baltă, să se arendeze, acolo unde se pot înființa, exclusiv obștilor sătești”⁵³. În urma acestei intervenții, Ministerul dă dispoziții privind respectarea prevederilor Legii pentru arendarea moșilor statului la asociațiile țărănești⁵⁴. La putere erau acum liberalii (Președintele Consiliului de miniștri — I.I.C. Brătianu, ministru al Agriculturii și Domeniilor — Al. Constantinescu).

★

În general se consideră ca apogeu al obștilor sătești anul 1916, anul intrării României în primul război mondial⁵⁵. Și aceasta pentru că în acel moment exista cel mai mare număr de obști înregistrate, cu cei mai mulți obșteni, cu cea mai mare suprafață de pământ arendată, pentru care se plătea cea mai mare arendă anuală ce se plătise vreodată⁵⁶.

Amploarea (ca și geneza, dealtfel) mișcării obștilor sătești de arendare s-a datorat modului defectuos cum era repartizată proprietatea,

⁵¹ Legea din 18 martie 1912, pentru trecerea în proprietatea statului a moșilor stăpinite de persoane juridice cu caracter de utilitate publică, stabilea condițiile în care toate moșiile, afară de păduri și munti, ale județelor, comunelor, Casei școalelor, Casei bisericii intrau în proprietatea Statului, precum și condițiile în care aceste moși erau să se vândă în loturi, (nici și mari) cultivatorilor de pământ (v. textul legii în „M. Oficial” nr. 18 (31) din 18 martie 1912, p. 13168—13173).

⁵² Vezi *Referatul* din 18 mai 1916 al Subdirecției exploatării moșilor din Ministerul Agriculturii (Arh. St. București, Min. Agric. și Dom., Dir. Bunuri, inv. 473, Generale. Muntenia și Oltenia, dosar 3 1916, f. 5).

⁵³ *Ibidem*, f. 1.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 1—4.

⁵⁵ C. Filipescu, *Obștea, satul și noul regim agrar*, p. 158.

⁵⁶ Vezi Gheorghe Cristea, *Amploarea mișcării cooperăției agricole de producție . . .*, „Revista de istorie” nr. 9/1983, p. 876.

agrară, precum și ravagiilor sistemuluiarendășese, caracterizat prin epuizarea forțelor productive ale pământului și adîncirea exploatării țărănimii. Țăranii erau atrași în aceste asociații nu atît de foloasele cultivării în comun, cît mai ales de posibilitatea de a obține pământul de muncă ce le lipsea.

Incontestabil, obștile se bazau pe factorul muncă, sub îndrumarea și conducerea agronomului (numit de Casa centrală, el avea o situație sigură și independentă față de asociație), se desfășura toemai organizarea acestei munci ce devenea mai productivă, cu elemente ale cultivării în comun (tarlalizarea, de exemplu), metode agrotehnice înaintate (întoducerea asolamentului, rotației culturilor, folosirea mașinilor agricole și uneltelor perfecționate).

În același timp, obștenii înșiși își dădeau seama de sporirea capacității lor de a organiza producția, creștea spiritul lor de solidaritate, încrederea în propriile forțe și în democratismul noului organism agricol. Dacă în adunările generale nu exista, inițial, o participare suficient de activă, treptat s-a născut o conștiință a obștenilor privind egalitatea votului și egala îndreptățire la conducere a tuturor asociațiilor, tot mai des înregistrîndu-se exercitarea dreptului de contestație a celor care constatau încălcarea normelor statute. Votul egal și dreptul de a fi ales pentru fiecare însemnau o adevărată revoluție în tradiția satului românesc, constituind pentru acesta prima școală a democrației — egalitatea votului din domeniul cooperăției corespundea sufragiului universal din viața politică.

Desigur, în mișcarea obștilor sătęști de arendare a moșiilor au intervenit și interese înguste, de clasă — la început mai ales au existat obști unde mandatarii, eludînd statutul, au devenit ei înșiși arendași deghizați, uneori administrația s-a dovedit necinstită, iar altele, din cauza pasiunilor subiective, neînțelegerilor dintre membri, obștile s-au dizolvat. Dar acestea au fost cazuri izolate, ce nu au atecat principiul obștii sătęști, nici prestigiul și puterea sa de atracție față de țăranii care înțelegeau în mod instinctiv că această obște constituie mijlocul cel mai eficace pentru dizolvarea sistemului exploatării moșiilor (fie particulare, fie ale statului) prin arendași⁵⁷.

Intrarea României în război, în august 1916, a întrerupt ritmul ascendent al mișcării cooperăției agricole de producție. Toate elementele active și capabile din obști — membri de rînd, conducători și specialiști, cei mai mulți aparținînd contingentelor tinere — au fost mobilizate. Suprafetele cultivate s-au restrîns foarte mult (în unele părți chiar cu totul) și din cauza lipsei vitelor de muncă rechiziționate, distrugerii semănăturilor fie de armatele aliate (române și ruse), fie de cele invadatoare care aveau fortificații pe terenurile obștilor. Ocuparea Olteniei și Munteniei de către trupele germane la cîteva luni numai după intrarea României în acțiune au redus aproape la zero activitatea obștilor care, în aceste

⁵⁷ G. Ionescu-Șișești, *Politica agrară cu privire specială la România*, București, (f.a.), p. 163—165, 175—178; A. G. Galan, *Patruzeci ani de experiențe cooperative în România 1893—1934*, București, 1935, (Extras din „Analele statistice și economice”, octombrie-decembrie 1934), p. 57—58; Eugen Pavlescu, *Originile cooperăției*, București, 1931, p. 304; Mircea V. Pienescu, *Cooperăția*, p. 302—303; Gheorghe Cristea, *Idei asociaționiste în România. Forme de asociere ale țărănimii. Obștea sătęască de arendare a pământului (1864—1907)*, în „Revista de istorie”, nr. 2/1982, p. 247—248.

regiuni, erau cele mai puternice din țară — inamicul ocupant a impus el însuși cultivarea anumitor plante într-o proporție exagerată (grâu, de exemplu), nesocotind interesele vitale ale obștilor, la care s-au adăugat devastările organizate din avutul acestora. Toate acestea și-au pus amprenta nu numai asupra activității, dar și asupra viitorului obștilor sătești dearendare⁵⁸.

Evenimentele ulterioare primului război mondial (printre ele, la loc de frunte, înlăturarea *de fapt* a cooperăției agricole de producție de la însăși baza reformei agrare — aceasta grevată, la rîndul ei, și de alte imperfecțiuni —, inerția față de agravarea consecințelor negative ale pulverizării micii proprietăți în condițiile dăinuirii marii proprietăți și ale concurenței agriculturii din marile țări capitaliste, (în special din Statele Unite ale Americii etc.) vor urgenta declinul obștii sătești dearendare.

Vasta și complexa experiență dobîndită de cooperăția agricolă de producție, reprezentată de mișcarea obștilor sătești dearendare a moșiilor, mai ales în perioada 1907—1916, deși absolut necesară pentru reorganizarea agriculturii României pe noi baze, va rămîne, totuși, multă vreme, uitată în documentele de arhivă, atîtea cîte s-au mai păstrat.

L'ÉVOLUTION DES COMMUNAUTÉS VILLAGEOISES D'AFFIRMAGE ENTRE 1907 ET 1916

RÉSUMÉ

S'appuyant sur de nombreux faits et données, extraits pour la plupart de documents inédits des archives de l'Etat, l'auteur relève les résultats remarquables obtenus par les communautés villageoises d'affirmage des domaines, autant dans le domaine organisationnel-économique, que dans celui de l'éducation de la paysannerie dans l'esprit de l'association. Toute une série d'exemples viennent illustrer l'influence exercée par les communautés d'affirmage sur les masses paysannes, leurs lacunes et erreurs, la lutte avec les forces contraires de l'extérieur et avec la résistance de celles de l'intérieur; édificateurs à cet égard sont les exemples des communautés villageoises de Vlăsinești — Sirbi (district de Dorohoi), Scorțaru-Vechi et Bordei — Verde (Brăila), Luica (Ilfov), Săbăoani (Roman), Independența (Covurlui), Călărașii Vechi (Ialomița) etc.

L'ampleur du mouvement des communautés villageoises d'affirmage, dont l'apogée atteignit au moment de l'entrée de la Roumanie dans la première guerre mondiale, a été dû à la manière défectueuse de répartition de la propriété agraire ainsi qu'aux ravages du système d'affir-

⁵⁸ Vezi Arh. St. București, Centrocoop (inv. 689), dosar 1/1915, f. 173—175, 179—180, 198—199; dosar 4/1918, f. 15; Arh. St. București, Min. Agriculturii și Domeniilor, Dir. bunuri (inv. 473), dosar 18/1914 — jud. Vlașca, f. 36—39; ibidem, (inv. 470), dosar 1/1916 — jud. Argeș, f. 50—53; 61; ibidem, Dir. proprietăți, Serv. arendări (inv. 637), dosar 5/1916 — jud. Ilfov, f. 14, 18; ibidem, dosar 9/1916 — jud. Buzău, f. 6, Vezi și C. Filipescu, *op. cit.*, p. 174—175.

mage, caractérisé par l'épuisement des forces productives de la terre et l'intensification de l'exploitation de la paysannerie. Les membres de la communautés eux-mêmes se rendaient compte de l'accroissement de leur capacité d'organiser la production, leur esprit de solidarité ainsi que la confiance dans leurs propres forces et dans le caractère démocratique du nouvel organisme agricole augmentaient.

L'entrée de la Roumanie dans la première guerre mondiale, en août 1916, a interrompu le rythme ascendant du mouvement de la coopération agricole de production et les événements ultérieurs à cette guerre) dont surtout les imperfections de la réforme agraire) accéléreront le déclin de la communauté villageoise d'affermage.

LOCUL LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT ÎN ISTORIA ROMÂNILOR DIN SECOLUL AL XVIII-lea

DE

MATEI D. VLAD

În ultimul deceniu și jumătate s-au elaborat mai multe studii și cercetări cu caracter monografic privind perioada domniilor fanariote și ele reprezintă contribuții de certă valoare științifică la elucidarea unor aspecte de ordin economic, social, cultural și într-o oarecare măsură, și de ordin politic. Investigațiile respective s-au întreprins, așa cum era firesc, pornind de la criterii metodologice deosebite, în funcție de problema luată în studiu (*economică, socială, demografică, culturală* etc.). Pe lângă rezultatele valoroase de care am vorbit mai sus, s-a ajuns cîteodată la aprecieri și concluzii diferite, uneori chiar contradictorii, nu numai în ceea ce privește caracterizarea în ansamblu a domniilor fanariote, dar și în cazul unor probleme care au făcut obiectul unor cercetări speciale și cît de cît similare sau tangente ca tematică.

Nu mi-am propus în rîndurile de față să trec în revistă aprecierile și concluziile mai vechi sau mai noi care s-au emis în legătură cu așa-numita „*epoca fanariotă*” (1711—1821). Ar fi o încercare prea cutezătoare și greu de realizat într-un studiu restrîns ca spațiu și care are drept scop principal de a fixa cîteva coordonate menite să contureze ceva mai clar, decît s-a făcut pînă acum, figura lui Constantin Mavrocordat în răstimpul celor 10 (zece) domnii ale sale în Țara Românească și Moldova (1730—1769). Trebuie să subliniem însă că în *considerațiile* de față ne vom îndrepta atenția, în chip primordial, asupra *rolului* pe care principele „luminat” l-a avut sau nu în domeniul stimulării culturii (învățămîntului) și mai ales în cadrul luptei pe care poporul român o ducea în secolul al XVIII-lea pentru progres, independență și realizarea unității sale statale.

Abordarea acestor probleme o considerăm nu numai necesară dar, într-un fel importantă și plină de semnificații, înscriindu-se pe linia unor cerințe majore ale cercetării istorice actuale. Avem în vedere faptul că aspectele asupra cărora vrem să stăruim aici, au intrat mai puțin în preocupările istoriografiei noastre, în raport, să spunem, cu cele privitoare la cunoscutele reforme fiscale, sociale, administrative și juridice înfăptuite ori preconizate de Constantin Mavrocordat. Cu tot caracterul

lor limitat, aceste reforme au contribuit însă la ameliorarea situației existente în Principatele Române de la sud și est de Carpați.

Aplicarea acestor măsuri legislative, unele dintre ele cu rezultate puțin satisfăcătoare pentru marea masă a țăranilor contribuabili, au situat totuși pe Constantin Mavrocordat în fruntea principilor reformatori din secolul al XVIII-lea. El se înscrie în istoria acestui veac ca un promotor de seamă al procesului de modernizare a vieții și a instituțiilor statale românești, deși multe dintre măsurile preconizate aveau să cadă cu timpul, în desuetudine.

Deși reformele sociale înfăptuite de Constantin Mavrocordat, în 1746 și 1749, n-au fost în stare să ducă la rezultatele scontate de ocirmuire, nu trebuie totuși să uităm ideile care l-au animat pe domnitor atunci când a luat hotărîrea să treacă la abolirea servituții personale a țăranilor din Țara Românească și Moldova. Biograful său principal, Petru Depasta, susține că domnitorul Mavrocordat dîndu-și seama că „*cea mai mare parte din țărani trăiau în grea robie și erau lipsiți de libertatea naturală de la început, vodă și în această privire reclamînd dreptatea puse prețuri de răscumpărare, și se făcu mult costisitoare eliberare a neamului din robia cea arbitrară*”¹ (s.n.).

Pornind de la criteriile și considerațiile înfățișate mai sus, activitatea reformatoare a lui Constantin Mavrocordat trebuie deci evaluată pe toată întinderea ei (1730—1769) și numai în raport cu ceea ce a rămas pozitiv ori negativ de pe urma guvernării sale în cele două țări române. Am comite însă o gravă eroare științifică dacă în aprecierile pe care le facem n-am ține seamă de toți factorii interni și externi care au dominat din punct de vedere economic, social, politic și cultural întreaga „epocă fanariotă”. Un alt criteriu fundamental ce trebuie luat în considerare atunci când încercăm să determinăm cît mai corect rezultatele politicii de reforme a lui Constantin Mavrocordat, trebuie să fie analiza comparativă a tuturor actelor și inițiativelor sale în raport cu ceea ce au înfăptuit sau nu alți domnitori fanarioti care l-au precedat și succedat în scaunul de la Iași și București. Aceste elemente le-a avut, probabil, în vedere și N. Iorga cînd a spus că atunci „*cînd s-au deprins fanarioții cu țara, nu au fost nici mai buni, nici mai răi decît alții; deseori se întîmpla să fie chiar mai buni*”² (s.n.). La rîndul său, A.D. Xenopol ajungea la constatarea că „*vom întîlni chiar printre fanarioți individualități însemnate și încercări de reforme, pe care nu le înfățișează domniile naționale*”³. O astfel de „individualitate” a fost, desigur, Constantin Mavrocordat care, în decursul celor peste 21 de ani de domnie, a avut nu numai răgazul dar și posibilitatea să cunoască destul de bine viața și realitățile societății românești din a doua treime a secolului al XVIII-lea.

¹ Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 318.

² N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, Edit. Minerva, București, 1977, p. 147.

³ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IX, Iași, 1896, p. 4; Cf. idem, *Epoca fanarioților (1711—1821)*, Iași, 1892, p. 2.

După știrile furnizate de izvoarele contemporane, Constantin Mavrocordat s-ar fi născut la Constantinopol, la 27 februarie 1711⁴. Nașterea a avut loc cu aproape șapte luni înainte ca tatăl său, Nicolae, să obțină firman de la Poarta otomană (26 septembrie 1711) prin care revenea pentru a doua oară în scaunul domnesc de la Iași, deschizând astfel „epoca fanariotă” în țările române.

Cronicarul Petru Depasta scrie că mama viitorului domn, Pulheria, era o femeie distinsă și „împodobită mai ales cu frumusețea onestității”. Despre tatăl său, același biograf afirmă că era vestit „pentru ocupațiunile literare și serioasă iubire de studii” și nu uită să adauge că „domnise peste fiecare provincie a Daciei”⁵ (s.n.).

Fiind „crescut din cea mai fragedă tinerețe în Țara Românească”⁶, la curtea domnească din București, în ambianța culturală și de studiu dată de lumea cărților aflate în biblioteca de faimă europeană a tatălui său, înzestrat cu însușiri intelectuale deosebite, tânărul Constantin a reușit să ajungă repede — după mărturia unui călător — un principe „foarte erudit, petrecându-și toate orele libere din zi și o mare parte din noapte în lectură continuă”⁷ (s.n.). Markos Antonios Katsaitis afirmă că Mavrocordat „era neobosit în sîrguința lui de a învăța, punind să i se citească cărți timp de șase și opt ore continue, atribuție care era încredințată cel mai des domnului Depasta”⁸. Ion Neculce mărturisește și el că lui vodă „ii era dragă învățătura, corăspundeții din toati țările străine să aibă, prè silitor spre vești, ca să știi ce să faci printr-alte țări”⁹. Un rol hotărîtor în instruirea tânărului *beizadea* l-a avut, desigur, tatăl său Nicolae Mavrocordat. Acesta l-a crescut cu aleasă grijă, urmărindu-i îndeaproape pregătirea nu numai din punct de vedere cultural, dar și al conducerii statului. Căuta să-l deprindă — spune Petru Depasta — „cu osteneala” în „studierea științelor” și să-l introducă tot mai mult „în învățătura enciclopedică”. În aceeași măsură era interesat să-l inițieze în „ocupațiunile politice”, deoarece nădăjduia să-l lase „succesor la putere și demnitate”, fiind, dealtfel, convins că fiul său este predestinat să ajungă „diriguitor statului și popoarelor”¹⁰, previziune ce s-a adevărit parțial și a devenit realitate îndată după moartea tatălui său.

Deși se afla în pragul adolescenței — în vîrstă de numai 19 ani —, Constantin Mavrocordat și-a inaugurat prima lui domnie (în septembrie 1730) în Țara Românească, fiind „ales în unanimitate — domn Valahiei

⁴ Emile Legrand, *Généalogie des Maurocordato de Constantinople*, Paris, 1900, p. 16; cf. Constantin Dapontés, *Ephémérides deces au chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*, ed. Emile Legrand, tome deuxième, Paris, 1881, p. XIX; după N. Iorga (*Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I, ed. Barbu Theodorescu, Edit. didactică și pedagogică, București, 1969, p. 378) Constantin Mavrocordat s-ar fi născut la 21 februarie 1711 „la trei ceasuri și jumătate din noapte”.

⁵ Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 302.

⁶ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I, ed. Barbu Theodorescu, Edit. didactică și pedagogică, București, 1969, p. 359.

⁷ Markos Antonios Katsaitis, *Călătorie de la Constantinopol la Iași și de la Iași la București în anul 1742*, ed. Elena Moiscu și Dumitru Limonț, în vol. *Saeculum*, Edit. Junimea, Iași, 1971, p. 71, col. I-a.

⁸ *Ibidem*, p. 83, col. I-a.

⁹ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, E.S.P.L.A., 1955, p. 356.

¹⁰ Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 303.

(*Daciei*)¹¹ (s.n.). Ambasadorul Franței la Constantinopol, Villeneuve, i-a trimis lui Constantin Mavrocordat o scrisoare de simpatie, afirmând, între altele, că „*Poarta a făcut dreptate*”¹² numindu-l succesorul tatălui său în scaunul domnesc de la București. Ultima domnie (*a zecea*) și-a petrecut-o în scaunul Moldovei (1769 iunie 18 — decembrie 4), după mai mult de 21 de ani de guvernare alternativă în cele două Principate Române.

Pe lângă dificultățile interne și externe, cauzate de boieri ori rivalii săi în lupta pentru scaun, la care se adaugă cele provenite din partea Porții Otomane, subliniem faptul că a treia domnie munteană a lui Constantin Mavrocordat, precum și ultima din Moldova au fost tulburate de izbucnirea a două războaie, cel ruso-austro-turc din 1735—1739 și cel ruso-turc din 1768—1774. Rezultatele finale ale celui de al doilea conflict, i-au rămas necunoscute lui Constantin Mavrocordat. Desfășurarea operațiunilor pe cimpul de luptă a făcut ca, în urma unei confruntări militare dintre o unitate rusă și una otomană, ce a avut loc la Galați, în noiembrie 1769, domnitorul să fie luat prizonier de „*corpul volintirilor rusești*”¹³ (s.n.). Cronicarul Ioan Canta afirmă că „dindu volintirii preste dînsul l-au prinsu (5 nciemvrie), și aducîndu-l cu toată cîntea lui la Iași, s-au bolnăvit, și peste citeva zile de moarte firească au muritu (4 dechemvrie 1769)”¹⁴. Sfirșitul domnitorului a fost grăbit, se pare, și „de o rană ce căpătase la Galați”¹⁵. A încetat din viață la vârsta de 58 de ani, fiind înmormintat „cu toată pompa cuvenită unui stăpînitor de țară”¹⁶, fapt confirmat de cronicarul Enache Kogălniceanu care scrie că „l-au îngropatu cu mare cînte boierii în Iași, ca pe un domn”¹⁷ (s.n.)

Influențat de ideile filosofice ale timpului, ale lui Voltaire și a altor enciclopediști, el însuși principe „luminat” și filantrop, Constantin Mavrocordat, cunoscător adînc al realităților românești, și-a dat seama de necesitatea reinnoirii multor instituții feudale, îndeosebi a celor care vizau sectoarele fundamentale ale statului. Aceste instituții deveniseră anacronice și nu mai erau apte să țină pasul cu exigențele impuse de transformările obiective ce aveau loc în structura economică și socială a Principatelor Române de la mijlocul secolului al XVIII-lea. De aceea, așa cum just a remarcat A.D. Xenopol, planul de reforme al lui Constantin Mavrocordat, „oricît ar fi fost de greșit, tot era mai drept și mai echitabil decît starea îngrozitoare în care înnota societatea timpului”¹⁸ (s.n.). Prin refor-

¹¹ *Ibidem*, p. 304.

¹² Ion C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés roumaines avec la France (1728—1810)*, București, 1915, p. 5.

¹³ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Muntenesti și a Moldovei*, trad. de George Sion, tom. III, București, 1859, p. 119.

¹⁴ Spătarul Ioan Canta, *Letopiseșul Țării Moldovei de la a doua și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voievod*, în Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. II-a, tom. III, București, 1874, p. 193; cf. și Ilie Corfuz, *Insemnări de demult*, Edit. „Junimea”, Iași, 1975, p. 73.

¹⁵ Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 119.

¹⁶ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I-a, București, 1942, p. 275.

¹⁷ Enache Kogălniceanu, *Letopiseșul Țării Moldovei de la domnia Intia și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voievod*, în Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. II-a, vol. III, București, 1874, p. 264.

¹⁸ A. D. Xenopol, *Epoca fanarioșilor (1711—1821)*, Iași, 1892, p. 118.

mele întreprinse, Constantin Mavrocordat „*făcu ca țara să ia o transformare mai frumoasă*”¹⁹ (s.n.) notează același Petru Depasta. Nu trebuie să uităm că aplicarea acestor reforme a avut loc într-o vreme — după cum se arată în Programul partidului — când „*dominația străină a dus, totodată, la prelungirea în timp a orînduirii feudale, la întîrzierea procesului dezvoltării societății românești*”²⁰ (s.n.) sau, cum observa un vechi cercetător al perioadei fanariote, când „*afacerile de interes național se dezbăteau și se hotărau fără noi*”²¹ (s.n.). În această privință, este un merit deosebit al istoriografiei noastre de a fi arătat că neajunsurile de care au suferit țările române în răstimpul cuprins între 1711—1821 nu s-au datorat *întotdeauna* incompetenței sau caracterului oamenilor, ci „*datorită mai mult sistemului*”²².

Apreciați din acest punct de vedere, întîlnim cîtiva domnitori fanarioți, este adevărat, puțini la număr, care au fost, așa cum s-a spus, mai mult actorii unor roluri ingrate, decît autorii relelor abătute asupra Principatelor Române. „Chiar dacă toți domnii fanarioți ar fi fost însuflețiți cu nobile gînduri — scrie A.D. Xenopol —, însă sistemul în care erau prinși îi silea să apuce pe căi reprobate poate de intima lor natură. Sistemul era mai rău decît persoanele, și dacă turcii nu ar fi strîns de gît pe domni, mai mulți din ei nu ar fi gituit pe popor”²³. Această constatare are o valoare cu totul deosebită atunci cînd punem în cumpănă întregul efort reformator al lui Constantin Mavrocordat. În nici un caz el nu a fost *întotdeauna* vinovat direct de situația și de scara pe care cele două țări române au trebuit să le împărtășească în anumite împrejurări, atît pe plan intern cît și în cadrul raporturilor lor cu Poarta Otomană sau cu alte state europene. Călătorul francez, Jean Claude Flachat, oprindu-se în anul 1740 la curtea domnească din București, ni-l descrie pe Constantin Mavrocordat ca pe un „*domn al unui popor numeros, considerîndu-se îndatorat să-i fie părinte și să lucreze solid la fericirea lui*” („*Souverain d'un peuple nombreux, il se croyait obligé d'en être le père, et de travailler solidement à son bonheur*”)²⁴. Ca dovadă că domnitorul Constantin Mavrocordat este chiar „*mai presus de laudele ce i se pot aduce*”, Flachat adaugă: „*ar fi fost în stare să formeze și să execute proiectul care a fost așa de glorios pentru țarul Petru, dacă politica i-ar fi îngăduit să lipsească dintr-o țară unde e tributarul sultanului*” („*il eût été capable de former et d'exécuter le projet qui a été si glorieux au czar Pierre, si la politique lui eût permis de s'absenter d'un pays ou il est tributaire du Grand-Soigneur*”)²⁵.

¹⁹ Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 315.

²⁰ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, Edit. politică, București, 1975, p. 29—30.

²¹ C. Erbiceanu, *Atanasie Comnen Ipsilant și Cronicul său cu privire la români*, Extras din „Analele Academiei Române”, Seria II, Tom. XXIII, Memoriile secțiunii istorice, București, 1900, p. 12.

²² A. D. Xenopol, *Epoca fanarioșilor (1711—1821)*, Iași 1892, p. 2.

²³ A. D. Xenopol, *op. cit.* mai sus, p. 523; cf. idem, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. X, Iași, 1896, p. 86.

²⁴ Constantin Dapontès, *Ephémérides daces ou chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*, ed. Emile Legrand, tome deuxième, Paris, 1881, p. LXIII; vezi și N. Iorga, *Știri nouă despre biblioteca Mavrocordăților și despre viața muntenească în timpul lui Constantin Vodă Mavrocordat*, București, 1926, p. 19.

²⁵ Constantin Dapontès, *op. cit.*, p. LXV; cf. și N. Iorga, *op. cit.*, p. 20.

Pe linia ideilor înfățișate mai sus, considerăm justă constatarea lui A.D. Xenopol cînd sublinia faptul că principele Constantin Mavrocordat a fost „ca și tatăl său, o excepție (s.n.) în lungul șir de domnitori netrebnici ai țărilor române, ce se întîlnesc pe tronurile lor atît înainte cît și în decursul epocii fanariote”²⁶. Biograful Petru Depasta notează că domnitorul prefera „mai mult de toate dreptatea cea mai curată . . . și imparțialitatea”²⁷ (s.n.). Știrile cuprinse în principalele izvoare externe concordă, de altfel, cu ceea ce au consemnat și cronicarii noștri. Așa, de pildă, Enache Kogălniceanu, care, în general, combate politica reformatoare a principelui, se înțelege, prin prisma intereselor sale de clasă, scrie cu oarecare aversiune că în timpul lui Constantin Mavrocordat „ușile divanului erau deschise și multă vorbă cu prostimea avea, cît atîta le dăduse obraz, cît nu putea nimeni din boieri ca să zică măcar cît de puțin lucru vreunui țăran, că îndată striga la vodă, și pentru un lucru de nimica a unui țăran cît de prost, făcea pe un boier mare mascara și-l închidea”²⁸. (s.n.).

Indiferent de faptul că Enache Kogălniceanu aprobă sau nu planul de reforme al lui Constantin Mavrocordat, din portretul pe care i-l face acestuia „domn cu suflet nobil”²⁹ (s.n.), cum l-a caracterizat N. Iorga, se încheagă totuși, peste voința cronicarului, figura de principe „luminat” a lui Mavrocordat, hotărît să contribuie la înlăturarea abuzurilor și la ameliorarea situației celor de jos³⁰. În acest sens, Ion Neculce, care l-a cunoscut bine pe domnitor cu prilejul primelor sale guvernări în Moldova, afirmă că „la divanuri . . . să ispită să să pui și împotriva boierilor, unde socote că judecă strîmbu boierii”³¹ (s.n.). Spătarul Ioan Canta remarcă și el că Mavrocordat îi obișnuise în așa fel pe oameni, încît aceștia dacă socoteau judecata boierilor nedreaptă „veneau la divan cu mărturia boierilor, și însuși el cerceta mărturia; și după cum socotia așa și hotăra”³² (s.n.). Concludentă în această privință este reacția domnitorului față de abuzurile comise de marele său vistier Teodor Paladi. Autorul anonim al *Cronicii Ghiculeștilor* a reținut acest episod și arată că voievodul Constantin Mavrocordat cînd a aflat că prin satele dregătorului respectiv au fost găsiți oameni fără „peceți”, „l-a certat mult cu ocări și cu amenințări grozave, încît mulți au socotit că puțin timp va mai rămîne la vistierie”³³. Pare, așadar, îndreptățită aprecierea lui A.D. Xenopol cînd scria că primii doi Mavrocordați au căutat „să-și întemeieze puterea pe poporul de jos în loc de acel nesigur și șovăitor al boierilor”³⁴. Un exemplu îl constituie — spune Xenopol — Constantin Mavrocordat „prin plănuitele sale reforme în favoarea țăranilor”³⁵ (s.n.). Intr-adevăr, cum just s-a remarcat, „abolî-

²⁶ A. D. Xenopol, *Epoca fanarioșilor (1711—1821)*, Iași, 1892, p. 119; idem, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IX, Iași, 1896, p. 92.

²⁷ Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 317.

²⁸ Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 203.

²⁹ N. Iorga, *Sfaturi pe întuneric*, ed. Valeriu Răpeanu și Sanda Răpeanu, Edit. militară, București, 1976, p. 150.

³⁰ G. G. Ursu, *Memorialistica în opera cronicarilor*, Edit. Minerva, București, 1972, p. 227.

³¹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 352.

³² Spătarul Ion Canta, *op. cit.*, p. 183.

³³ *Cronica Ghiculeștilor (Istoria Moldovei între anii 1695—1754)*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Edit. Academiei, București, 1965, p. 565 și 567.

³⁴ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. X, Iași, 1896, p. 94—95.

³⁵ *Ibidem*, p. 95.

rea șerbiei în Țara Românească la 1746 și în Moldova la 1749 de către Constantin Mavrocordat a fost o premieră de valoare pentru Europa Centrală, răsăriteană și de sud-est, premieră al cărei răsunset putea fi mai mare dacă n-ar fi intervenit poate grija domnitorului că acțiunea, foarte modernă, putea să irite prea mult pe feudații absoluți de la Stambul”³⁸ (s.n.). Aceste reforme s-au integrat însă în mod firesc și logic în ansamblul transformărilor economice și sociale ce aveau loc în secolul al XVIII-lea în tot continentul european, proces care nu putea rămâne fără ecouri în țările locuite de români.

★

Pe plan cultural, Constantin Mavrocordat se înscrie în rîndul acelor domnitori de excepție, cum remarcă A.D. Xenopol, care au contribuit la orientarea spiritului românilor spre civilizația Europei occidentale³⁷. El a avut, totodată, un rol important „în cultivarea învățaturii umaniste” făcînd „să apară în Geția imaginea . . . iscusinței antice”³⁸. În răs-timpul celor zece domnii ale sale, limba română n-a încetat nici un moment de a sluji drept organ de rostire în biserică, în administrație, în justiție și chiar ca mijloc de exprimare a celor mai alese și înalte gânduri ale popo-ului nostru. Constantin Mavrocordat se numără printre puținii domni-tori fanarioți care a înființat și susținut tipografii și a obligat clerul anal-fabet să învețe carte românească. În prefața *Evangeliei* tipărită la Rîmnic în anul 1746, episcopul Climent aduce elogii meritate lui Constantin Mavrocordat pentru că a depus multă „sîrguială și nevoiță . . . ca să crească și să se lătească cuvîntul sfintei scripturi nu numai în țara Măriei Tale, ci în toate țările și ținuturile ce vorbesc în limba românească, poruncînd a să scrie și a să tipări multe feluri de cărți spre folosul a tot sufletul creș-tinesc”³⁹ (s.n.). Dealtfel, în timpul guvernării sale alternative, circula-ția cărților și manuscriselor dintr-o țară românească în alta este un fen-omen obișnuit și frecvent. Este și acesta — cum s-a afirmat — „un alt argument că românii căutau fără deosebire, din cele mai vechi timpuri, hrană sufletească pe tot teritoriul locuit de români, înainte de unirea politică”⁴⁰. Astfel, într-o însemnare din luna mai 1733 se face mențiunea despre *Codicele Voronețian* ce „a fost scris pe rumânie . . . în zilele lui Constantin voievod, vlet 7241 [1733]”⁴¹. Pe un alt manuscris întîlnim precizarea că un fragment de teologie polemică „s-au tălmăcit din limba leșească pre limba rumânească . . . în zilele mării sale preainălțatului domn Ioan Costandin Nicolae voievod . . . la anul 1742”⁴². Concludentă

³⁶ Iosif Constantin Drăgan, *Idealuri și destine. Eseu asupra evoluției conștiinței euro-pene*, Edit. „Cartea Românească”, București, 1977, p. 201; cf. și Florin Constantiniu, *Refor-mele lui Constantin Mavrocordat în Moldova și Țara Românească*, în „Studii și articole de istorie”, vol. XX, București, 1972, p. 34.

³⁷ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XI, Iași, 1896, p. 36—38.
³⁸ Const. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanarioță*, București, 1888, p. 319.

³⁹ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tom. II (1716—1808), București, 1910, p. 89—90.

⁴⁰ Dr. Antonie Plămădeală, *Clericii ortodocși cititori de limbă și cultură românească*, București, 1977, p. 41.

⁴¹ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 114.

⁴² *Ibidem*, p. 31.

în această privință este și relatarea lui Enache Kogălniceanu din care aflăm că domnitorul Constantin Mavrocordat, aflat la a doua sa guvernare în Moldova (1741 septembrie — 1743 iulie 20), „poruncit-au de au adus și cărți pe înțeles din Țara Românească, căci în Moldova nu se afla *Evangelii, Apostoli și Liturghii*”, hotărînd ca „acele cărți să le citească pe înțeles pe la biserici”⁴³ (s.n.), adică cărți de cult în limba română. Este ceea ce remarca P.S. Aurelianu, cu peste un secol în urmă, și anume că „principele Constantin Mavrocordat introduse limba română în biserică”⁴⁴. Prin unitatea limbii din cărțile bisericești, s-a răspîndit — așa cum s-a spus — „aceeași vorbire între toți românii și s-a contribuit mult la conservarea unității neamului nostru”⁴⁵. Este semnificativ faptul că brașoveanul Dimitrie Eustatievici, dascăl la școala românească din Șcheii Brașovului, alcătuieste în anul 1757 *Gramatica românească*, prima gramatică a limbii române, la *solicitarea* lui Constantin Mavrocordat, aflat atunci la a cincea sa domnie munteană (1756 februarie 8 — 1758 august)⁴⁶. Într-o însemnare existentă pe un manuscris, ce poartă data de 1 septembrie 1757, un anonim a ținut să noteze că „*Gramatica românească afierothisită [dedicată] preablagocestivului, prealuminatului și preainălțatului domn și oblăduitor a toată Ungrovlahia, domnului, Io Coslandin Nicolae voevod acum întii izvodită prin Dimitrie Eustathiev Brașoveanul*”⁴⁷.

Markos Antonios Katsaitis, cu prilejul menționatei călătorii făcute la Iași în anul 1742, afirmă că domnitorul era un adept convins al cultivării oicărei limbi materne. La întilnirea avută cu vodă, povestește Katsaitis, vorbindu-i în limba italiană, Mavrocordat „*m-a întrerupt, spunîndu-mi : de ce fiind grec, nu mă folosesc de limba maternă*”⁴⁸ (s.n.). De la aceleași convingeri pornea, desigur, domnitorul atunci cînd dădea porunci strașnice unor slujbași ai săi, atrăgîndu-le atenția ca în corespondența cu el să folosească numai limba română. Este cunoscut reproșul tăios pe care-l face Constantin Mavrocordat unui funcționar moldovean care se „învrednicise” să-i scrie în grecește : „*Carte ce mi-ai trimis am loat și cele scrisă am vădzut ; dar pentru ce ne scrii grecești ? Au aștepți să-ți dăm noi logofăt să scrie româneaste ? Să-ți cauți logofețal, să ne scrii rumâneaste ! Să nu ne mai scrii grecește !*”⁴⁹ (s.n.) Aceasta arată nu numai preocuparea domnitorului pentru folosirea limbii române în administrație, justiție și biserică⁵⁰, ci și faptul că el însuși era un bun cunoscător al limbii țării, după cum la fel de bine știa și tatăl său Nicolae Mavrocordat. Avea mare dreptate N. Iorga să afirme că „este o legendă ridiculă”,

⁴³ Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 203; cf. și *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei, București, 1964, p. 533.

⁴⁴ P. S. Aurelianu, *Schițe asupra stării economice a României în secolul al XVIII-lea*, în „Analele Academiei Române”, seria II-a, Tom. III, Secțiunea II-a, Memorii, București, 1882, p. 91; cf. și *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei, București, 1964, p. 525.

⁴⁵ C. Erbiceanu, *Priviri istorice și literare asupra epocii fanariote*, București, 1901, p. 108.

⁴⁶ N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Vălenii de Munte, 1900, p. 141.

⁴⁷ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 146.

⁴⁸ Markos Antonios Katsaitis, *op. cit.*, p. 70, col. I-a.

⁴⁹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, București, p. 290; idem, *Istoria românilor prin călători*, ed. II-a, vol. II, București, 1928, p. 92.

⁵⁰ Cf. *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei, București, 1964, p. 525.

atunci când combătea pe acei istorici care susțineau că „fanarioții nu știau limba românească”⁵¹. Despre Constantin Mavrocordat, călătorul grec Katsaitis spune că, pe lângă limbile : greacă, turcă, latină, italiană și franceză, el vorbea bine „*moldoveana și valaha, acestea din urmă fiind de fapt, una și aceeași limbă*”⁵² (s.n.). Dealtfel, renumita *Condică* de hotărâri a lui Constantin Mavrocordat, este scrisă — cum sublinia N. Iorga — „*în românește, într-o excelentă limbă; nici un singur act grecesc*”⁵³ (s.n.)

Constantin Mavrocordat s-a remarcat și prin interesul arătat învățămîntului, aducînd reale îmbunătățiri școlilor superioare din București și Iași⁵⁴, precum și din alte centre urbane și localități din Principatele Române. În răstimpul celei de a doua domnii în Moldova (1741 septembrie—1743 iulie 20) el „*au mai făcut școli de învățatură și lătimești*”⁵⁵ (s.n.) insistînd pentru predarea limbii latine în cadrul Academiei de la Iași, limbă care a fost studiată cu întreruperi din cauza lipsei de profesori. El încurajează dezvoltarea învățămîntului nu numai în limbi străine, dar și în limba națională a românilor⁵⁶. Ion Neculce îl admiră, între altele, deoarece „*au dat știre tuturor mazililor în toată țara ca să-ș aducă copiii la învățatură la școală, ca să învețe orice limbă le-ar fi voia, pentru ca să se aple oamenii învățați și în pămîntul nostru al Moldovei*”⁵⁷ (s.n.). Dealtfel, prin hrisovul din anul 1741, el a decis ca la mitropolie, la episcopii și la toate mănăstirile „*să fie dascăli și copii la învățatură fieștecare după putința sa*”⁵⁸. Cu șapte ani mai înainte, Constantin Mavrocordat dăduse hrisovul din 20 februarie 1734 prin care porunceă mitropolitului Moldovei că trebuie să urmărească îndeaproape modul cum dascălii își fac datoria față de elevii lor⁵⁹. După opinia exprimată de Ariadna Camariano-Cioran, domnitorul ar fi avut în vedere și „*un ajutor care consta în hrană sau îmbrăcăminte pentru elevii săraci*”⁶⁰ (s.n.), care frecventau școala. De asemenea, prin actul din 3 iunie 1746, Constantin Mavrocordat hotărăște ca o parte din vama țirgului de la Pătroaia să fie destinată întreținerii școlii din această localitate, unde era angajat ca dascăl un anume Gheorghe „*ce preda învățatură în limbile greacă, slavonă și română*”⁶¹.

Atenția acordată de Constantin Mavrocordat școlilor reprezintă una din preocupările sale constante în cele două Principate Române. Astfel, în timpul celei de a cincea domnii în Țara Românească, el emite un hrisov, la 25 iulie 1757, prin care se hotăra construirea unei școli,

⁵¹ N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, Edit. Minerva, București, 1977, p. 147.

⁵² Markos Antonios Katsaitis, *op. cit.*, p. 71, col. I-a.

⁵³ N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, Edit. Minerva, București, 1977, p. 148.

⁵⁴ Cf. Alexandru Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română (1650—1848)*, Edit. enciclopedică română, București, 1972, p. 144.

⁵⁵ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 403.

⁵⁶ Ariadna Camariano-Cioran, *Les académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki, 1974, p. 92.

⁵⁷ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 403.

⁵⁸ Theodor Codrescu, *Urcariul*, vol. IV (1389—1822), Iași, 1857, p. 401.

⁵⁹ Mihai Bordeianu și Petru Vladcovschi, *Învățămîntul românesc în date*, Junimea, Iași, 1979, p. 35.

⁶⁰ Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 92.

⁶¹ Mihai Bordeianu și Petru Vladcovschi, *op. cit.*, p. 35.

lingă biserica Obedeanu din Craiova⁶². Patru ani și ceva mai târziu, revenit pentru a șasea oară în scaunul domnesc muntean, dă principalul hrisov, din 28 decembrie 1761, prin care poruncește transferarea egumenului și călugărilor de la Sf. Sava la Mănăstirea Văcărești, urmînd ca fostul local religios, cu toate chiliile, să fie amenajat în săli de cursuri, dormitoare și locuințe pentru elevii și dascălii Academiei domnești din București. În anul următor, la 6 iunie 1762, Constantin Mavrocordat a mai luat o măsură importantă pentru învățămîntul din Țara Românească, hotărînd ca averile boierilor rămași fără moștenitori, care conform obiceiului reveneau domniei, să fie trecute pe seama și în folosul școlilor, creîndu-se un fel de buget permanent pentru ele⁶³.

Demnă de relevat este, de asemenea, preocuparea personală a domnitorului pentru cunoașterea istoriei românilor. În anul 1742 el stăruie pe lingă Markos A. Katsaitis să scrie „istoria Valahiei și Moldovei, la care s-au supus probei mai mulți, fără a putea reuși”⁶⁴ (s.n.). În legătură cu trecutul celor două țări — spune mai departe Katsaitis — principele „mi-a pus diverse alte întrebări și mi-a ținut multe discursuri cu privire la istoria pe care trebuia s-o alcătuiască”⁶⁵ (s.n.). În aceeași vreme, prin anii 1742—1743, Constantin Mavrocordat s-a adresat și lui Johann Filstich „cu rugămintea de a-i furniza datele esențiale despre istoria veche și medievală a românilor”⁶⁶, cerîndu-i să răspundă la un număr de 14 întrebări „privitoare la probleme controversate”⁶⁷ (s.n.) din istoria Principatelor Române. Rectorul sas s-a achitat în chip onorabil de această sarcină și a redactat pentru Constantin Mavrocordat acea *Illustratio articulorum quorundam historicorum rem et historiam valachorum concernentium*⁶⁸, lucrare în care erau reafirmate „romanitatea, unitatea, continuitatea și latinitatea românilor”⁶⁹.

Încurajarea de către Constantin Mavrocordat a tipăriturilor în toate limbile, dar și în limba română, și mai ales a învățămîntului, au făcut din el — după cum s-a exprimat N. Iorga — „un zelos și activ sprijinitor al culturii, în forma ei superioară, greacă, și în forma ei inferioară, românească”⁷⁰ (s.n.).



Pe plan politic, Constantin Mavrocordat, excepțional de bine înzestrat și de capabil, plin de tact și de spirit diplomatic ascuțit, căuta să fie la curent cu cele mai diverse evenimente ce aveau loc pe plan european și mai ales cu cele petrecute în vecinătatea Principatelor Române.

⁶² *Ibidem*, p. 40.

⁶³ *Ibidem*, p. 41; cf. N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, ed. Ilie Popescu Teiușan Edit. didactică și pedagogică, București, 1971, p. 35; Vezi și Ariadna Camariano-Cioran *op. cit.*, p. 42—43.

⁶⁴ Markos Antonios Katsaitis, *op. cit.*, p. 79, col. I-a.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 83, col. II-a.

⁶⁶ Adolf Armbruster, *Dacoromano-saxonica. Cronicari români despre sași. Români în cronică săsească*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, p. 77.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 136.

⁶⁸ *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei, București, 1964, p. 562.

⁶⁹ Adolf Armbruster, *op. cit.*, p. 136.

⁷⁰ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I, ed. Barbu Theodorescu, Edit. didactică și pedagogică, București, 1969, p. 359.

Edificator în această privință este conținutul scrisorii pe care domnitorul o trimite la 25 noiembrie 1740 unui corespondent al său din Europa. Textul scrisorii pune în lumină capacitatea lui Constantin Mavrocordat de cuprindere și înțelegere a multor evenimente politice de care el lua cunoștință în chip frecvent din lectura gazetelor ce-i soseau în țară, „din Olanda, Colonia, Lipsca, Viena și Londra”. Din cuprinsul scrisorii rezultă că domnitorul dorea să aflu știri „cu privire la apropiata alegere a Împăratului Romanilor” precum și la „concreții, partidele, scopurile și cercetarea pretențiilor mai cu seamă ale fiecăruia”. Face aluzie la eventualitatea alegerii arhiducesei „Maria Tereza în moștenirea Casei de Austria și în regatele Țării Ungurești și Boemiei”. Cere corespondentului să-și exprime părerea în legătură cu „liniștea Europei” și dacă „va fi ea supusă vreunei tulburări”. Aceste date îi erau necesare — scria Mavrocordat — deoarece „oamenii deprinși cu interesele politice, și mai ales cei învățați, pot încă de multe ori, prin lucrările lor, să treacă peste întunecimea viitorului”⁷¹ (s.n.).

Ca domnitor al Țării Românești și Moldovei, Constantin Mavrocordat a avut un rol de seamă în cadrul luptei pe care poporul nostru a dus-o în secolul al XVIII-lea pentru păstrarea autonomiei și a realizării unității sale statale. El a înțeles că nu totdeauna trebuie să dea curs poruncilor abuzive venite de la Poarta otomană. În anumite împrejurări, reacția lui a fost atât de puternică încât a mers pînă la sacrificarea scaunului domnesc și chiar întemnițarea lui în mai multe rinduri⁷². Așa, de pildă, în anul 1749, refuzînd să plătească vizirului suma de 300 de pungi, pentru reinnoirea domniei în Moldova, sultanul a poruncit ca el să fie „exilat și încarcerat în insula Lemnos”⁷³.

Mult mai categorică și frecventă a fost însă reacția lui Constantin Mavrocordat față de unii dregători otomani, care, prin abuzurile săvîrșite, lezau autonomia și integritatea teritorială a statelor românești. Astfel, din firmanul sultanului Mahmud I, din 19—28 august 1736, desprindem faptul că domnitorul protestase pe lângă Poarta otomană împotriva strîngătorilor de tribut din Silistra, Ruseciuc, Brăila și Nicopole care „trec în hotarele Țării Românești și umblă din sat în sat ... și asupresc raialele [supușii — n.n.] Țării Românești”⁷⁴ (s.n.). Un firman emis în anul următor, la 3—12 martie 1737, ne oferă posibilitatea să aflăm că la cancelaria sultanului Mahmud I se înregistrase o nouă intervenție a lui Constantin Mavrocordat. Ea viza, de data aceasta, abuzurile comise de clăcarii turci care, bazîndu-se pe forță, își îngăduiau „să se abată din drumul lor drept și să treacă prin Țara Românească, persecutînd și opri-

⁷¹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, partea I-a București, 1904, p. 571—572; Vezi idem, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. II-a, Vălenii de Munte, 1925, p. 306—307.

⁷² Constantin Dapontès, *Op. cit.*, p. LXXVI—LXXVIII și LXXXI.

⁷³ *Ibidem*, p. LXXVI; cf. și C. Erbiceanu, *Atanasie Comnen Ipsilant și Chronicul său cu privire la români*, Extras din „Analele Academiei Române”, Seria II-a, Tom. XXIII, Memoriile secțiunii istorice, București, 1900, p. 16.

⁷⁴ Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455—1774), Edit. Academiei, București, 1976, p. 222.

mind în fel și chip pe sărmanele raiale”⁷⁵. Se poate constata din exemplele menționate pînă aici, că, chiar în condițiile impuse și create de desfășurarea operațiunilor militare din timpul războiului ruso-austro-turc din 1735—1739, Constantin Mavrocordat se ridicase împotriva acelor dregători otomani care prin „tiranii și persecuții fac ca raialele din satele de pe drum să se împrăștie și să se risipească”⁷⁶. Firmanul din 17 martie 1737 constituie și el o dovadă că „voievodul Țării Românești, voievodul Constantin” protestase pe lângă sultanul Mahmud I ca „nimeni altul să nu se amestece, în nici un fel”⁷⁷ (s.n.).

Nerespectarea prevederilor stabilite de Mahmud I, prin firmanul din 3—12 martie 1737, a provocat o nouă intervenție a lui Constantin Mavrocordat, fapt care l-a determinat pe sultan să emită la 21—30 mai 1737 un nou ordin împotriva acelor dregători turci, care, deși nu aveau „seneduri în legătură cu Țara Românească”, continuau totuși „să treacă peste fluviul Dunărea”, persecutînd „în fel și chip pe sărmanii locuitori ai Țării Românești, prin cerere de cai de poștă”. Sultanul recunoaște că domnitorul îl rugase să intervină din nou și să împiedice cu desăvîrșire „trezirea în Țara Românească a olacilor și celorlalte cete de ostași, ei să fie oprîți și îndepărtați cu porunci drastice”⁷⁸ (s.n.). Apărarea autonomiei interne a țării explică, de altfel, și reacția lui Constantin Mavrocordat față de abuzurile comise de negustorii turci, cunoscuți sub numele de *lazi* (originari din Asia Mică). În timpul celei de a doua domnii în Moldova (1741 septembrie — 1743 iulie 20), el a reușit să obțină aprobarea sultanului Mahmud I ca toți negustorii „lazi” să fie „alungați din tot Principatul, desființîndu-li-se totodată și piețele neguțătorești și bilciurile ba chiar li se dărîmară cu totul și locuințele lor”⁷⁹. (s.n.).

Ingerințele dregătorilor turci în treburile care prejudiciau autonomia țării, au provocat de fiecare dată reacția domnitorului. Astfel, din textul firmanului din 19—28 septembrie 1744, luăm cunoștință despre împotrivirea lui Constantin Mavrocordat față de acei musulmani care „au la hotarul Țării Românești și cîflucuri [moșii — n.n.] și herghelii de cai și țin acolo stupii lor, obținînd astfel foarte multe cîștiguri”⁸⁰ (s.n.). Pe bună dreptate, Constantin Mavrocordat considera o asemenea situație o încălcare flagrantă a autonomiei țării și insistă că toți aceștia trebuie „să-și dea zeciuielele și dările lor către voievodul”⁸¹ Țării Românești. Toate aceste proteste lasă să se întrevadă faptul că apărarea autonomiei și integrității teritoriale nu a fost ceva „incidental” în politica lui Constantin Mavrocordat, ci a constituit una din caracteristicile și preocupările sale permanente. Circa un deceniu și jumătate mai tîrziu de la alungarea negustorilor lazi din țară, autoritățile turcești de la Constantinopol înregistraseră o nouă intervenție a sa pe lângă sultanul Mustafa al III-lea, care a fost nevoit să emită firmanul din 12—21 august 1761. Din con-

⁷⁵ *Ibidem*, p. 225.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 226.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 231.

⁷⁹ Constantin Erbiccanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 316.

⁸⁰ Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, p. 244.

⁸¹ *Ibidem*, p. 245.

textul acestei porunci ne putem ușor da seama că domnitorul ceruse sultanului „să fie împiedicați și îndepărtați de tot cei care ară și seamănă cu forța pe pământul Țării Românești și Olteniei, iar cei care îndrăznesc să săvârșescă fapte care tulbură bunul nizam [așezămînt — n.n.] stabilit să fie izgoniți și scoși din Țara Românească prin mijlocirea căpeteniilor lor”⁸² (s.n.). Protestul energic al lui Constantin Mavrocordat n-a rămas fără ecou în cercurile de decizie de la Constantinopol. O dovadă concretă în acest sens o constituie faptul că, în luna următoare, sultanul Mustafa al III-lea a fost nevoit să recunoască, prin firmanul din 1—10 septembrie 1761, că „Țara Românească, de la cucerirea împăraților și pînă acuma, a fost înregistrată separat și este interzisă călcarea ei cu piciorul, iar... tributul pe care trebuie să-l achite este mînuit și procurat și plătit de voievozi”⁸³ (s.n.). Din acest punct de vedere, Constantin Mavrocordat a urmat linia politică a domnitorilor pămînteni care — după expresia lui Dimitrie Cantemir — „afară de Dumnezeu și de sabia lor nu recunoșteau pe nimeni mai puternic în țara lor”⁸⁴ (s.n.). În orice caz, politica sa nu are nimic de-a face — cum s-a afirmat — cu „tradiția statului otoman însuși, care proclama ocrotirea raialelor drept unul din obiectivele sale de căpetenie”⁸⁵. Dimpotrivă, Constantin Mavrocordat, atent la toate schimbările politice și militare care aveau loc pe plan european, mutații determinate și de așa-numita „Chestiune orientală”, s-a străduit ca Țara Românească și Moldova să-și păstreze autonomia și ființa lor statală, lăsată de predecesorii din secolul al XVII-lea. Pe această linie, se poate afirma că el este un succesori al politicii trasate de Constantin Brîncoveanu și Dimitrie Cantemir. Printr-o politică dibace și flexibilă, care să nu lezeze prea mult interesele Porții, Mavrocordat a știut să se folosească de contradicțiile existente între Turcia, Rusia și Austria, și să păstreze acea autonomie despre care tot Dimitrie Cantemir spunea că „aceste a noastre două țări, ... măcar că supuse și ascultătoare sînt tiraniei turcești, însă nici stăpînirea, nici slobozenia jos și-au lăsat”. Și continuă marelui cărturar enciclopedist și om politic că Principele Române „deși groazei lumii împărăției turcului, bani de a da obligate sînt, însă bisericile, legea, județele, obiceiurile nesmintite și nebetegite și le-au păzit”⁸⁶.

Caracteristică și concludentă pentru stabilirea strategiei politice a lui Constantin Mavrocordat este și atitudinea adoptată de el cu prilejul războaielor ruso-austro-turce, ale căror operațiuni militare s-au desfășurat, în parte, chiar pe teritoriul românesc. Astfel, în timpul conflictului militar din anii 1735—1739, domnitorul Constantin Mavrocordat, cuprins „de minie și supărare, — notează Petru Depasta — s-a dus drept la rîul Dunărea, pe lîngă țărmurile căreia așezîndu-se în corturi, își strîngea armată, adunînd luptători, cînd chiar în scurt și formîndu-și armia cu chel-

⁸² *Ibidem*, p. 272.

⁸³ *Ibidem*, p. 275.

⁸⁴ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Edit. Academiei, București, 1973, p. 123.

⁸⁵ Florin Constantiniu, *Pentru o tipologie a „despotismului luminat”*: exemplul românesc, în „Analele Universității București”, *Istorie*, XXIX (1980), p. 64.

⁸⁶ Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. G. Tocilescu, București, 1901, p. 105—106.

tuielile sale și cu cea sosită de la împărăție”⁸⁷ (s.n.) a reușit să evite ocuparea Bucureștilor de către armata austriacă.

El a avut, de asemenea, un merit deosebit în ceea ce privește reintegrarea Olteniei în hotarele Țării Românești. În acest scop, în timpul și după încheierea păcii de la Belgrad (1739), „Constantin vodă — scrie Dionisie Fotino — mai adăugind 100 mii lei pe lângă tributul țării, mai dind apoi și daruri la turci, a izbutit a încorpora iarăși Banatul [Oltenia — n.n.] cu Țara Românească, rinduind ban pe Matei Cantacuzino”⁸⁸. Opt ani mai târziu, în 1747, Constantin Mavrocordat, aflat la a patra domnie munteană, se opune din răspuțeri lui Grigore al II-lea Ghica, care urmărea să obțină Oltenia pentru sine, drept compensație pentru serviciile diplomatice aduse Porții otomane în timpul războiului din 1735—1739. Constantin Mavrocordat — scrie Atanasie Comnen Ipsilant — „s-a opus la această separare a Valahiei în două”⁸⁹ (s.n.). În această privință, mi se pare îndreptățită aprecierea lui A.D. Xenopol, referitoare la unii domni fanarioți, și ea s-ar potrivi în primul rînd lui Constantin Mavrocordat, că, „ar fi fost chiar cu totul afară din cale, ca niște oameni străini de firea și de religia turcilor, al căror stat pierise zdrobit sub loviturile otomanilor, să fi fost niște sinceri apărători ai intereselor lor”⁹⁰.

O poziție similară a adoptat Constantin Mavrocordat și cu prilejul domniilor sale în Moldova. Astfel, pentru a ne opri la un singur exemplu, precizăm că în răstimpul dintre 1741—1743, cînd se afla pentru a doua oară în scaunul de la Iași, el a reacționat vehement împotriva acelor feudali polonezi care „sărînd preste șanțurile de hotar, înălcau țara trecînd preste margini”. Pentru reglementarea litigiilor de graniță, domnitorul a cerut instituirea unei comisii mixte, cu delegați aparținînd ambelor părți interesate. Urmărind îndeaproape lucrările comisiei, el a dat dovadă de multă intransigență „respingînd atacul” și revendicînd — după mărturia lui Petru Depasta — „prerogativele Principatului”⁹¹ (s.n.). Ca urmare a acestei intervenții, în anul 1742, Constantin Mavrocordat își exercita „pe deplin suveranitatea asupra țării sale”, refuzînd „autorităților poloneze urmărirea pe teritoriul Moldovei a unor răufăcători”, precizînd că acesta este unul din atributele fundamentale ale domnitorului moldovean.⁹²

⁸⁷ Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 309; *Cronicarii turci Mehmed Subhi și Izzi Sulciman Efendi scriu, de asemenea, că domnitorul Constantin Mavrocordat a participat alături de Deli Regeb „ca să-i scoată pe afurisiții austriece de la hotarul pe unde pătrunseseră” și că „în timpul expedițiilor împotriva Austriei, ... aflîndu-se ca voievod, serviciile lui făcute cu sinceritate, precum și faptele lui pricepute fuseseră apreciate”* (Cf. Mustafa A. Mehmet, *Cronici turcești privind Țările Române (sfîrșitul sec. XVI — începutul sec. XIX)*, Edit. Academiei, București, 1980, p. 258 și respectiv p. 277).

⁸⁸ Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 85.

⁸⁹ C. Erbiceanu, *Atanasie Comnen Ipsilant și Chroniclele său cu privire la români*, Extras din „Analele Academiei Române”, Seria II-a, Tom. XXIII, Memoriile secțiunii istorice, București, 1900, p. 15.

⁹⁰ A. D. Xenopol, *Epoca fanarioților (1711—1821)*, Iași, 1892, p. 72.

⁹¹ C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 16.

⁹² Cf. Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, Edit. Academiei, București, 1980, p. 69.

Indiferent că s-a aflat în scaunul princiar de la București sau Iași, Constantin Mavrocordat a fost, în general, animat de aceleași idei de politică internă și externă, ca și când ar fi domnit peste un singur popor și o singură țară românească. La aceasta a contribuit, desigur, nu numai cunoștințele sale privitoare la istoria unitară a românilor, ci și domniile sale alternative în cele două Principate dunărene. Un asemenea transfer de autoritate politică supremă dintr-o țară în alta, de cele mai multe ori împotriva voinței lui, a dat posibilitatea lui Constantin Mavrocordat să cunoască mai bine năzuințele poporului nostru în lupta pentru progres, independență și unitate statală. De toate acestea, domnitorul și-a dat, probabil, seama încă din anul 1733 când a fost mutat din Țara Românească în Moldova, luând aici locul vărului său Grigore al II-lea Ghica care nu o dată a uneltit împotriva sa la Constantinopol. Întrucît în 1733, schimbarea s-a făcut prin bună înțelegere, fără ca cei doi veri să-și poarte ură unul față de celălalt, întîlnirea lor a fost marcată de prezența — spune Ion Neculce — „a mulți oameni den Țara Românească și din Moldova strînși la Milcov”⁹³ (s.n.). Aici, la Focșani „s-au împreonat domnii amîndov” și „a doa zi au mersu și unul la altul, de-au vorovît ce le-au trebuit de toate” (s.n.)⁹⁴. Episodul respectiv a fost consemnat și de autorul anonim al *Cronicii Ghiculeștilor* care relatează că „Domnii au stat două zile la Focșani. În prima zi s-a dus Constantin vodă la Grigorie vodă de s-au întîlnit, arătînd amîndoi dragoste frățească între ei. A doua zi a venit și Grigorie vodă la Constantin vodă de s-au întîlnit din nou. În același fel s-au întîlnit și doamnele”⁹⁵. Aceleași mobiluri l-au îndemnat pe Constantin Mavrocordat să lase, zece ani mai tîrziu, în scaunul de la Iași pe fratele său Ioan (1743—1747), el revenind pentru a patra oară la conducerea Țării Românești (1744—1748). „Au socotit — scrie cronicarul — că de cît să încapă alți străini la domnia Moldovei, mai bine să arate drum fratelui mării sale, lui Ioan Mavrocordat”⁹⁶. Din nefericire, acesta nu s-a ridicat nici pe departe la înălțimea politicii reformatoare a fratelui său Constantin. Dimpotrivă, s-a comportat ca un domnitor abuziv, căruia îi plăcea tot timpul să petreacă „cu mese mari, . . . cu veselii și cu jocuri”. În cele din urmă, Ioan Mavrocordat a fost mazilit, sfîrșind „în grea sărăcie . . . la Țarigrad”⁹⁷.

Revenind la Constantin Mavrocordat subliniem că, deși de alt neam față de cel peste care a trebuit să guverneze mai mult de 21 de ani, el s-a apropiat totuși de poporul român, i-a înțeles o parte din aspirații, îndeosebi cele care vizau îmbunătățirea soartei țăranilor dependenți și modernizarea instituțiilor statale. Conștient fiind de existența unității de neam și de limbă a locuitorilor ce trăiau la sud și la est de Carpați, Constantin Mavrocordat și-a dat seama că trebuie să „reorganizeze în același spirit instituțiile fiscale, sociale, administrative și judiciare ale

⁹³ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 347.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 349.

⁹⁵ *Cronica Ghiculeștilor (Istoria Moldovei între anii 1695—1754)*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Edit. Academiei, București, 1965, p. 351.

⁹⁶ Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 205.

⁹⁷ Spătarul Ioan Canta, *op. cit.*, p. 185.

celor două țări”. Aceasta a determinat pe istoricul care a formulat o asemenea constatare, să-l considere „cea mai remarcabilă personalitate din galeria domnilor fanarioți”⁹⁸.

Indirect, reformele lui Mavrocordat au contribuit, într-adevăr, nu numai la pregătirea procesului de unificare administrativă și instituțională a celor două Principate Române, ci și la dezvoltarea limbii, a unității culturale și politice a românilor. Și aceasta într-o perioadă când în sinul clasei dominante de la noi, se manifestau puternice tendințe de „înstrăinare” față de cultura autohtonă. De aceea, se impune de la sine sublinierea faptului că în multe din cărțile religioase, ieșite de sub teacurile principalelor tipografii românești, unele apărute chiar cu sprijinul domnitorului, se întâlnesc *stemele unite ale Țării Românești și Moldovei*. Astfel, în *Antologhionul* tipărit la București, în anul 1736, apare stema unită a celor două țări, cu inițialele lui Constantin Mavrocordat, însoțită de stihurile :

„Doao chipuri cu steme ce-n pecete s-au însemnată,
Domnului Constandinu Nicolae s-au încredeață.
Buurulă domnu ală Moldovei că au fostă ilă arată,
Corbulă iar ală Țării Românești într-aciastă dată”⁹⁹.

Invocări sau apariții similare, cu stemele unite și inițialele domnitorului, se mai întâlnesc în *Liturghiile* tipărite la București în 1741¹⁰⁰ și 1747¹⁰¹, într-o *Evanghelliie*¹⁰², *Apostol*¹⁰³ și *Liturghie*¹⁰⁴, toate trei scoase în tipografia de la Râmnic în anii 1746—1747, precum și în *Molitvelnicul* tipărit la Buzău, în 1747¹⁰⁵. Asocierea celor două steme, în cărțile menționate, nu era desigur întâmplătoare dacă ne gândim la ideile ce animau poporul nostru spre mijlocul veacului al XVIII-lea. De aceste idei, nu putea fi străin nici Constantin Mavrocordat cu preocupări referitoare la „începuturile istoriei românilor”¹⁰⁶ sau care îi cerea, în 1757, lui Dimitrie Eustatievici să-i alcătuiască prima gramatică a limbii române¹⁰⁷.

Lunga și agitata domnie a lui Constantin Mavrocordat a fost, fără îndoială, presărată și de multe episoade negative care umbresc eforturile sale pentru modernizarea și reînnoirea societății românești. Dar, în pofida aspectelor negative, politica sa reformatoare trebuie evaluată, așa cum spuneam la început, numai în contextul epocii respective, în raport de existența tuturor factorilor interni și externi de care el a trebuit să țină

⁹⁸ Ș. Papacostea, *Regimul fanariot în Moldova și Țara Românească*, în *Istoria poporului român*, sub redacția acad. Andrei Oțetea, Edit. științifică, București, 1970, p. 185.

⁹⁹ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *op. cit.*, p. 50.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 55.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 98—99.

¹⁰² *Ibidem*, p. 88.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 94.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 99.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 100.

¹⁰⁶ Johann Filstich, *Încercarea de istorie românească*, ed. Adolf Armbruster, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 14 și 18.

¹⁰⁷ Gabriel Ștrempel, *op. cit.*, p. 146.

seama. Se înțelege, toți acești factori au înriurit într-un sens sau altul, multe dintre măsurile preconizate ori înlăptuite de domnitor în Țara Românească și Moldova. Nu trebuie să pierdem din vedere că împrejurările externe au jucat atunci un rol, poate, mai însemnat decât cele interne. Într-adevăr, domniile sale s-au desfășurat într-o perioadă extrem de grea pentru poporul nostru, cînd asupra teritoriului românesc se încrucișau cu putere și în chip primejdios — cum se arată în Programul partidului — interesele „marilor imperii vecine, otoman, habsburgic, țarist ... care prin războaie și biruri au secătuit, veacuri de-a rîndul, avuția țărilor românești”¹⁰⁸ (s.n.).

În acest context, considerăm că au multă dreptate acei istorici care au văzut în Constantin Mavrocordat „un om mai luminat, mai cult și mai progresist în comparație cu majoritatea contemporanilor săi”¹⁰⁹. În nici un caz nu se poate însă admite teza că reformele sale trebuiau să răspundă „în primul rînd exigențelor Porții”¹¹⁰ sau că „beneficiarul principal al acestor măsuri era Imperiul otoman”¹¹¹. Este o teză infirmată de izvoare și de realitatea vremii. De aceea, în concluzie, ne asociem opiniei, formulate cu peste zece ani în urmă, în care se arată că chiar dacă „din nefericire, realizările n-au corespuns întotdeauna intențiilor lui Constantin Mavrocordat, el rămîne totuși una din figurile cele mai însemnate ale epocii fanariote, atrăgînd asupra lui și atenția cercurilor din apusul Europei”¹¹². Dealtfel, acesta a fost și motivul principal care ne-a îndemnat să întreprindem analiza de față ce s-a dorit a fi, înainte de toate, o încercare de reconsiderare istorică, pentru a sugera că principelui „luminat” Constantin Mavrocordat i se cuvine un loc aparte în zbuciumata istorie a românilor din secolul al XVIII-lea.

LA PLACE DE CONSTANTIN MAVROCORDAT DANS L'HISTOIRE DES ROUMAINS DU XVIII^e SIÈCLE

RÉSUMÉ

Constantin Mavrocordato a regné effectivement 21 ans (de plus long des règnes phanariotes) divisés en dix règnes successifs : six en Valachie (entre 1730 et 1763) et quatre en Moldavie (entre 1733 et 1769).

Possédant une vaste culture, le jeune prince a été profondément influencé par les idées philosophiques de l'époque, notamment de Vol-

¹⁰⁸ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, Edit. politică, București, 1975, p. 29.

¹⁰⁹ Ștefan Pascu, *Epoca medie (feudală)*, în *Istoria României (Compendiu)*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1969, p. 240.

¹¹⁰ Florin Constantiniu, *Pentru o tipologie a „despotismului luminat”: exemplul românesc*, în „Analele Universității București”, Istoric, XXIX (1980), p. 66.

¹¹¹ Idem, *Reformele lui Constantin Mavrocordat în Moldova și Țara Românească*, în „Studii și articole de istorie”, vol. XX, București, 1972, p. 35.

¹¹² Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, Edit. Albatros, București, 1971, p. 456.

taires et d'autres encyclopédistes européens. Il s'est rendu compte notamment de la nécessité de renouvellement des institutions féodales anachroniques, surtout de celles visant les secteurs fondamentaux de l'Etat. Bien qu'il ait régné tantôt en Valachie, tantôt en Moldavie, Constantin Mavrocordato a été animé des mêmes idées de politique intérieure et extérieure comme s'il avait régné sur un seul peuple et un seul pays. Le fait est illustré par la réorganisation dans le même esprit des institutions fiscales, sociales, administratives et juridiques des deux pays, ainsi que par la réunion des armoiries des deux principautés sur les documents émis à son époque. Il a appuyé en même temps l'édition de livres dans la langue nationale du peuple, conscient que cela servait les intérêts des Roumains de partout.

Sur le plan extérieur, bien qu'en suivant, en général, la ligne politique de l'empire ottoman, en tant que prince „éclairé” il a compris qu'il ne devait pas donner cours toujours aux ordres abusifs des dignitaires turcs. Il a su même mettre à profit avec habilité et flexibilité diplomatique toutes les contradictions existant entre les grandes empires voisins du temps et défendre l'autonomie des Principautés Roumaines.

Tenant compte de toutes les idées qui ont guidé le prince Constantin Mavrocordato dans sa politique réformatrice, l'auteur considère que dans l'histoire agitée des Roumains du XVIII^e siècle il lui revient de plein droit une place toute spéciale.

ARTĂ ȘI POLITICĂ ÎN ȚĂRILE ROMÂNE
ÎN SECOLELE XV—XVII

DE

RĂZVAN THEODORESCU

Modul în care evoluția unei epoci istorice, trăsăturile sale majore pot fi înțelese prin mijlocirea fenomenului artistic — a celui cultural, în genere — constituie de mult timp pentru istoriografia românească o preocupare ce prenumără înaintași iluștri. Este firesc ca pentru istoricul de artă — care rămîne în fond un istoric cu preocupări multiple, ce nu trebuie să ignore nimic din domeniul evenimentelor politice, al ideologiei, literaturii, spiritualității — să devină un teritoriu de cercetări predilecte epoca de maximă însemnătate care a fost, în spațiul carpato-danubiano-pontic, cea a secolelor XV—XVII, vreme de înflorire medievală și de îndepărtate geneze ale timpurilor moderne, de constituire a unei estetici, a unei „forma mentis” românești în sfera civilizației.

Prin mijlocirea artei — a arhitecturii, a sculpturii în lemn și piatră, a picturii murale și de manuscrise, a broderiei liturgice —, prin limbajul specific al unor programe artistice proprii epocii, al unor monumente reprezentative, câteva trăsături particulare ale istoriei politice românești pot fi, adesea, mai bine luminate decît printr-o pagină de cronică, printr-un document intern sau extern al cancelariei voievodale. Rîndurile ce urmează au tocmai menirea de a scoate în evidență cîteva ciștiguri ale cercetării recente pe marginea raportului dintre artistic și politic în spațiul românesc al celor trei veacuri dintre 1400 și 1700. Întîlnim ilustrat acest raport atît de rodnic — ca și pe alte meridiane ale Europei răsăritene și est-centrale — în cîteva sfere bine precizate ale vieții și mentalității istorice medievale și premoderne. Îl regăsim de la o anumită atitudine militantă a românilor aflați în luptă pentru păstrarea independenței, mai apoi a autonomiei lor statale în fața pericolului otoman, pînă la corolarul spiritual al acestei atitudini care a fost permanenta sprijinire și ajutorare a unor întinse zone ale Răsăritului ortodox de către voievozii români; de la evidențierea unei continuități a ideii dinastice pînă la identificarea unor modele de cîrmuire în ideologia românească a timpului; în sfîrșit, de la sublinierea unității spirituale impresionante a pămîntului locuit de români pînă la indicarea unui specific cultural anume al marilor provincii istorice, conturat și prin consonanțele felurite ale civilizației românești cu stilurile europene postbizantine și postrenascentiste, influen-

țate și de unele opțiuni politice, într-o Europă în care, politic și economic, românii se implicau tot mai mult la sfârșitul evului mediu.

1. Este știut faptul că după dramaticul moment al cuceririi turcești a Constantinopolului — cu ecouri imediate în conștiința publică a Occidentului ce făurea planuri de „cruciadă târzie” și, mai ales, în Răsăritul european, în Rusia și în Balcani —, singurele acțiuni antiturcești efective s-au datorat, în secolul al XV-lea, unor conducători români: este vorba de voievodul Transilvaniei, devenit regent al Ungariei, Iancu de Hunedoara, de voievodul Țării Românești, Vlad Țepeș, în sfârșit, de voievodul Moldovei, Ștefan cel Mare. Acțiunile politico-militare ale românilor împotriva Semilunii s-au tradus și într-un caracter „militant” al culturii și al artei românești medievale, descifrat în primul rând în pictura murală a secolelor XV și XVI din acel voievodat românesc ce s-a aflat în fruntea luptei pentru independență, anume din Moldova.

După încercarea zadarnică de a aduna într-o vastă cruciadă pe toți potrivnicii noului stat de cucerire al lui Mahomed al II-lea — de la papii din Roma și dogii Venetiei, la regii Ungariei și Poloniei și la îndepărtatul cîrmuitor al Persiei —, Ștefan cel Mare, „athleta Christi” și simbolic continuator al operei basileilor, singurul suveran european ce înfruntase cu succes oștile otomane în deceniile ce au urmat căderii Bizanțului, era silit în 1487 să încheie cu turcii o pace ce respecta neatîrnarea țării sale. O pace care, trebuie adăugat de îndată, nu părea de loc să fi îndepărtat însă din planurile voievodului Moldovei ideea cruciadei antiotomane de vreme ce chiar în același an, în pronaosul micii biserici de la Pătrăuți, din împrejurimile Sucevei, era zugrăvită pe toată lățimea unui zid o scenă admirabilă prin eleganță și foarte grăitoare prin conținut: ea reprezintă o solemnă ceată de călăreți, de fapt o simbolică procesiune de personaje sacre întovărășind pe împăratul Constantin cel Mare și ilustrind o legendă legată de viața acestui întemeietor al Constantinopolului, „orașul imperial” ce trebuia acum recucerit. Evocare în 1487, la Pătrăuți, într-o biserică cu hramul, și el semnificativ, al Sf. Cruci, a primului împărat creștin și a patronului de cruciadă — pretutindeni în Europa medievală — care a fost Constantin cel Mare¹, consuna perfect, de altminteri, cu atmosfera cruciată a epocii ștefaniene, în care era copiat, în sbornice de la Putna, „Panegiricul” aceluiași Constantin, scris cu un veac înainte, la sud de Dunăre, de către Eftimie din Tirnovo².

Rezistența antiotomană ale cărei reflexe aveau să fie regăsite în secolele XVI — XVII și în alte spații sud-est europene — în operele unor eminente scriitori din Croația și Dalmația, de pildă³ — avea să rămână un leit-motiv al civilizației medievale românești, cu ecouri în cronici dar și în unele domenii ale artelor figurative. Este, de pildă, cazul reprezentării

¹ Studiul din 1931 al lui A. Grabar, *Les Croisades de l'Europe orientale dans l'art*, retipărit în *L'art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Age*, I, Paris, 1968, p. 169—175; mai recent R. Theodorescu, *Arezzo și Pătrăuți*, în *Istoria văzută de aproape*, București, 1980, p. 80—82.

² G. Mihăilă, *Tradiția literară constantiniană de la Eusebiu al Cezareei la Nichifor Calist Xanthopolos, Eftimie al Tirnovei și domniii țărilor române*, în *Cultură și literatură română veche în context european*, București, 1979, p. 260—263.

³ M. B. Petrovich, *The Croatian Humanists and the Ottoman Peril*, în „Balkan Studies”, 20, 1979, p. 257—273.

dușmanilor islamici, turci și tătari (alături de unii neortodocși, armeni, evrei, „latini”), în monumentală scenă a „Judecății de Apoi” din pictura exterioară moldovenească a epocii lui Petru Rareș și a urmașilor săi imediați (Voronet, 1547); este, nu mai puțin, cazul foarte elocvent al ansamblului figurativ și epigrafic constituit de lespezea funerară, din pronaosul bisericii mănăstirii Argeșului, a voievodului Țării Românești Radu de la Afumați (1529), reprezentat ca un călăreț purtând buzdugan pornit împotriva „agareenilor” — a turcilor, deci — în douăzeci de războaie ce sînt narate de lungă inscripție ce-i însoțește imaginea sculptată⁴ (grăitor este și faptul că în descendența acestui tip iconografic de lespede figurativă, în arta muntenească a secolului al XVI-lea și a începutului de secol XVII, vom regăsi alte piese similare legate, de asemenea, de personaje ce s-au ilustrat în lupta pentru apărarea independenței țării, precum aceea a marelui stolnic Stroe Buzescu, boier și căpitan al lui Mihai Viteazul, reprezentat pe lespezea sa funerară de la Stănești, din 1602, în luptă cu hanul tătar).

2. Căderea Bizanțului și cucerirea turcească a Peninsulei Balcanice în secolul al XV-lea au făcut să dispară definitiv tradiționala politică de patronaj a suveranilor de aici asupra spiritualității ortodoxe, politică ilustrată cîndva prin ctitorirea unor lăcașuri de cult și ajutorarea acestora cu odoare, mari sume de bani și bunuri de tot felul. Iată de ce, într-adevăr jumătate a secolului al XV-lea și mai ales după 1500, tot mai mulți ierarhi și călugări străini — sirbi, greci, dar și de alte neamuri — vin la nord de Dunăre, în țările române, la inițiativa lor sau a voievozilor din secolele XVI—XVII, primind ajutoare pe care înaintașii lor le căpătaseră altădată din Constantinopol, din Bulgaria Asenizilor și din Serbia Nemanizilor. Faptul era posibil în primul rînd grație împrejurării că — aidoma marilor cneji și apoi a țarilor de la Moscova, alături de care erau singurii cirmuitori ai Răsăritului european ce-și păstrasera demnitatea suverană și statutul de independență sau autonomie în epoca Turcocrăției — domnii români au fost inițiatorii unei opere de patronaj cultural, deci și artistic, de dimensiuni geografice și de însemnătate morală și materială foarte vaste, ce prelungea în timp și spațiu opera similară a dispăruților împărați și dregători bizantini, a țarilor, cnejilor și despoților bulgari și sirbi. Ne referim, s-a înțeles desigur, la *patronarea ortodoxiei sud-est europene și orientale de către voievozii români*, din secolul al XIV-lea începînd — prin munteanul Vladislav I, ctitor și protector al mănăstirii Cutlumuz de la Muntele Athos —, continuînd în secolul al XV-lea cu Ștefan cel Mare și Vlad Călugărul — sprijinitori la mănăstirile athonite Zograf și Vatopedi —, în secolul al XVI-lea cu Neagoe Basarab, „noul Solomon” — ctitor și donator la Meteore în Grecia, la Constantinopol, Sinai și Ierusalim —, în secolul al XVII-lea cu Vasile Lupu „noul Iustinian” — protector și arbitru al patriarhatelor orientale de la Constantinopol și Ierusalim, dar și al comunității ortodoxe de la Lvov —, sau cu Constantin Brâncoveanu, „noul Constantin”, sprijinitor al bisericilor

⁴ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, 1905, p. 148—150; vezi și R. Theodorescu, *Războaiele voievodului*, în volumul citat, p. 95—97.

din Sinai, Antiohia, Alexandria și Alep, acolo unde ajung cărți liturgice greco-arabe tipărite la București și Snagov în primii ani de după 1700⁵.

Era, acest patronaj cultural-artistic românesc, o acțiune politică în primul rînd. El se putea desluși în ridicarea unor lăcașuri de cult ortodoxe în Balcani, ca și în ajutorarea materială continuă a unor comunități din întregul Levant mediteranean, fiind o parte a celui „Bizanț după Bizanț” pe care Nicolae Iorga l-a intuit magistral și care însemna oarecum și preluarea vechiului patronaj de natură imperială din sfera bizantino-balcanică de către voievozii români de la Argeș, Suceava și Țirgovîște, de la București și Iași, ca și de negustorii greci din diaspora venețiană și, mai apoi, de către țarii moscoviți.

3. Ca pretutindeni în Europa, în evul mediu sau la începutul epocii moderne, și în țările române afirmarea unei poziții sociale eminente, a unei autorități dobîndite mai ales de către domni ce nu aveau legături directe cu dinastiile voievodale ale Țării Românești și Moldovei — Basarabii și Mușatinii —, dar care pe plan intern și internațional marcase cîrmuiri de autoritate monarhică și de patronaj asupra întregii ortodoxii supuse turcilor s-a făcut în secolele XVI și XVII prin *afirmarea neconținută a unei legături cu tradiția și a unei idei dinastice*. Această afirmare, devenită un autentic program politic, s-a reflectat mai cu seamă în cronici, dar nu a lipsit nici din arhitectura sau din pictura românească a abia amintitelor secole ⁶. Vom constata, în acest sens, că și în țările române apartenența la vechile neamuri domnești a constituit, în ultimele veacuri ale evului mediu, temelul firesc al aspirației către scaunul domnesc. Din acest motiv aproape fiecare dintre noii veniți în fruntea ierarhiei feudale românești, aproape fiecare dintre începătorii de noi dinastii mai durabile sau mai efemere, va asocia reușita sa politică prin dobîndirea tronului, cu afirmarea unei obîrșii voievodale. Era o afirmare, uneori sonoră — ca în cazul unor Neagoe Basarab, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu în Țara Românească —, a unei coborîri din neamul domnesc ce dăduse atîția înaintași de faimă și a cărui noblețe era și mai mult sporită de aura „genezelor”, de urcarea în timp pînă în veacul al XIV-lea, cel al „intemeietorilor de țară”.

Se poate remarca faptul că de cele mai multe ori pretențiile genealogice de acest tip se făceau evidente exact în epoca în care, prin actul ctitoririi unuia sau mai multor monumente de excepție, foarte semnificative — prin planul de arhitectură adoptat sau prin decorația pictată sau sculptată — pentru o anume legătură cu tradiția, respectivul ctitor voievodal vroia să marcheze descinderea sa dintr-un neam ce dăduse țării ctitorii similare, ca și întemeierea unei noi dinastii care prin noutățile ce le aducea în sfera culturală, în cea artistică în primul rînd, bine-merita admirația contemporanilor ⁷.

La începutul secolului al XVI-lea, în cazul lui Neagoe, „noul Basarab” format de marii boieri Craiovești, această mentalitate este perfect vizi-

⁵ Pentru acest aspect idem, *Cițiva „oameni noi”, ctitori medievali, în Itinerarii medievale*, București, 1979, p. 75–77 (cu bibliografia chestiunii din care, în primul rînd, N. Iorga, *Byzance après Byzance*, ed. a II-a (A.I.E.S.E.E.), București, 1971 și M. Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, ed. a II-a, București, 1937.

⁶ R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 53–65.

⁷ *Ibidem*, p. 63.

bilă încă de la debutul domniei, în 1512. Legătura sa voită cu dinastia „istorică” a Țării Românești se făcea exact în măsura în care domnul începea, foarte curînd după urcarea sa în scaun, monumentul de anvergură sud-est europeană care a fost biserica mănăstirii Argeșului încheiată în 1517, lângă vechea reședință de secol XIV a Basarabilor. Edificiul, se știe, constituia o replică fidelă — în piatră de talie, cu bogatul și somptuosul său decor de origine islamică cioplit pe fațade — a unei alte biserici mănăstirești, cea de la Dealu, așezată lângă o altă reședință voievodală, Tîrgoviștea, și înălțată cu mai puțin de două decenii înainte, în 1500, de către voievodul Radu cel Mare. Mai mult, în pronaosul noii biserici a lui Neagoe Basarab aveau să fie zugrăviți „programatic”, la același început de secol XVI, primii voievozi ai Țării Românești, „vechii Basarabi”, și tot în acest spațiu arhitectonic aveau să se îngroape, ca într-o nouă necropolă voievodală, membrii familiei „noului Basarab”, rațiune pentru care această parte a lăcașului avea să fie concepută într-o dezvoltare spațială neobișnuită prin supralărgirea pronaosului și dispunerea aici a unor coloane⁸. Această concepție de arhitectură va fi copiată ulterior în cazuri cu substrat ideologic similar. În veacul al XVII-lea cînd, din diferite motive, odată cu domnia lui Matei Basarab mai ales, posteritatea voievodului Neagoe și cea a ctitoriei sale argeșene vor deveni puncte de referință, meșteri constructori diferiți vor prelua și prelucra planul bisericii de la Curtea de Argeș exact pentru acei ctitori ce aveau să urmărească, de la începutul domniilor lor încă, afirmarea unei descendențe din vechea dinastie medievală sau sublinierea faptului că o nouă dinastie — de ei întemeiată — era pe cale să se impună: așa s-au petrecut lucrurile la București cu biserica mitropoliei ce a început să fie construită după 1654 de către Constantin Șerban — descendent al unui domn muntean de la începutul secolului al XVII-lea —, apoi cu biserica mănăstirii Cotroceni (1679) a lui Șerban vodă Cantacuzino — urmaș, deopotrivă, al unei familii constantinopolitane și al unor domni și boieri din Țara Românească —, iar la Hurezi cu biserica principală a așezămîntului monastic de aici, ridicată după 1690 de Constantin Brîncoveanu, și el urmaș al Craioveștilor, Basarabilor și Cantacuzinilor pictați ca „strămoși” în vastele tablouri ctitoricești din pronaos⁹ (acestea erau înrudite stilistic și, mai ales, ideologic cu portretele de grup ale Cantacuzinilor munteni zugrăvite de Pirvu Mutu la Filipeștii de Pădure și Măgureni tot în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea).

Așa cum la începutul secolului al XVI-lea, în Țara Românească, domnia lui Neagoe Basarab înregistrase o spectaculoasă transpunere în arhitectură a ideii dinastice, la sfîrșitul aceluiași veac, în Moldova, pictura murală a unui lăcaș de mari dimensiuni — biserica mănăstirii Sucevița — avea să fie martora unei identice ilustrări de ideologie princiară cu substrat genealogic. Împrejurarea că Movileștii — care au fost socotiți mult timp drept primii mari boieri ajunși în scaunul domnesc al Moldovei, în 1595, prin Ieremia vodă — erau, pe cît se pare, descendenți direcți pe linie

⁸ E. Lăzărescu, *Biserica mănăstirii Argeșului*, București, 1967, p. 24–25; idem, *O icoană puțin cunoscută din secolul al XVI-lea și problema pronaosului bisericii mănăstirii Argeș*, în „Studii și cercetări de istoria artei. Seria artă plastică” = „SCIA”, 2, 1967, p. 187–199.

⁹ R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 58–59; cf. E. Lăzărescu, *Biserica...*, p. 41.

maternă din mușatinul Petru Rareș este aceea care explică faptul că ctitoria și necropola lor de la Sucevița a fost — după o întrerupere de câteva decenii în cursul celei de a doua jumătăți a secolului al XVI-lea — unicul lăcaș religios moldovenesc pe ale cărui fațade reapăruse, pentru ultima oară în istoria ei, vestita pictură exterioară ce decorase tocmai principalele ctitorii (Probotă, Suceava, Moldovița, Humor, Arbore) ale timpului lui Petru Rareș, bunicul prezumtiv al fraților Ieremia, Simion și Gheorghe Movilă. Acest fapt artistic, mult timp neexplicat, capătă astfel o semnificație neașteptată, devenind ilustrarea subtilă a unei filiații domnești prin mijlocirea unei filiații artistice: căci exact în anii în care unele izvoare scrise afirmău explicit descendența lui Ieremia Movilă din voievozii mușatini, nepoții de fiică ai lui Petru Rareș și strănepoții lui Ștefan cel Mare înălțau o ctitorie ce începea să fie tot mai des menționată după 1586 și al cărei exterior neobișnuit de amplu trebuia să atragă cel dintâi privirea, amintind instantaneu, ca un act genealogic sui-generis, de ctitoriile domnești ale Moldovei din prima jumătate a secolului al XVI-lea.¹⁰

4. Atît afirmarea legăturii cu tradiția cît și aceea a unei continuități de idee dinastică au determinat în țările române, în aceeași perioadă a secolelor XVI-XVII, căutarea și identificarea unor modele politice anterioare, gloriificate din diferite rațiuni asupra cărora nu este locul a insista aici. Plin de interes pentru istorici este însă fenomenul *convertirii modelului politic într-un model cultural-artistic*, descifrabil în preluarea — cu scopuri ideologice precise ținînd de legitimarea unei anumite atitudini monarhice, a unui anume program de domnie — a unor tipuri de monumente ce avuseseră o semnificație sau o strălucire deosebită în epoca de glorie a modelului politic copiat.

Un caz grăitor, dar mai puțin cunoscut, este acela înregistrat în istoria principatului Transilvaniei dintr-a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Ne aflăm într-o epocă de accentuată criză politică și confesională marcată de domnia tinărului principe Ioan al II-lea Sigismund, protectorul plin de toleranță al antitrinitarienilor și al unor umaniști veniți la curtea sa din Alba Iulia din diferite colțuri ale Europei, mai ales din Italia (energica mamă și regentă a suveranului, Isabela, fiică a regelui Sigismund I al Poloniei și a Bonei Sforza ducînd — alturi de fiul ei — o politică de patronare a unor cercuri umaniste, amintind îndeaproape de mecenatul peninsular al epocii).

Trecînd peste unele aspecte recent cercetate ale raportului artei cu Reforma la curtea din Alba Iulia a lui Ioan al II-lea Sigismund¹¹, vom aminti doar faptul că idealul monarhic al doctinarilor și al cronicarilor acestei curți a fost, într-a doua jumătate a secolului al XVI-lea, epoca — mai veche cu un secol — a Huniazilor și a lui Matei Corvin. Această situație s-a reflectat cu neobișnuită pregnanță într-o realitate artistică în primul rînd, investită, e drept, cu sens simbolic: într-al treilea sfert al secolului al XVI-lea, pentru mormîntul Isabelei — moartă în 1559 —, ca și pentru

¹⁰ R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 55–56 cu bibliografia (vezi, mai ales, studiul lui I. Miculescu-Prăjescu, *New Data Regarding the installation of Movilă Princes*, în „The Slavonic and East-European Review”, 115, 1971, p. 214–234).

¹¹ R. Theodorescu, *Gravură de carte și sculptură funerară în Transilvania epocii Reformei*, comunicare la a II-a Sesiune a Comitetului Național Român de Istoria Artei, București, 21 februarie 1983.

cel al lui Ioan Sigismund — mort în 1571 — a fost reluat un tip de monument funerar antichizant, cu unele sugestii gotice încă, anume sarcofagul cu gisant la partea superioară, tip ieșit deja din uz la acea vreme pe plan european dar înlăturat, în chiar catedrala din Alba Iulia, la alte două monumente similare, anterioare cu aproape un secol, pe care cele două exemplare de veac XVI le-au copiat în ceea ce privește concepția. Este vorba de două monumente funerare, cioplite probabil către 1480—1490 la porunca lui Matei Corvin, pentru rudele sale cele mai apropiate, cel dintâi fiind sarcofagul presupus a fi aparținut lui Ladislau de Hunedoara, fiul mai mare al lui Iancu, cel de-al doilea fiind sarcofagul lui Iancu de Hunedoara el însuși, piesă funerară decorată cu un relief narind luptele voievodului transilvan cu turcii în prima parte a secolului al XV-lea (la sarcofagul de secol XVI al lui Ioan Sigismund concepția plastică este schimbată, în locul reliefului modelat în spirit italian quattrocentist apărind acum un relief plat, pictural, înfățișând asedierea unei cetăți, subiect curent și în gravura Renașterii târzii).

Un al doilea caz de model politic devenit model cultural-artistic poate fi localizat în Moldova secolului al XVII-lea în persoana lui Vasile Lupu. Dacă este sigur că acest voievod de origine balcanică a imitat în bună parte el însuși, în prima jumătate a secolului amintit — de la ceremonialul aulic la unele aspecte ctitoricești — cîrmuirea levantinizatului voievod care fusese Radu Mihnea, Vasile Lupu a devenit la rîndul său, după cum o mărturisesc și textele de epocă, un model demn de urmat, într-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, deopotrivă pentru rivalul și urmașul său imediat, reprezentantul boierimii de țară, care a fost Gheorghe Ștefan, ca și pentru celălalt sud-dunărean ajuns în scaunul de la Iași care a fost Gheorghe Duca¹². Pentru cel dintâi, fost mare logofăt al lui Vasile Lupu, devenit voievod în urma victoriei asupra domnului său și a aliaților cazaci, ctitoria-i din Moldova de vest, de la Cașin — înălțată în 1655—1656, curînd după uzurparea tronului domnesc — a însemnat o replică autohtonizată și plină de pitoresc, dar nu mai puțin o replică cu valoare simbolică, dată elegantului monument baroc, cu atîtea sugestii italo-polone, care era biserica mănăstirii Golia ridicată către 1650 de „Lupu bei” în capitala țării, la Iași; la fel, pentru Duca, fostul mare cămăraș și slujitor „în casă” al lui Vasile Lupu, ridicarea, începînd din 1669, a bisericii mănăstirii Cetățuia, focar de cultură grecească în Moldova timpului, trebuia să constituie o altă replică, mult mai modestă dar nu lipsită de unele noutăți stilistice în decorul sculptat și pictat, a fastuoasei biserici-necropolă a aceluiași Vasile Lupu, biserica mănăstirii Trei Ierarhi, înălțată tot la Iași cu exact trei decenii înainte, în 1639 (nu mai puțin, în texte tipărite la Cetățuia în această vreme, descendența spirituală a lui Gheorghe Duca din modelul Vasile Lupu era, metaforic, afirmată).

5. Un deosebit interes în ceea ce privește ilustrarea raportului dintre artă și politică îl prezintă, în secolele XVI—XVII mai cu seamă, *înfrîurirea opțiunii politico-culturale asupra opțiunii artistice*, atunci cînd

¹² Idem, *Gusturi și atitudini baroce la români în secolul al XVII-lea. Note liminare*, în „SCIA”, 29, 1982, p. 43, nota 33; *ibidem* (II), în „SCIA”, 30, 1983, p. 7, nota 25; vezi idem, *Despre inovația artistică moldovenească a veacului al XVII-lea*, Comunicare la I Sesiune a Comitetului Național Român de Istoria Artei, București, 10 martie 1982.

ctitori sau grupuri de ctitori, domni și boieri, materializează în monumentul de artă orientarea lor către unul sau altul dintre principalele centre europene ale timpului.

Dacă tot mai mult, îndeosebi după 1600, se constată în arta românească o consonanță precisă cu principalele stiluri ale continentului — anume manierismul și barocul secolului al XVII-lea, cu izvoare felurite regăsite în Italia și Polonia, la Stambul, Kiev și Moscova, îmbrăcînd în cazul românesc o haină locală, specifică, plină de interes în cîmpul istoriei culturii —, diversificarea, nuanțarea peisajului politic est-european, schimbat uneori de la deceniu la deceniu, au operat modificări substanțiale în jocul alianțelor politice ale voievozilor Moldovei și Țării Românești sau ale principilor Transilvaniei aflați în mijlocul rivalităților Poloniei, Habsburgilor, Veneției și Imperiului Otoman.

Sinteza artistică moldovenească a celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea în care, alături de bogatul fond local, se pot recunoaște elementele bizantine paleologe și cele occidentale gotice — de la arhitectura ctitoriilor epocii lui Ștefan cel Mare (Bălinești ante 1493, Neamț, 1497) la decorația unor manuscrise (tetraevanghelul de la Humor, 1473) sau a unor broderii (epitaful Mariei de Mangop, 1477) — fusese mai puțin expresia unor opțiuni politice, cît mai ales cea a unui sincretism estetic ajuns într-o vîrstă clasică, într-o zonă de interferențe ale Răsăritului cu Apusul; la fel, receptarea morfologică a Renașterii în lumea orașelor și a curților episcopale sau princiare transilvane din secolele XV—XVI — receptare ajunsă uneori la o sinteză originală, inconfundabilă, precum aceea a unor forme toscane și lombarde cu elemente gotice tîrzii (capela Lázó de la Alba-Iulia, 1512)¹³ — se integra mai curînd unui fenomen de difuziune europeană a unor aspecte figurative ale epocii umanismului la nord de Alpi.

Una dintre noutățile pe care le aduce cu sine secolul al XVII-lea constă tocmai în reflectarea fidelă a unor orientări politice în formele de artă adoptate. Grăitor, de pildă, este cazul Moldovei unde primul deceniu de după 1600 va fi dominat, la nivel aulic, de elemente manieriste de sorginte polonă recunoscute fie într-o broderie funerară de la Sucevița (cea a lui Ieremia vodă, 1606), fie în arhitectura și sculptura bisericii mănăstirii Dragomirna (ante 1609), într-o epocă de alianțe politice statornice ale Movileștilor cu Republica nobiliară a regilor de la Varșovia¹⁴; la fel, în anii '30 ai secolului al XVII-lea legăturile lui Vasile Lupu cu curtea otomană a lui Murad al IV-lea explică în bună parte puternicul gust orientalizant al primei părți a domniei voievodului de la Iași și decorul fabulos, cu motive islamice, al fațadelor bisericii Trei Ierarhi; după cum tendințele aceluiași voievod de apropiere politică de regatul polono-lituan după 1645 explică în cea mai mare parte celălalt aspect, occidentalizant, al aceleiași domnii, ilustrat de formele barocului

¹³ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1959, p. 559; J. Biastocki, *The Art of the Renaissance in Eastern Europe. Hungary, Bohemia, Poland*, New York, 1976, p. 33.

¹⁴ R. Theodorescu, *Manierism și „prim baroc” postbizantin între Polonia și Stambul: cazul moldav (1600—1650)*, în „SCIA”, 28, 1981, p. 70—79.

italian venite prin filieră poloneză și descifrate în modenatura fațadelor bisericii mănăstirii Golia din Iași¹⁵.

Explicații similare se pot propune în legătură cu caracterul singular al citorva ctitorii reprezentative din secolul al XVII-lea în Țara Românească: ne referim la cele ale boierului cărturar Udriște Năsturel, la cele ale Cantacuzinilor — familiarizați în egală măsură cu arta orientală și cu mediul de cultură veneto-padovan —, la cele ale lui Constantin Brâncoveanu ce și-a împrumutat numele unui stil românesc care sintetiza întreaga tradiție artistică locală a veacului cu unele forme ale barocului constantinopolitan, transilvan și nord-italian.

Venind de la nivelul opțiunilor politice pe plan internațional la cel al relațiilor permanente întreținute între ele de țările române în cursul aceleiași perioade, vom remarcă în final că arta a reflectat fidel apropierea crescîndă dintre românii de o parte și de alta a Carpaților. Această apropiere — realizată mai ales în timpul luptelor antiotomane la nivelul claselor feudale, dar permanentă la nivelul folcloric și cu străvechi origini — și-a avut o oglindire plină de interes în monumentele cnejilor români din Transilvania și Banat, prin receptarea unor sugestii bizantine venite de la sud de Carpați, sau în arta ctitoriilor domnești și boierești din Moldova și Țara Românească unde nu au lipsit sugestii ale goticului provincial transilvan.

Însă mai ales odată cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea și cu epopeea militară din timpul lui Mihai Viteazul, primul unificator al românilor, unitatea spirituală a pămîntului românesc, evidentă în limbă, în literatură, în obiceiuri, în folclor, devine ușor de descifrat și prin mijlocirea artei. Elementele moldcvenești ale unor ctitorii bucureștene (biserica Curtea Veche, circa 1550), „muntenismele” unor ctitorii ieșene (Galata 1583, Aroneanu 1594), ecurile „Renașterii înflorate” ardeleno din secolul al XVII-lea în arhitectura și sculptura Țării Românești din epoca Cantacuzinilor și a lui Brâncoveanu¹⁶, în fine, răspîndirea impresionantă a decorației brâncovenești pînă în inima Transilvaniei, în Bihor, în Maramureș, în Banat, la nivelul artei populare a secolului al XVIII-lea¹⁷, stau toate mărturie în acest sens. După cum în cadrul larg al acestei unități artistice românești din pragul epocii moderne, iconografia unor picturi murale țărănești de tradiție brâncovenească în Mehedinți, în Gorj, în Vilcea, în Buzău, sau unele imagini ale icanelor și gravurilor populare din Transilvania nu au fost lipsite nici ele de conotații sociale și politice. Ele explică în bună parte mentalitatea pre-revoluționară a epocii din jurul lui 1800¹⁸, ca o nouă dovadă a legăturii dintre politic și artistic ce caracterizase altădată cele mai rodnice momente ale culturii vechi românești.

¹⁵ *Ibidem*, p. 85—92; idem, *Artă și politică în Moldova în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Anuarul Institutului de istoric și arheologie ‘A. D. Xenopol’”, Iași, XIX, 1982, p. 43—50.

¹⁶ Gh. Sebestyén, V. Sebestyén, *Arhitectura Renașterii în Transilvania*, București, 1963, p. 68—70, p. 72—77.

¹⁷ M. Porumb, *Contribuții privind pictura românească din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Comunicare la I Sesiune a Comitetului Național ..., 10 martie 1982.

¹⁸ R. Theodorescu, *Histoire de l'art — histoire des mentalités. Quelques réflexions sur le cas roumain (1600—1800)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 4, 1983, p. 331—341.

ART ET POLITIQUE DANS LES PAYS ROUMAINS AUX XV^e — XVII^e SIÈCLES

RÉSUMÉ

Par le truchement de l'art— l'architecture, la sculpture en bois et en pierre, la peinture murale et des manuscrits, la broderie liturgique —, par le langage des formes propres à certains monuments hautement représentatifs, à certains programmes artistiques, on peut mieux éclairer, parfois, certains traits dominants d'une histoire politique. De l'histoire politique roumaine dans l'occurrence et l'auteur s'arrête justement sur quelques éléments issus de la recherche quant aux rapports entre l'art et la politique de 1400 à 1700, époque médiévale encore mais aussi bien époque d'un lointain début de modernité, long espace chronologique où naquit une „forma mentis” roumaine annonçant la mentalité et la sensibilité modernes de ce méridien.

Cinq sont les points qui intéressent en tout premier lieu cette étude : 1) *le caractère „militant” de l'art roumain médiéval*, l'atmosphère de croisade tardive telle qu'elle est déchiffrée dans la peinture murale du XV^e siècle en Moldavie ou bien dans la sculpture funéraire valaque du siècle suivant ; 2) *le patronage des voïvodes roumains sur l'orthodoxie sud-est européenne et orientale* en tant qu'héritage des empereurs byzantins et des souverains balkaniques d'avant 1450, signe également d'une indépendance, voire d'une autonomie politique et spirituelle qu'ils partageaient dans l'Orient européen, au temps de la Turcocratie, avec seuls les souverains moscovites ; 3) *l'affirmation ininterrompue d'un rapport avec la tradition et d'une idée dynastique*, signe d'une autorité monarchique et d'un programme politique reflétés par les chroniques et par l'art princier, par l'architecture du XVII^e siècle en Valachie surtout, où les repères, les généalogies et les descendance typologiques allaient de pair avec les modèles et les généalogies princières effectives ou bien fictives (ce fut le cas de la postérité d'une église conventuelle fameuse, celle d'Argeş du prince Neagoe ; 4) *la conversion du modèle politique en modèle culturel-artistique*, telle qu'elle fut connue en Transylvanie au XVI^e siècle à l'époque des Zápolya dont les modèles d'autorité monarchique furent les membres de la famille des Corvin du siècle précédent (aux échos significatifs dans la sculpture des gisants d'Alba Iulia) ou bien que la Moldavie du XVII^e siècle illustra à l'époque des princes Vasile Lupu, Gheorghe Stefan et Gheorghe Duca ; 5) *l'influence de l'option politique-culturelle sur l'option artistique*, lorsque les fondateurs, nobles ou princes régnants, matérialisaient dans les monuments d'art leurs penchants politiques vers l'un ou l'autre des centres européens du temps (le cas moldave du XVII^e siècle est particulièrement intéressant toujours, notamment celui de la cour princière de Jassy).

MATEMATICA ȘI ISTORIA SOCIAL-ECONOMICĂ. ÎNCEPUTUL IMPACTULUI (I)

Studiul de față își propune să schițeze principalele domenii și direcții în care s-au dezvoltat contactele dintre matematică și istoria social-economică pînă la jumătatea deceniului trecut. Expunerea noastră nu se referă la lucrări apărute după 1975, nu pentru că acest an ar delimita în mod categoric două epoci diferite în evoluția contactelor care ne interesează, ci pur și simplu pentru că înmulțirea în diverse țări a aplicațiilor matematicii la istorie îngreuiază prezentarea lor într-un articol de revistă, — care oricum s-a întins prea mult.

Sfârșitul deceniului opt și începutul deceniului nouă marchează în orice caz recunoașterea dreptului de cetate în istoriografie al aplicațiilor matematicii — drept consfințit prin înființarea unor comisii istorice naționale și a unor asociații istorice cu deschidere internațională (Social Science History Association în S.U.A., Quantum în R.F.G.) și mai ales prin constituirea din inițiativa României la Congresul Internațional de Științe Istorică de la București (august 1980) a Comisiei Internaționale pentru Aplicarea Metodelor Cantitative în Istorie.

Este necesară o precizare. Istoria a studiat din totdeauna unele fapte caracterizabile prin numere. Date despre numărul armatelor, despre numărul populației, despre suprafața unor teritorii sau despre distanțele între anumite puncte geografice, date statistice, economice, demografice ș.a. s-au întâlnit din totdeauna în scrierile istorice.

Datele statistice s-au bucurat de o mare atenție. de pildă, din partea lui N. Bălcescu, citor al istoriografiei române moderne¹ A.D. Xenopol, N. Iorga, I. Bogdan, V.A. Urechia, C. Giurescu, I. Bogdan — pentru a aminti doar pe aceștia dintre istoricii români care au publicat diverse izvoare conținând date numerice.

Odată cu dezvoltarea în secolul XIX a metodelor criticii istorice s-a dezvoltat și critica informațiilor numerice aflate în diverse izvoare istorice. Este celebră în acest sens istoria militară a lui H. Delbrück în care au fost puse în lumină marile exagerări comise în sursele antice și medievale atunci cînd se indică numărul de luptători ai diverselor armate². Examinarea critică a informațiilor numerice din izvoarele istorice mai vechi și mai noi a dus la evidențierea a numeroase erori ale acestui gen de informații — mai ales a celor provenite din epoca medievală — dar și la corectarea unor erori de acest fel și la evidențierea unor izvoare istorice inclusiv medievale conținând date cifrice demne de încredere³. Prin prezentarea și — mai ales din secolul XIX — critica informațiilor numerice, istoria a avut din totdeauna unele contacte cu matematica, ceea ce l-a făcut pe marele istoric francez G. Lefebvre să consemneze o banalitate totuși semnificativă: „pentru a te ocupa de istorie trebuie să știi să numeri”.

Dar nu astfel de contacte. *redușe de obicei la nivelul unor operații matematice elementare* (cele patru operații aritmetice, calcularea unor medii și proporții, așezarea unor informații numerice în tabele, grafice — sau hărți) și care nu constituiau rezultatul unui efort sistematic, sînt cele care se au în vedere astăzi atunci cînd se discută despre raporturile dintre matematică și istorie. Încă în secolul XIX odată cu dezvoltarea instituțiilor și publicațiilor statistice pe de o parte și cu dezvoltarea generală a științelor, inclusiv a celor sociale, pe de altă parte, oameni de știință și filozofi dintre cei mai prestigioși au exprimat ideea că matematica și datele statis-

¹ Cf. D. Hașigan, *Statistica în operele lui Nicolae Bălcescu în Din istoria statisticii românești, Culegere de articole*, București, 1969, p. 59—70.

² H. G. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte* vol. 1—6, Berlin, 1900—1937.

³ Cf. R. Delort, *Introduction aux sciences auxiliaires de l'histoire*, Paris 1969, p. 55 și urm.

țice ar putea fi utilizate pentru descoperirea legilor dezvoltării sociale. După Vasile Conta, de exemplu „statistica ne procură dovezile cele mai puternice despre existența fatalității (adică a determinismului așa cum îl concepea filozoful român V.L.) în domeniul fenomenelor sociale”⁴. Legile fenomenelor sociale considera Vasile Conta, „sunt exacte și inflexibile”, raportul între o forță sau înrăurire din domeniul fenomenelor sociale și efectul ei fiind „totdeauna matematic este fix”⁵. „Când într-un viitor îndepărtat — scria el — statistica va avea informații numeroase și exacte asupra tuturor cauzelor exterioare care exercită oarecare înrăurire asupra societății, atunci, după *calcul* (subliniat de V.L.) și încercări repetate, se va putea ține seama în rezultatele generale, de efectele particulare ale fiecărei înrăuriri”⁶.

Conta vedea în istorie și statistică izvoarele fundamentale pentru cunoașterea faptelor sociale dar făcea totodată o importantă distincție între ele. După părerea lui, statistica „ne arată mai cu seamă legătura dintre faptele ce coexistă în unitatea de timp” iar istoria „pe lângă aceasta, ne arată îndesobi legătura de *cauză și efect* sau legătura de *evoluțiune* ori *metamorfozare* ce există între faptele sociale ce se succedază în curgera de vremei”⁷. În succesiunea faptelor istorice se manifestă, de asemenea, după părerea filozofului nostru, anumite legi⁸. Se poate obiecta azi lui Vasile Conta că însăși statistica prezintă serii de date *successive* care pot îmbrățișa lungi perioade de timp. Este demn de reținut însă că potrivit lui Vasile Conta istoria, ocupându-se și de faptele statistice, acordă o atenție deosebită fenomenelor nestatistice. De aici, concluzia implicită că istoria, trebuind să utilizeze statistica și calculul pentru a dezvălui legi sociale și relații matematice între fenomenele sociale, nu se reduce la statistică și matematică, ci are de cercetat o bogată realitate, un bogat cimp de fenomene nestatistice, cu ajutorul altor metode decît cele matematice.

Vasile Conta nu este singurul care în trecut, în țara noastră, a insistat asupra importanței matematicii pentru științele sociale. Spiru Haret în a sa *Mecanică socială*, a încercat să aplice aparatul matematic al mecanicii raționale la cercetarea fenomenelor sociale⁹. Metodologia concretă propusă de Spiru Haret nu a fost adoptată de cercetătorii din domeniul științelor sociale (în afara unor excepții)¹⁰. Conceptele și ideile cărora Spiru Haret a căutat să le dea o expresie matematică, cît și aparatul matematic folosit de el nu erau adecvate necesităților unei sociologii științifice.

Ideea de a introduce precizia și rigoarea matematică în studiul fenomenelor sociale, apreciată de unii chiar la apariția lucrării¹¹, îl situează însă pe matematicianul nostru printre precursorii unui curent, care în alte forme și cu un alt arsenal ideologic, științific și tehnic se afirmă puternic în zilele noastre.

Problema aplicării matematicii în științele sociale l-a preocupat și pe Karl Marx. Așa cum consemna ginerele și tovarășul lui de idei și acțiune Paul Lafargue, Marx „regăsea în matematicile superioare mișcarea dialectică sub forma ei cea mai logică și mai simplă în același timp. După el, o știință nu era cu adevărat dezvoltată decît atunci cînd putea folosi matematicile”¹². Reiese din această observație că Marx nu puna pseudo-problema reducerii științelor la matematică, ci problema reală a utilizării matematicii în științe. În acest spirit el era convins că în cazul existenței unor informații adecvate de istorie economică s-ar putea stabili matematic legile crizelor economice¹³.

⁴ Vasile Conta, *Scrieri filozofice alese*. Ediție îngrijită de N. Gogoncață, București 1975, p. 5.

⁵ *Ibidem*, p. 8.

⁶ *Ibidem*. De notat că importanța statisticii pentru relevarea legilor sociale a fost sesizată încă de statisticianul A. Quetelet în *Sur l'homme et le développement de ses facultés ou essai de physique sociale*, Paris, 1835 și de istoricul H. T. Buckle în *History of Civilization in England*, vol. I, London, 1857, Vasile Conta i-a cunoscut, firește, dar ideile sale asupra rolului statisticii și matematicii în descoperirea legilor sociale poartă amprenta propriei lui concepții asupra legilor sociale și determinismului în general.

⁷ *Ibidem*, p. 3.

⁸ *Ibidem*, p. 5.

⁹ Spiru Haret, *Mecanică socială*, Paris-București, 1910.

¹⁰ Al. Alexandrescu, *Originile civilizației*, București, 1930. Vezi și N. Ghiulca, *Mecanica și matematica în științele sociale* „Seminarul de sociologie și etică”, Iași, 1914.

¹¹ Opinii asupra cărții sînt republicate în notele anexate la traducerea românească a lucrării (Spiru Haret, *Mecanica socială*, Studiu introductiv și note de Leon Topa, București, 1969, p. 226—258).

¹² P. Lafargue, *Karl Marx (Amintiri personale)* în Karl Marx. *Scrieri alese*, vol. I, București, 1945, p. 98.

¹³ Vezi scrisoarea sa din 11 mai 1873, în Karl Marx, Fr. Engels, *Opere* vol. 13, București, 1975, p. 79.

În *Capitalul* se întîlesc în fapt modele matematice ale unora din raporturile societății capitaliste. Este semnificativ că E. Aveling — unul din primii marxști englezi (devenit ginere al lui Marx) pornind de la aprecierea că Marx a ridicat economia politică la un nivel care permite exprimarea ei în termeni matematici a scris o introducere pentru studenți în teoria economică marxistă, în care abundă formulele și tabelele matematice¹⁴. Unele modele matematice ale relațiilor economice, — schemele reproducerii expuse de Marx și Lenin — au format obiectul unor lucrări speciale ale cunoscutului statistician și economist V.S. Nemcinov.

Desigur, economia politică nu se confundă cu cercetarea istorică — dar istoria folosește și legile descoperite de economia politică, cărora Marx considera că li se poate da o exprimare matematică. De altfel, curentul spre cuantificare și utilizarea sistematică a matematicii care a pătruns azi în mai toate ramurile cercetării istorice a pornit din domeniile legate de istoria economică. Căci fenomenele economice sînt fenomene de masă care încă din forma lor „naturală” imediat sesizabilă în izvoare, se prezintă ca fenomene numărabile și măsurabile¹⁵.

Una din primele discipline istorice în care s-a manifestat preocuparea pentru studii cantitative a fost numismatica. Pînă în a doua jumătate a secolului trecut, marea majoritate a numismaților erau preocupați de identificarea, localizarea, datarea și clasificarea monedelor în funcție de aspectul lor, de descifrarea inscripțiilor și emblemelor, de calitățile artistice ale monedelor. F. Hultsch, Th. Mommsen, G. Brandis au introdus în numismatică o nouă optică, cea metrologică, cantitativă, caracterizată prin descrierea și clasificarea monedelor în funcție de greutatea și dimensiunile lor, de componența aliajului, prin preocuparea față de raportul valoric între diversele monede¹⁶. Noua tendință a fost susținută și strălucit ilustrată de numismatul român Mihail Suțu (1841—1933), care a contribuit la răspîndirea în numismatică a preocupărilor pentru măsurare și calcul. Tocmai pe măsurare și calcul și-a întemeiat M. Suțu ideea originală că moneda bătută a fost precedată de moneda-greutate — bucăți de metal a căror greutate era măsurată cu unități de măsură care aveau la bază greutatea semințelor diverselor cereale¹⁷.

Un alt domeniu în care preocupările de cercetare cantitativă s-au manifestat mai de timpuriu a fost cel al istoriei prețurilor. În ultimul deceniu al secolului trecut a apărut lucrarea lui Georg Wiebe¹⁸ și a început să apară lucrarea în șapte volume a lui Georges d'Avenel¹⁹, care au devenit foarte cunoscute.

Fluctuațiile de prețuri provocate de urmările economice ale primului război mondial, de criza economică din 1929—1933 au stimulat apariția unor lucrări care și-au propus să stabilească serii de date statistice cu privire la evoluția pe perioade îndelungate a prețurilor (sau a prețurilor și salariilor, sau a prețurilor și altor indicatori economici). Este suficient, în acest sens, să amintim de lucrările lui Simiand, Labrousse, Abel²⁰, Elsas²¹, Beveridge²², care au

¹⁴ E. Aveling, *The Student's Marx*, London, 1891. Citat la Chusichi Tzusuki, *Eleanor Marx 1855—1898. A Socialist Tragedy*, Oxford, 1967. p. 251.

¹⁵ Firește, cercetarea cantitativă a caracterizat din totdeauna astfel de discipline ca cronologia istorică (vez capitolele cu bibliografie consacrate acesteia în *L'histoire et ses methodes*. Sous la direction de Ch. Samaran. Paris, 1961, p. 37—51 și B. Schneider *Einführung in die neuere Geschichte*, Stuttgart, 1974, p. 107—116) și metrologia istorică. Aceste discipline au însă mai curînd un caracter tehnic auxiliar.

¹⁶ Th. Mommsen, *Geschichte des Römischen Münzwessens*, Berlin, 1860; Cf. articolul *Numismatica în Sovetskaia istoriceskaia eñklopedia*, vol. 10, Moskva, 1967.

¹⁷ M. Suțu, *Systèmes monétaires primitifs de la Asie Mineure et de la Grèce et Etalons pondéraux primitifs et lingots monétaires* în „Revista de Istorie, Arheologie și Filologie”, I, 1883, p. 214—241 și II, 1885 nr. 2, p. 401—463.

¹⁸ G. Wiebe, *Zur Geschichte der Preisrevolutionen des XVI- und XVIII Jahrhunderts*, Leipzig, 1895.

¹⁹ G. d'Avenel, *Histoire économique de la propriété, des salaires, des denrées et de tous les prix en général. Depuis l'an 1200 jusqu'en l'an 1800*, Paris, 7 volumes 1894—1926.

²⁰ F. Simiand, *Le salaire, l'évolution sociale et la monnaie*, 3 vol. Paris, 1932. C. E. Labrousse, *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIII-e siècle, tome I. Les prix* Paris, 1933, W. Abel, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13 bis zum 19. Jahrhundert*, 1935.

²¹ M. Elsas, *Umriss einer Geschichte der Preise und Löhne in Deutschland*, vol. I, II A, II B, Leiden, 1936—1949.

²² Lucrarea lui W. Beveridge, *Prices and Wages in England from the XVII Century to the XIX, vol. I, Mercantile Eve*, London, 1939, a fost începută în 1923 și apoi integrată în ansamblul de studii inițiat de comitetul internațional amintit în text, al cărui președinte a devenit Beveridge. (*I prezzi in Europa dal XIII secolo a oggi. Saggi di storia di prezzi*, raccolti e presentati da Rugiero Romano, Torino, 1967, p. 511).

dat un puternic impuls istoriei prețurilor. Începînd din 1928 și pînă în ajunul ultimului război mondial cînd s-au epuizat fondurile acordate de fundația Rockefeller — a activat un „Comitet internațional pentru istoria prețurilor” care a stimulat studiile de acest fel dintr-un număr de țări²³. În al patrulea și al cincilea deceniu al secolului nostru se înregistrează o eflorescență a studiilor de istorie a prețurilor; studii fundamentale, extrase din principalele lucrări din această perioadă și o bibliografie a realizărilor perioadei se găsesc în cunoscuta culegere editată de R. Romano, deja citată.

Ajunși cu expunerea noastră aici, considerăm necesar să ne oprim asupra unei stări de lucruri care contribuie după părerea noastră, în înțelegerea căilor de pătrundere ale matematicii în istorie. Avem în vedere următoarele. Istoricii marxiști au considerat totdeauna că pasul principal pe calea transformării istoriei în știință a fost realizat prin descoperirea teoriei materialismului istoric și că dezvoltarea cercetărilor istorice în lumina acestei teorii este o condiție a dezvoltării istoriei ca știință.

În mod firesc, istoricii marxiști în străduința de a valorifica toate informațiile privitoare la problemele abordate, au folosit în studiile lor izvoare statistice. Amintim, de pildă, în acest sens lucrările lui Lucrețiu Pătrășcanu, care abundă în materiale statistice²⁴. Do asemenea, lucrările de istorie modernă și contemporană publicate în țara noastră în deceniul al șaselea cuprind frecvent, frecvente referiri la surse statistice. Istoricii marxiști au fost preocupați și de stringerea datelor numerice izolate, răspîndite în izvoare, și de cuantificarea datelor pe care izvoarele nu le conțin în formă mijlocit numerică. Imediat după înființarea Institutului de Istorie care azi poartă numele lui N. Iorga, de pildă, s-a înființat un colectiv de istorie a prețurilor care, în forme diferite, și-a desfășurat mulți ani activitatea asupra căruia vom reveni mai jos. Din motive diverse, materialele acumulate au fost doar în mică măsură valorificate, cele publicate dovedindu-și utilitatea și interesul²⁵.

Pășind pe calea atât de dificilă a cuantificării informațiilor nenumerice din sursele medievale românești, Barbu Cișpina a publicat în 1956 cunoscuta lui statistică a beneficiarilor privilegiilor acordate de cancelaria domnăscă a Moldovei în secolul al XV-lea²⁶. Modul de alcătuire a statisticii lui Barbu Cișpina a întîmpinat critica lui C. Cihodaru²⁷, dar metoda însăși a cuantificării informațiilor nenumerice din sursele medievale românești a fost utilizată în continuare în lucrări ale lui Mihail Berza²⁸, D. Mioc²⁹ și ale altora. Cuantificarea informațiilor nenumerice din izvoarele medievale românești s-a practicat, în deceniul șase în lucrări de mică întindere ale lui Donat și altora³⁰ și a luat o amploare neobișnuită mai înainte în marea monografie a lui H. H. Stahl despre satele devâlnașe³¹. După 1960, folosirea largă a datelor statistice și în general a datelor numerice caracterizează numeroase lucrări de istorie social-economică ale lui L. Boicu, I. Corfus, P. Cernovodeanu, S. Columbeanu, F. Constantiniu, L. Demeny, V. Liveanu, R. Manolescu, M. Maxim, E. Negruzzi, Ș. Papacostea, Ș. Ștefănescu,

²³ *Ibidem*.

²⁴ L. Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, București, 1944; *Idem*, *Sub trei dictaturi*. București, 1944; *Idem*, *Un veac de frământări sociale*, București, 1945.

²⁵ R. Cămărășescu, C. Fotino, *Din istoria prețurilor. Evoluția prețurilor cailor în Țara Românească (secolele XVI—XVIII în Studii și materiale de istorie medie*, vol. VI, București, 1973, p. 225—241). D. Mioc, *Prețul vinului, în Țara Românească în secolele XVII—XVIII în Sub semnul lui Clio Omagiu acad. Ștefan Pascu*, Cluj, p. 122—125. Ioana Constantinescu, *Din istoria prețurilor în Țara Românească în secolul al XVIII-lea (pînă la 1775) în „Revista de Istorie”*, 29 (1976) nr. 12, p. 1 927—1 941.

²⁶ Cf. B. Cișpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare în Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 15. 22.

²⁷ *Studii și cercetări științifice. Istorie*, an 7(1956) nr. 1, p. 169—182.

²⁸ M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în *Studii și materiale de istorie medie*, II, (1957). p. 7—15; *Idem Variațiile exploatații Țării Românești de către Poarta Otomană în sec. XVI—XVIII în XI, „Studii”*, 1958, nr. 2, p. 59—71.

²⁹ D. Mioc, *Cuantumul birului pe gospodăria fărănească în Țara Românească în secolul al XVI-lea în Studii și materiale de istorie medie*, V (1962), p. 151—174 (acest studiu face parte dintr-o cercetare mai largă concepută în deceniul anterior).

³⁰ I. Donat, *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV—XVI*, în „Studii” IX (1956) nr. 6, p. 75—96; Maria Turbatu, *Rolul meșteșugurilor de la sate în dezvoltarea producției de mărfuri în prima jumătate a secolului al XVII-lea în Țara Românească*, în „Studii” VIII (1955) nr. 3, p. 49—64.

³¹ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devâlnașe românești*, vol. I—III, București, 1958—1965.

L. Vaida. Folosirea datelor statistice și în general numerice a fost o practică obișnuită și în lucrările istorice publicate în celelalte țări socialiste³².

Dar istoricii marxști, considerind că problema transformării istoriei în știință s-a rezolvat prin adoptarea teoriei materialismului istoric vedeau (și văd) în cercetarea cantitativă doar una din multiplele direcții ale dezvoltării științei istorice. Spre deosebire de aceștia, cercetătorii nemarkști care considerau posibilă și necesară transformarea istoriei în știință exactă, își concentraseră cercetările nu în domeniul teoriei, ci în cel al metodologiei. Metodele cantitative le-au apărut acestor cercetători drept mijlocul care oferă istoriei posibilitatea dezvoltării ca știință exactă și ca urmare cercetarea cantitativă, iar apoi utilizarea tehnicii electronice de calcul le-au apărut drept domeniu privilegiat, central, al studiilor istorice.

În primii ani de după al doilea război mondial, în țările occidentale cercetările de istorie cantitativă s-au dezvoltat și în direcția elaborării unor serii de date pe perioade foarte lungi, — date clasificate și grupate potrivit categoriilor elaborate de așa numita „contabilitate națională”, disciplină în care lucrează și cercetătorii marxști. Impulsul în această direcție a venit, se pare, din partea economiștilor — și anume a economiștilor interesați în cunoașterea factorilor extraeconomiști care influențează activitatea economică³³.

Simon Kuznets, un economist stabilit în S.U.A., care s-a ocupat de stabilirea unor lungi serii de date grupate în lumina „contabilității naționale”³⁴ a inițiat adoptarea în 1950 de către Asociația Internațională pentru Cercetarea Venitului și Avuției a unui program pentru stabilirea și analiza evoluției venitului național, avuției naționale și componentelor lor în țări pentru care există date adecvate pentru cel puțin jumătate de secol³⁵. Din inițiativa aceluiași economist Consiliul de Cercetări în Științele Sociale a creat un fond pentru finanțarea cercetărilor privitoare la dezvoltarea economică a diferitelor țări în secolele XIX și XX³⁶. Astfel de lucrări au fost publicate în deceniul 6 și începutul deceniului 7 în S.U.A., Franța, Anglia, R.F. Germania, Danemarca ș.a.³⁷ Deosebit de activă s-a dovedit echipa franceză condusă de J. Marzewski și din care mai făceau parte T. Markovitch, J.C. Toutain, L. Fontvieille (acesta din urmă marxist), care au publicat studii conținând serii de date cifrate privind produsul industriei și agriculturii, evoluția venitului național, a bugetului național, a populației, transporturilor în Franța pe perioada de 120—260 de ani, între 1700—1970³⁸.

Marzewski a publicat și o serie de lucrări programatice³⁹ în care direcția de cercetare reprezentată de el, bazată de aplicarea contabilității naționale, a fost denumită, „istorie cantitativă”. Această denumire care putea da impresia — contrarisă de conținutul însuși al lucrărilor — că poate exista o istorie pur cantitativă, a provocat riposta unor istorici francezi de diverse orientări (P. Chaunu, J. Villar). Polemica nu a împiedicat însă dezvoltarea direcției

³² Asupra utilizării, statisticii în istoriografia rusă și sovietică de până în 1960 vezi E. D. Grajdantinov *Istoriko-statisticeskie issledovanija v russkoi dorevolucionnoi i sovetkoi istoriografii (kratkie ocerk)* în *Matematiceskie metodj v istoriceskikh issledovanijah*, Moskva, 1972, p. 208 și urm. Pentru direcțiile folosirii datelor cantitative în istoriografia economică sovietică dinaintea deceniului al șaselea putem cita ca ilustrare cunoscuta *Istoria economiei naționale a URSS*, în trei vol. de P. J. Leascenko, a cărei a patra ediție din 1956 a fost tradusă și în limba română.

³³ J. Marzewski, *Introduction à l'histoire quantitative*, Genève, 1965, p. 37—38.

³⁴ S. Kuznets, *Modern Economic Growth: Rate, Structure, and Spread*, 2 vol, New York, 1941.

³⁵ J. Marzewski, *Quantitative History* în *Journal of Contemporary History*, III, (1968), nr. 2, p. 4. Lucrările lui Kuznets și altor economiști care înă înainte celui de-al doilea război mondial au alcătuit, pe baza contabilității naționale serii de date referitoare la lungi perioade istorice trecute sînt indicate în lucrarea citată în nota precedentă.

³⁶ J. Marzewski, *Quantitative History* ... p. 18.

³⁷ S. Kuznets, *Quantitative Aspects of Economic Growth in Economic Developments and Cultural Change 1950 — ian. 1963*; Phyllis Deane, W. A. Cole *British Economic Growth 1688 — 1959*, Cambridge, 1962; B. R. Mitchell, Ph. Deane *Abstract of British Historical Statistics* Cambridge, 1962; W. G. Hoffmann, H. J. Müller *Das Deutsche Volkseinkommen, 1851—1957*, Tübingen, 1959.

³⁸ O listă a publicațiilor acestei echipe este dată în prefața lui J. Marzewski la lucrarea lui Louis Fontvieille, *Evolution et croissance de l'Etat Français: 1815—1969* Paris, 1969 (în *Cahiers de l'I.S.M.E.A. Serie A. F. Economie et société*, nr. 14) p. III—IV.

³⁹ J. Marzewski, *Histoire quantitative, buts et méthodes* *Cahiers de l'I.S.M.E.A.*, serie A.F., no. 1, juillet 1961, *Buts et méthodes de l'histoire quantitative* *Cahiers*, Vilfredo Pareto, 1964 și lucrările citate în notele precedente.

de cercetare denumită de J. Marczewski „istoric cantitativă” și care reprezintă doar una din căile de pătrundere a cuantificării în istorie, fără pretenția de *reducere* a istoriei la cantitativ.

Spre sfârșitul deceniului al șaselea al secolului nostru a apărut în Statele Unite un curent denumit „noua istorie economică”, „cliometria” sau „istoric econometrică”. Inițiatorii acestui curent sînt considerați a fi Alfred Conrad și John Meyer⁴⁰. În deceniul al șaselea adepții acestei orientări se adunau anual într-un seminar în cadrul Universității din Purdue⁴¹. După cum arată și ultima denumire amintită mai sus este vorba de orientarea spre aplicarea econometriei — deci a unui dezvoltat aparat matematic — la cercetarea istoriei economice. În econometrie se manifestă o orientare marxistă precum și orientări nemarxiste, care se reflectă toate și firesc pentru SUA, mai ales ultimele, în orientarea diverșilor „cliometricieni”. Dar doi din cei mai cunoscuți reprezentanți ai „cliometriei” — Robert Fogel și Albert Fishlow consideră că direcțiile de dezvoltare și contribuțiile noului curent au fost determinate de un interes foarte puternic pentru problemele dezvoltării⁴². Cliometricienii s-au interesat de ratele mai curînd decît de nivelul creșterii economice, de agregatele economice decît de persoane, de producție (eficiență, productivitate tehnică, politică de investiții), mai curînd decît de distribuție. Apoi, ei s-au interesat de Statele Unite. Natura problemelor care li preocupau i-au determinat să se concentreze mai întîi asupra economiei Statelor Unite în secolul XIX — abordînd abia mai tîrziu problemele altor secole și țări.

Fogels și Fishlow apreciază că eforturile cliometricienilor de stringere a datelor se disting de cele din trecut prin două caracteristici, legate de rolul central acordat teoriei. Categoriile economice — venit național, capital etc — sînt definite de modele economice ale producției și venitului și pe această bază se stabilește ce date trebuie generate adică strînse din sursele primare și prelucrate pentru a construi seriile care să reflecte evoluția diverșilor indicatori necesari cercetărilor de istorie economică. În al doilea rînd, din cauză că astfel de date nu sînt nemijlocit furnizate de izvoare, cliometricienii recurg la reconstituirea datelor, prin aplicarea la informațiile limitate existente, a relațiilor teoretice (formulate de econometrie).

În legătură cu aceasta se folosea pe larg metodele statisticii matematice, respectiv ale inferenței statistice, și în special așa numitele ecuații de regresie.

Problema pe care au abordat-o la început cliometricienii și de care se ocupă intens și astăzi este cea a economiei sclavagiste existente în S.U.A. pînă în 1865. Conrad și Meyer, întemeietorii cliometriei, ca și Robert Fogel și Stanlex Engerman⁴³ și alții dintre cei mai cunoscuți dintre reprezentanți ai ei, consideră că în momentul izbucnirii războiului civil din SUA sclavia era un sistem economic viabil, mai eficient decît sistemul bazat pe forța de muncă liberă. Desființarea sclaviei, susțin ei, s-a datorat unor factori morali și politici. Eugene D. Genovese⁴⁴ reprezentant al orientării marxiste în cliometric, consideră că economia sclavagistă împiedică dezvoltarea pieței pentru produsele industriale și deci a industriei, constituia o frînă în calea dezvoltării economice generale.

O altă temă a cărei abordare de către cliometricieni a trezit puternice ecouri, nu puține critice, este aceea a rolului construcției de căi ferate în dezvoltarea economică a Statelor Unite în secolul trecut⁴⁵. R. Fishlow recunoaște un rol important al căilor ferate în dezvoltarea econo-

⁴⁰ Cei doi autori au publicat în colaborare două studii: *Economic Theory, Statistical Inference and Economic History* in *Journal of Economic History* 64 (december 1957) și *The Economics of Slavery in the Antebellum South* in *Journal of Political Economy* 66 (april 1958). În 1961 ei și-au reunit mai multe lucrări în volumul *The Economics of Slavery and Other Essays in Econometric History*, Chicago, 1964. Semnalăm că în antologia citată mai jos, R. Fogel și S. Engerman includ în curentul „noii istorii economice” și studiul lui E. Cary Brown, *Fiscal Policy in the thirties. A reappraisal*” publicat în *The American Economic Review*, 46 (december 1956).

⁴¹ J. Marczewski, *Quantitative History* ... p. 180, R. Fogel *The new economic history: its findings and methods*, in „The Economic History Review”, 19 (1966) p. 612.

⁴² R. Fogel, A. Fishlow, *Quantitative Economic History: An interim evaluation past trends and present tendencies* in „The Journal of Economic History”, 31, martie 1971, p. 15 și urm.

⁴³ R. Fogel, S. Engerman, *Time on the Cross: The Economics of American, Negro Slavery*, Little, Brown, 1974 și *The relative Efficiency of Slavery: A comparison of Northern and Southern Agriculture in 1860* in „Explorations in Economic History” 8 (1971) p. 353—368.

⁴⁴ E. Genovese, *The Political Economy of Slavery*, New York, 1965.

⁴⁵ R. Fogel, *Railroads and American Economic Growth: Essays in Econometric History* Baltimore Hopkins; 1964; A. Fishlow, *American Railroads: The Transformation of the Antebellum Economy* Cambridge, 1965.

mică dinainte de 1860 a Statelor Unite. R. Fogel apreciază că rolul construcției căilor ferate în ansamblul secolului XIX a fost în realitate mult mai mic decât cel atribuit pînă la el. Dezvoltînd raționamentul contrafactual a cărui importanță, dacă este corect aplicat, nu poate fi contestată, R. Fogel a calculat care ar fi fost efectele economice dacă, în loc să se pornească la construcția căilor ferate, în SUA s-ar fi continuat doar să se dezvolte vechea rețea de canale și drumuri; el ajunge la concluzia că în comparație cu această ultimă perspectivă, prin construcția căilor ferate s-a realizat în anul 1890 o economisire socială egală cu numai 1,8% din produsul național brut (gross national product — în înțelesul statisticilor țărilor capitaliste); în 1830 — 1890 construcția căilor ferate ar fi contribuit cu 10% din creșterea medie anuală a eficienței economice. Fără a ne însuși conceptele utilizate în amintita lucrare și fără a considera pe deplin justificate toate calculele ei, considerăm întemeiată ideea cliometricienilor că dezvoltarea economică nu poate fi atribuită cu preponderență unei singure ramuri a tehnicii (în cazul nostru căilor ferate) fiind legată de un larg ansamblu de progrese în cele mai diferite ramuri ale tehnicii.

Nu putem să prezentăm aici mai pe larg numeroasele lucrări ale cliometricienilor care au făcut obiectul unor „bilanțuri” și studii documentare publicate în revista de specialitate din țări străine ⁴⁶ și de la noi ⁴⁷. — ca și în reviste străine de mare tiraj („Nouvel Observateur”, „Expres”).

Menționăm publicarea a două antologii cuprinzînd texte din diverse lucrări ale cliometricienilor ⁴⁸ și considerăm că titlurile secțiunilor uneia din acestea (este vorba de culegerea întocmită de Fogel și Engerman) ilustrează principalele domenii abordate de „cliometricieni”: tipurile de creștere economică; repartiția beneficiilor creșterii; explicarea expansiunii industriale, difuzarea noii tehnologii; investițiile în educație — mărirea și semnificația lor; piața capitalurilor; sclavia și războiul civil; imigrarea, urbanizarea și mișcarea spre vest; efectele politicii monetare și fiscale. Așa cum se vede din enumerarea de mai sus, cliometria se caracterizează nu atît prin noutatea *temelor* tratate, cît prin noutatea *metodei* de tratare, bazate pe aplicarea econometriei la istorie.

În afara istoriei economice, un alt domeniu al istoriei în care „materia de studiu” se prezintă în chip „natural”, nemijlocit, sub formă numerică este istoria demografică.

Utilizarea datelor demografice a caracterizat dintotdeauna istoriografia. În a doua jumătate a secolului XIX odată cu dezvoltarea recensămintelor populației și a științei demografice s-a accentuat preocuparea sistematică pentru istoria populației, manifestată în diverse lucrări ca de pildă cele ale lui Bloch și Levasseur ⁴⁹.

Între cele două războaie mondiale studiile demografice s-au dezvoltat — amintim lucrarea cercetătorului sovietic Urbanis despre populația Europei ⁵⁰ și a cercetătorului polonez Krzyswicki despre demografia societății primitive ⁵¹. Epoca de după cel de-al doilea război mondial, atît de preocupată de problema creșterii populației, a cunoscut o puternică dezvoltare a demografiei istorice concretizată printr-o serie de ample studii ale populației mondiale și ale populației în diverse țări și continente ⁵².

Pentru demografia istorică din ultimele decenii este caracteristic efortul de reconstituire a evoluției concrete a „microunităților” demografice, — în primul rînd a familiilor și satelor, orașelor apoi a comitetelor, județelor, provinciilor pentru ca plecînd de la aceste reconstituiri de amănunt să se poată reconstitui tabloul de ansamblu al populației țărilor și continentelor. Demografia contemporană nu se mulțumește cu stabilirea numărului și densității populației, a numărului migranților; ea caută să descopere care au fost în trecut indicii mortalității, nata-

⁴⁶ M. Levy — Le Boyer, *New Economic History* în „Annals Economics Sociétés, Civilisations”.

⁴⁷ V. Liveanu, „*Cliometria*” sau „*noua istorie economică*” în „Istorie-Arheologie Revista de referate și recenzii și sinteze” X (1973) nr. 1 p. 71—97.

⁴⁸ *The New Economic History*. Edited by R. Andreano, New York, 1970 și *The Reinterpretation of American Economic History* R. Fogel, S. Engerman editors New York 1971.

⁴⁹ K. I. Bloch, *Die Bevölkerung griechisch-römischen Welt*, Leipzig, 1886; Idem *Bevölkerungsgesichte Italiens*, 3 vol, Berlin-Leipzig, 1937—1961.; E. Levasseur, *La population française: histoire de la population avant 1789*, 3 vol., Paris 1889—1892. De observat că Bloch tindea să subvalueze numărul populației în lumea antică.

⁵⁰ B. T. Urbanis, *Rost naseleniia v Europe*, Moscova, 1941.

⁵¹ L. Krzyswicki, *Primitive society and its vital statistics*, Posnan, 1934.

⁵² A. Chevalier, *L'histoire des populations aux époques antérieures à la statistique*, Paris, 1950; J.S. Russel, *Late ancient and medieval population*, Philadelphia, 1958; M. Reinhard, A. Armengaud, *Histoire générale de la population mondiale*, Paris, 1961; A. G. Rașin *Naselenie Rossii za 100 let (1811—1913)*, Moskva, 1956; V. M. Kabuzan, *Narodonaselenie Rosii v XVIII v.-i pol. XIX v.v.* Moskva, 1963.

lității, fertilității, durata medic de viață, piramida vîrstelor, media vîrstei de căsătorie la bărbați și femei, proporția necăsătoritorilor, divorțaților, văduvelor. Se caută a se constitui pentru perioade cit mai lungi serii de date cu privire la toate aceste probleme.

O bibliografie a lucrărilor publicate în problemele de istoric a populației nu am putea da aici. O scurtă trecere în revistă a surselor, metodelor și problemelor tratate de demografia istorică în zilele noastre o face B. Schneider în lucrarea deja citată⁵³. S-au publicat antologii cuprinzînd texte importante din lucrările de demografie istorică și bibliografii⁵⁴.

Considerăm însă util să amintim lucrările fundamentale de introducere în metodologia demografiei istorice ale lui Louis Henry, Marcel Fleury, Roger Molls, P. Guillaume, J. Poussou⁵⁵.

În demografia istorică, tot așa ca în alte discipline, se manifestă atît orientarea marxistă⁵⁶, cit și orientările nemarxiste.

Preocupările de demografie istorică marxistă s-au dezvoltat și în țara noastră. Menționăm sînta de studii ale lui Ștefan Ștefănescu publicate începînd în 1967 și reunite apoi în volum — în care sînt abordate o seamă de probleme fundamentale ale istoriei populației țării noastre și sînt menționate principalele realizări ale demografiei istorice românești⁵⁷. La Cluj lucrează un colectiv condus de profesorul Ș. Pascu, care a dat în 1972 volumul *Populație și societate*.

De factorii care au influențat evoluția demografică a Țării Românești în secolul XVII s-a ocupat Lia Lehr⁵⁸.

O temă de predilecție a demografiei istorice românești au constituit-o migrațiile și coloni-zările⁵⁹.

Orientarea spre metode cantitative, studiul evoluției așezărilor omenești ca și spre metode cantitative în toponimic, ca mijloc de studiere a istoriei populației este reprezentată de Ion Donat. Pentru o informare mai cuprinzătoare asupra realizărilor demografiei istorice românești trimitem la „Orientarea bibliografică” din volumul citat al lui Ș. Ștefănescu (p. 161—171).

Pc lingă economie și demografie, încă un domeniu în care materia de studiu se prezintă în mod nemijlocit sub forma unor serii cifrate este — pentru țările cu regim parlamentar — acela al istoriei electorale. Încă în 1904, istoricul american Frederick J. Turner a subliniat că

⁵³ B. Schneider, *Einführung in die neuere Geschichte* . . p. 99—106. El deosebște în istoria demografică contemporană metoda reconstrucției familiilor dezvoltată de L. Henry și M. Fleury, de metoda analizei globale, dezvoltată în Anglia, unde nu există izvoarele adecvate pentru aplicarea primei metode (*Ibidem* p. 102) În realitate, credem, nu există însă o dihotomizare între cele două metode întrucît scopul tuturor metodelor de demografie istorică este stabilirea indicilor demografiei globale — iar acolo unde nu se poate reconstitui evoluția familiilor se încearcă reconstituirea altor microunități demografice (în Anglia sate).

⁵⁴ Philip M. Hauser, D. D. Duncan editors *The Study of Population An Inventory and Appraisal*, Chicago, 1952; D. V. Glass și D. E. C. Eversley editors *Population in History*, Chicago, 1965; E. A. Wrigley *An Introduction to English Historical Demography* London, 1966. Vezi și listele de lucrări de demografie istorică citate la K. Arnold *Geschichtswissenschaft und elektronische Datenverarbeitung*, p. 117—119 și E. Pitz articolul citat, p. 9—10.

⁵⁵ R. Molls, *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIV-e au XVIII-e siècle*, 3 vol. Louvain, 1954—1956; M. Fleury et L. Henry, *Des registres paroissiaux à l'histoire de la population: manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, Paris, 1956; L. Henry, *Manuel de démographie historique*, Genève, 1967; L. Henry, *Leçons d'analyse démographique*, Paris, 1960 (curs universitar); V. I. Kozlov, *Dinamika cislennosti narodov. Metodologhiia issledovaniia i osnovnye faktori*, Moscova, 1969; P. Guillaume, J. P. Poussou, *Démographie historique*, Paris, 1970; L. Henry, *Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, Paris, 1965.

⁵⁶ Dintre cercetătorii marxști din țările occidentale amintim pe J. Dupâquier, coautor alături de M. Reinhard și A. Armengaud a noii ediții din 1968 a istoriei demografice mondiale.

⁵⁷ Șt. Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Cluj, 1974.

⁵⁸ Lia Lehr, *Factori determinanți în evoluția demografică a Țării Românești în secolul al XVIII-lea în Studii și materiale de istorie mede, VII, (1974)*, p. 161—205.

⁵⁹ Dintre volumele apărute între 1970—1975 amintim: Ștefan Mctș Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XIX. Cercetări de demografie istorică, București, 1971 (o nouă ediție în 1972); A. Tintă, *Colonizări habsburgice în Banat 1716—1740*, Timișoara, 1972; Matei Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova secolele XV—XVIII*, București, 1973; L. Roman, *Evoluția numerică a populației din România și migrația externă (1739—1831) în Studii și articole de istorie, XXII (1973)*, p. 15—24.

„metoda statisticianului ca și cea a criticului izvoarelor este absolut esențială”⁶⁰. De fapt, încă din 1894 el a promovat metodele cantitative în istoriografia americană, dar în primul rând sub forma hărților statistice. Turner și elevii lui reprezentau pe hartă distribuția voturilor diverselor comitate (sau a reprezentanților diferitelor regiuni) și apoi reprezenta pe hartă distribuția tipurilor de sol, a grupurilor etnice, a diferitor variabile economice și sociale, pentru a explica repartitia geografică a voturilor⁶¹. Pe de altă parte, încă din 1897, Orin Libby, elevul lui Turner a utilizat tehnica analizei cantitative a voturilor în organele legislative⁶².

În primele două decenii ale secolului nostru tehnica hărților statistice a fost larg răspândită în istoriografia americană. După 1920, interesul pentru cuantificarea în istoriografia americană s-a redus mult. În al patrulea deceniu, metodele cantitative inspirate de Turner mai erau utilizate în special de cercetătorii care se ocupau de istoria agriculturii⁶³ — domeniu pentru care interesul în S.U.A. era în acea perioadă în declin. Menționăm că și în țara noastră au apărut în 1947 unele studii de analiză cantitativă a alegerilor și activității parlamentare, autorul unuia din ele Matei Logan dobândind reputația internațională în această materie.

Tot în țara noastră, în domeniul istoriei politice, Mircea Malița a aplicat noi metode, matematice, bazate pe rezultate ale unor discipline matematice recent apărute — cercetarea operațională, teoria deciziei, teoria jocurilor⁶⁴.

Pe plan internațional, dezvoltarea cercetărilor de istorie economică și demografică orientate, spre construirea unor serii de date numerice pentru perioade lungi a impulsionat efortul pentru construirea unor serii de date asemănătoare în alte domenii ale istoriei. Am vorbit despre metoda „reconstituirii familiilor” în demografia istorică. Această metodă constă în aceea că, pe baza datelor necantitative din registrele parohiale în care se înregistrează nașterile, căsătoriile etc. se reconstituie evoluția familiilor și apoi se numără membrii lor, se calculează numărul populației, natalitatea, mortalitatea etc. Deci informațiile necantitative, care în izvoare nu apar sub formă de date numerice, sînt cuantificate spre a se obține date numerice.

Tendința spre cuantificare a pătruns și în alte domenii ale cercetării istorice. În domeniul istoriei culturii, de exemplu, în Franța pe baza listelor de cărți apărute în diverse perioade, s-a pășit la alcătuirea de serii de date numerice pe perioade lungi, cu privire la numărul cărților publicate, în diferite domenii, în diversele orașe, la diverși editori. Se stabilesc date cu privire la tirajul cărților și prețul lor, cu privire la listele de abonați etc. S-a pornit deci la alcătuirea unei statistici istorice a cărții⁶⁵. Tot în Franța pornindu-se de la registrele bisericesti, s-au alcătuit serii de date privind ireverența populației la ceremoniile religioase de-a lungul unor perioade de decenii — ceea ce înlesnește studiul evoluției mentalităților⁶⁶. S-a dezvoltat astfel așa-numita „istorie serială religioasă”⁶⁷.

Cuantificarea a pătruns și în istoria politică. S-a dezvoltat astfel așa numita „biografie colectivă”. În Anglia de exemplu Namier — reluînd de fapt o metodă promovată de Turner — a inițiat cercetări în vederea stabilirii, pentru fiecare membru al parlamentului englez din secolul al 17-lea, a originii sociale, a școlilor absolvite, a legăturilor familiare etc., datele fiind utilizate apoi pentru caracterizarea cantitativă a componenței parlamentului britanic⁶⁸. S-a dezvoltat

⁶⁰ Citat la Ch. Dollar, R. Jensen, *Historian's guide to statistic Quantitative analysis and historical research*, New York, ... 1971, p. 3.

⁶¹ *Ibidem* p. 4.

⁶² *Ibidem* p. 5.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ M. Malița, *A model of Michael the Brave's decision in 1595* în „Mathematics in the Archaeological and Historical Sciences”, edited for the Royal Society and the Romanian Academy by F. R. Hodson, D. G. Kendalland, I. Tăutu, Edinburg, 1971, p. 516—523; M. Malița *Teoria și practica negocierilor*, București, 1972, p. 206—214.

⁶⁵ Cătălina Velculescu, Victor George Velculescu *Liures roumains à listes de souscripteurs Première moitié du XIX-siècle II e partie RESE E XIII 1975 nr. 4*; p. 533—548. R. Estivals, *Le dépôt legal sous l'Ancien Régime de 1573 à 1591*, Paris, 1961; F. Furet, *Livre et société dans la France du XVIII^e siècle*, Paris, 1965.

⁶⁶ Vezi problematica și lucrările prezentate de P. Chaunu în articolul *Une histoire religieuse serielle. A propos de la diocèse de la Rochelle (1648—1724) et sur quelques exemples normands* în „Revue d'histoire moderne et contemporaine”, XI (1965) janvier—mars 1965 p. 5 și urm. Articolul subliniază influența metodelor de „sociologie a practicii religioase” expuse și utilizate încă din 1931—1935 de Gabriel Le Bras.

⁶⁷ P. Chaunu, *L'histoire serielle Bilan et perspectives* în „Revue historique”, 494 avril—juin 1978, p. 29 și urm.

⁶⁸ Lewis Namier, *The structure of Politics at the Accession of Georges III*, vol. I—II, London, 1929.

așa-numita, cercetare cantitativă „a elitelor” (de fapt a claselor dominante), a conducătorilor politici și a funcționarilor de stat din diverse țări.

Aplicarea metodelor cantitative a dus la dezvoltarea în S.U.A. a așa numitei „nouă istorie politică” în care predomină metodele cantitative. Nu numai că se strâng informații cantitative asupra rezultatelor alegerilor din diverși ani și regiuni, asupra voturilor din Congres, asupra membrilor organelor legislative — dar se caută a se determina factorii sociali, economici, etnici, culturali, care au determinat rezultatele alegerilor, voturile din Congres, grupările pe partide ș.a. Pentru stabilirea factorilor determinanți ai unor evenimente politice se recurge la procedee ale statisticii matematice: așa-numita scală Guttman, calcularea coeficienților de corelație și în general la așa numita analiză multivariată⁶⁹.

Direcțiile de cercetare menționate până acum au stimulat valorificarea unei imense mase de izvoare de la registre parohiale la cadastre, de la liste fiscale la anchetele cele mai diverse din diverse epoci. Apar inclusiv în țara noastră lucrări dedicate în mod special izvoarelor istoriei cantitative⁷⁰. Lucrările de introducere în metodologia istorică se ocupă de valorificarea izvoarelor de istorie cantitativă⁷¹.

Vasile Liveanu

⁶⁹ Cu tot interesul pe care această orientare îl reprezintă pentru pătrunderea matematicii în istoria — nu insistăm aici asupra noii istorii politice pentru că obiectul studiului nostru îl constituie istoria social-economică. Semnalăm studiul lui Allan G. Bogue *United States: The „New” Political History* în „Journal of Contemporary History”, III (ianuar 1968) p. 5 și urm. retipărit cu unele modificări în R. Swierenga editor *Quantification in American History Theory and Research*, New York, 1970, p. 36—52, care prezintă pe larg acest curent. O bibliografie a lucrărilor în care se reflectă acest curent la Ch. Dollar și R. Jensen *op. cit.*, p. 270—283. Cf. V. Liveanu *Metode matematice, calculatoare electronice, teorie istorică* în „Istorie — Arheologie Revista de referate și recenzii”, VIII (1971) p. 573 și urm.

⁷⁰ B. Gilles *Les sources statistiques de l'histoire de France des enquêtes du XVII-e siècle à 1870*, Paris, 1964; E. Pitz *Entstehung und Umfang statistischer Quellen in der vorindustriellen Zeit* în „Historische Zeitschrift” 223, Heft 1, august 1976, p. 1—39 cu o bogată bibliografie; *Din istoria statisticii românești. Culegere de articole* București, 1969.

⁷¹ Cf. *L'histoire et ses méthodes*, Paris, 1960, și R. Delort, *Introduction aux sciences auxiliaires de l'histoire*, ...

DEZBATEREA ȘTIINȚIFICĂ CU TEMA „ASPECTE ALE CIVILIZAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN SECOLELE XIII—XVII”

În zilele de 6—8 decembrie 1983, a avut loc, la Suceava, dezbaterea științifică cu tema „Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII—XVII”. Organizată de Institutul de arheologie din București, sub patronajul Academiei de științe sociale și politice a R.S. România și al Consiliului Culturii și Educației Socialiste, dezbaterea s-a bucurat de colaborarea foarte competentă a unor specialiști aparținând următoarelor institute și instituții: Institutul de arheologie București, Institutul de istorie „N. Iorga” — București, Institutul de istoria artei — București, Consiliul Culturii și Educației Socialiste, Muzeul Banatului — Timișoara, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, Muzeul Brukenthal din Sibiu, Muzeul „Delta Dunării” — Tulcea, Muzeul județean — Suceava și Radio-televiziunea română.

Dezbaterea a fost axată pe cinci probleme mari ale istoriei medievale a poporului român, și anume: civilizația satului medieval, civilizația urbană, arhitectura laică și religioasă, ideologia și concepțiile politice ale epocii, reflectate în artă și în scrierile istorice, și, în sfârșit, rolul cărții și al tipăriturilor românești în afirmarea ideii de unitate a românilor.

Ideea de bază, reflectată de totalitatea rapoartelor prezentate în cadrul dezbaterii, ca și de discuțiile purtate pe marginea acestora a fost aceea a *unității* culturii și civilizației românești din evul mediu, în ciuda realității pe care a reprezentat-o, din punct de vedere politic, existența celor trei state feudale de sine-stătătoare în cadrul cărora poporul român și-a desfășurat existența în vremea arătată: Transilvania, Țara Românească și Moldova. Deși condițiile istorice în care poporul român și-a format cultura și civilizația care i-au fost proprii în evul mediu și prin care s-a particularizat în această parte a continentului nu au fost identice — ele fiind influențate de acțiunea unor factori politici externi importanți (imperii bizantin, dominația și stăpânirea maghiară, dominația mongolă și amenințarea otomană), rădăcinile comune ale civilizației românești au fost factorul determinant al acestei unități. În plus, maturizarea, pe o anumită treaptă istorică, a conștiinței unității sale (origine, limbă, tradiții etc.) a constituit un alt factor esențial, care a contribuit la consolidarea aceleiași unități culturale și de civilizație a poporului român în evul mediu.

Desigur, această unitate trebuie înțeleasă ca o *trăsătură de ansamblu* a civilizației românești medievale, ea neexcluzând existența unor particularități regionale, acestea nefiind altceva decît rodul unor experiențe proprii ale românilor din interiorul sau din exteriorul arcului carpatic, experiențe căpătate în urma contactelor acestora cu anume arii culturale mai largi din teritoriile aflate în jurul țărilor românești.

Importanța deosebită a acestei dezbateri, în raport cu celelalte trei care au precedat-o (Tîrgu Mureș — 1980, Băile Herculane — 1981, Drobeta-Turnu Severin — 1982), a constat, între altele, în faptul că a acordat o atenție mult sporită analizei realităților românești din evul mediu în comparație cu civilizația popoarelor europene contemporane — și mai ales cu civilizația popoarelor din regiunile imediat înconjurătoare — atrăgîndu-se atenția asupra faptului că trebuie neîntîrziat înlăturată eroarea metodologică de a se căuta comparații cu regiuni foarte îndepărtate, locuitorii cărora s-au dezvoltat și au trăit în condiții istorice cu totul deosebite de cele în care s-a format și s-a dezvoltat poporul român. Procedîndu-se ca pînă acum, nu numai că se ajunge la încheieri nevalabile în legătură cu locul pe care l-a ocupat civilizația românească a evului mediu în Europa, dar, prin compararea acestei civilizații cu modelul, pe care mulți istorici îl consideră, încă, „clasic”, al civilizației Europei occidentale, se favorizează, în mod implicit, cultivarea concepției eronate a acestor istorici potrivit căreia, în evul mediu, românii au avut o civilizație inferioară.

În mod special, a fost analizată civilizația urbană medievală românească, contestată de unii specialiști străini tocmai datorită comparației nejustificate (și, în orice caz, eronată

din punct de vedere metodologic) cu același „model” considerat „clasic”, pe care îl constituie civilizația urbană a Europei centrale sau occidentale. Evidențiindu-se că o astfel de comparație nu ține seama de împrejurările istorice concrete în care s-a format și s-a dezvoltat civilizația urbană a românilor în evul mediu, discuțiile au atras atenția asupra faptului că dacă se reduce totul la constatarea existenței sau inexistenței construcțiilor de piatră sau monumentale în orașe, la existența sau inexistența libertăților comunale ale orașelor sau, eventual, la prezența sau absența fortificațiilor de piatră ale orașelor, o astfel de abordare a problemei nu poate conduce la încheieri viabile.

A te mulțumi să constăți, pur și simplu, de pildă, că civilizația urbană românească medievă se constituie sensibil mai târziu decât în Europa occidentală, sau că în Țara Românească și Moldova nu a funcționat regimul libertăților comunale ale orașelor, fără considerarea împrejurărilor care au condus la această întârziere și neglijind realitatea concretă în care s-a desfășurat întreaga existență a poporului român în evul mediu — dominată de lupta împotriva pericolului otoman și pentru apărarea însăși ființei poporului român — echivalează cu o tratare istorică a unor procese și fenomene, ceea ce nu se poate solda decât cu concluzii eronate.

În consecință, în cadrul dezbaterii s-a subliniat necesitatea efectuării unei analize aprofundate a viclii economice, sociale și culturale a orașelor medievale din Țara Românească și Moldova, cu scopul desprinderii particularităților acestora, în funcție, mai ales, de evoluția regimului politic al celor două țări românești și de organizarea luptei antiotomane, cu specificul ei dintr-un moment sau altul. În ceea ce privește inexistența regimului libertăților comunale în orașele de la sud și est de Carpați, în cadrul dezbaterii s-a supus unei analize atente opinia că, în condițiile subordonării tuturor resurselor materiale și umane ale celor două țări, organizării luptei antiotomane, autoritatea centrală din Țara Românească și din Moldova nu putea îngădui existența unor forțe politice (între care și comunitățile urbane) care să iasă de sub autoritatea domniei, producând eventuale defecțiuni în lupta antiotomană.

De o atenție specială s-a bucurat, în cadrul dezbaterii, problema raportului dintre fortificațiile orașenești și cetățile domnești, evidențiindu-se faptul că, în organizarea luptelor pentru apărarea independenței Țării Românești și a Moldovei, rolul principal l-au avut cetățile domnești (de piatră sau de pământ și lemn), fortificațiilor orașelor revenindu-le un rol cu totul minor, ceea ce, iar, constituie una din particularitățile civilizației medievale românești. În plus, în același context a fost analizată și problema arhitecturii civile a orașelor medievale din cele două țări, preferința pentru construcțiile de lemn nefiind semnul unei pretinse înșoieri a orașelor acestora, în raport cu orașele central — și vesteuropene, ci doar expresia înțelegerii timpurii de către locuitorii acestor orașe a faptului că în condițiile amenințărilor permanente la care erau supuși mai ales din partea invadatorilor otomani, necesitatea refacerii rapide a construcțiilor distruse cu prilejul fiecărui atac impunea utilizarea generalizată a lemnului ca material de construcție, fără să mai vorbim de alte avantaje pe care le ofereau, în condițiile de climă ale zonei, construcțiile de lemn.



De o analiză la fel de atentă și competentă s-au bucurat problemele legate direct de domeniul artei, culturii și ideologiei scolelor XV—XVII din țările române. Evidențiind strinsa legătură dintre realitățile politice ale vremii și expresia cultural-artistică pe care au căpătat-o acestea în efortul de a se utiliza toate mijloacele pentru educarea continuă a spiritului de rezistență antiotomană al poporului, discuțiile au subliniat, în același timp, și necesitatea studierii mai aprofundate a evoluției concepțiilor clasei dominante despre putere și despre organizarea luptei pentru independență și pentru existența de-sine-stătătoare a țărilor române. O condiție esențială pentru mai buna înțelegere a acestor realități ale perioadei aflate în discuție, după cum s-a vădit în cadrul dezbaterilor, este aceea a raportării continue a evoluției acestor concepții și acțiuni la evoluția și consolidarea ideii unității poporului român în rândurile clasei dominante, cit și, mai ales, în rîndul maselor populare. În acest context, analiza rolului jucat de tipăriturile românești în pătrunderea în adîncime a ideii unității de limbă și cultură a poporului român a căpătat o importanță deosebită, prin aceasta conturându-se și mai bine ideea de bază a întregii dezbateri științifice, și anume ideea unității civilizației și culturii românești în evul mediu.



Dezbaterea științifică de la Suceava a evidențiat caracterul pozitiv al inițiativei organizării unor discuții periodice în legătură cu teme precis delimitate și bine conturate, cronologic și tematic, din istoria poporului nostru. În mod special, din această dezbateri s-a desprins concluzia că, încă în viitorul apropiat, poate chiar în cursul anului 1984, este necesară organizarea unei dezbateri rezervată exclusiv orașului medieval românesc. În cadrul acestei dezbateri,

care trebuie să fie, obligatoriu, de caracter multidisciplinar, vor trebui analizate, în lumina celor mai noi cuceriri ale cercetării românești și străine, probleme dintre cele mai importante, cum ar fi: procesul formării orașelor medievale românești (prin raportarea continuă la procesul similar desfășurat pe plan european), viața economică și tabloul social al orașelor medievale românești, regimul juridic și limitele autonomiei acestor orașe, particularitățile urbanismului medieval la români, viața culturală și artistică a orașelor medievale românești, rolul lor militar și politic etc.

În al doilea rând, s-a desprins utilitatea organizării și unei alte dezbateri, cu tema „Țările române în secolul al XVII-lea”, dezbateri în cadrul căreia accentul să cadă pe problemele vieții culturale românești, proiectată pe fundul realităților politice ale secolului respectiv și al restructurărilor de ordin economic și social precure în aceeași vreme.



Data fiind importanța conținutului dezbaterilor de la Suceava, cu tema „Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII—XVII”, s-a considerat oportună publicarea tuturor rapoartelor prezentate în cadrul ei, Muzeul județean Suceava propunând publicarea rapoartelor în numărul următor al Anuarului muzeului din Suceava.

Mircea D. Matei

SIMPOZIONUL DE LA ACADEMIA „ȘTEFAN GHEORGHIU” DEDICAT FĂURIRII STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN

În ziua de 23 noiembrie 1983 la Academia „Ștefan Gheorghiu” a fost organizat un simpozion consacrat împlinirii a 65 de ani de la realizarea statului național unitar român, eveniment de profundă semnificație în istoria generală a patriei noastre. Tradițiile îndelungate ale luptei pentru independență și unitate național-statală, împrejurările concrete în care s-a înfăptuit în 1918 Unirea, importanța ei deosebită pentru progresul istoric, precum și felul cum acest remarcabil eveniment a fost și este reflectat în literatura social-politică, română și de pe plan internațional, au fost evocate și examinate în comunicările: prof. univ. dr. Ion Spălățelu, *Făurirea statului național unitar — operă a întregului popor*; prof. univ. dr. Nicolae Petreanu, *Mișcarea muncitorească și socialistă — importantă forță pentru împlinirea aspirațiilor de unitate ale poporului român*; dr. Elena Florea, *Nașterea română — constituirea și evoluția ei*; prof. univ. dr. Ladislau Lörinz, *Drepturile și libertățile naționalităților contocuitoare în cadrul statului național unitar român*; prof. univ. dr. Constantin Vlad și conf. univ. Constantin Mocanu, *Aspirația milenară spre unitate bazată pe comunitatea de origină și combaterea unor pseudoteorii străine*.

Simpozionul a fost pregătit de Catedra de istorie a României, împreună cu Institutul de științe politice și studiere a problemei naționale. Au participat activiști de partid, profesori, cercetători științifici, studenți și cursanți ai Academiei „Ștefan Gheorghiu”.

C. Mocanu

MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNAȚIONALE DE ISTORIE

Desfășurate anual începând din 1977, reuniunile științifice ale programului științific internațional „*Război și societate în Europa centrală și de est 1740—1920*”, organizat de colegiul „Brooklyn” din New York, au prilejuit, întotdeauna, dezbateri ale unor probleme majore ale raportului armată-societate în această parte a continentului. Bucurându-se de participarea unor personalități recunoscute pe plan internațional în domeniul de referință, conferințele anuale au explorat spații mai puțin „umblate” de cercetarea istoriografică, abordând din unghiuri noi diverse fațete ale raportului dintre structurile sociale și politice și domeniul militar. Rezultatele obținute au fost înmănușate în volume de sine stătătoare (publicate și difuzate de Columbia University Press), care pun la îndemina publicului cititor de limbă engleză din întreaga lume date și interpretări esențiale privind evoluția istorică a popoarelor din centrul și sud-estul Europei. Un asemenea volum, recent apărut, intitulat *War, Revolution and Society in Roma-*

nia. *The Road to Independence* (Război, revoluție și societate în România. Călea spre independență), sub coordonarea generalului-maior dr. Ilie Ceaușescu, difuzat de aceeași prestigioasă casă editorială din New York, reprezintă, în fapt, o sinteză remarcabilă a istoriei militare a românilor, a luptei lor neînduplecate pentru libertate și unitate statală.

În toamna acestui an, în cadrul programului științific sus-amintit s-au desfășurat două conferințe internaționale.

Întia a avut loc la Varna în intervalul 19—22 septembrie 1983 cu tema: „Societățile balcanice în război și revoluție, 1870—1879”. În cadrul acestei reuniuni științifice au susținut comunicări academicieni, profesori universitari, cercetători științifici din R.P. Bulgaria, Franța, U.R.S.S., S.U.A., Grecia, R.S.F. Iugoslavia, R.F. Germania, R.P. Ungară, R.S. Cehoslovacă și R.S. România. Delegația de istorici români a prezentat următoarele comunicări: „*Armata română în războiul de independență din 1877—1878: organizare, comandament, strategie*” (general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu); „*Societatea românească și potențialul ei militar: 1856—1879*” (dr. Mireca Mușat); „*România în războiul de independență: sprijinul acordat de românii din teritoriile aflate sub dominație străină*” (colonel dr. Florian Tuca); „*Încetare, logistică și performanțe ale armatei române în războiul de independență din 1877—1878*” (maior dr. Mihail E. Ionescu); „*Solidaritatea poporului român cu lupta de eliberare națională din sud-estul Europei: 1875—1876*” (căpitan Alexandru Duțu); „*România de la San-Stefano la Berlin*” (colonel Constantin Căzânișteanu) și „*Factorul politic și militar în războiul de independență al României*” (dr. Florin Constantiniu). Întîlnirea științifică de la Varna a prilejuit un fructuos schimb de opinii, în cursul dezbaterilor istoricii români reliefând lupta pentru independență și unitate purtată de poporul nostru în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sprijinul multilateral acordat de România efortului de eliberare a popoarelor balcanice. Discuțiile au scos în evidență rolul remarcabil jucat de România și armata română în războiul antiotoman desfășurat în 1877—1878 în Peninsula Balcanică, contribuția deosebită de prețioasă la obținerea victoriei. Istoricii români au argumentat faptul că societatea românească la 1877 s-a manifestat unanimă în reclamarea și afirmarea răsădită a independenței absolute a țării, intrarea armatei române, în război avînd consecințe hotărîtoare asupra desfășurării și deznodămîntului victorios al operațiilor militare împotriva Imperiului otoman. Au fost subliniate caracteristicile notabile ale organismului ostășesc românesc la 1877—1878, calitățile de organizare, dotare și logistice pe care le-a relevat participarea sa la lupte, eroismul și vitejia ostașilor, capacitatea corpului de comandă de a concepe și conduce independent operații militare de mare anvergură.

Cea de a doua conferință a avut loc la Bellagio (Italia) în intervalul 26 septembrie — 1 octombrie 1983. Istoricii din Austria, Canada, Grecia, Iugoslavia, Polonia, Ungaria, S.U.A. și România au discutat probleme legate de primul război mondial, de lupta popoarelor din centrul și sud-estul Europei pentru întemeierea sau desăvîrșirea statelor naționale, de cauzele și derularea procesului de dezintegrare a monarhiei austro-ungare. Delegații români au prezentat următoarele comunicări: „*Capacitatea de luptă a armatei române în primul război mondial*” (general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu); „*România — frontul intern: 1914—1918*” (dr. Florin Constantiniu); „*Presa românească în 1918 — indicator al orientării unanime a opiniei publice către unitate statală*” (maior dr. Mihail E. Ionescu); „*România și aliații săi în primul război mondial*” (colonel dr. Vasile Mocanu); „*Lupta românilor aflați pe teritoriul Italiei în anii primului război mondial pentru realizarea Marii Uniri din 1918*” (dr. Ion Ardeleanu); „*Caracterul popular al rezistenței românești în timpul primului război mondial*” (maior dr. Ioan Talpeș).

În cadrul dezbaterilor, delegații români au reliefat înscemnătatea Marii Uniri din 1918 în istoria națională, caracterul ei legic, justețea participării României la primul război mondial și rolul determinant al maselor populare în înfăptuirea unității naționale consacrată la 1 Decembrie 1918. Totodată, au fost evidențiate eforturile istoriografiei românești legate de aniversarea a 65 de ani de la făurirea statului național unitar, prezentarea realistă, obiectivă și completă a împrejurărilor în care a avut loc acest mare eveniment. S-au subliniat, argumentat și conform adevărului istoric, adeziunea unanimă a națiunii române la actele plebiscitare, care au culminat cu Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, rolul hotărîtor al luptei de autodeterminare a maselor largi populare în făurirea statului național unitar. Delegații români au scos în relief, totodată, participind la discuții sau răspunzînd la întrebări, adeziunea naționalităților conlocuitoare la actul de la 1 Decembrie 1918, atitudinea militarilor români din armata austro-ungară, cooperarea politică dintre români, cehi și slovaci în ajunul și în cursul primului război mondial. Concomitent, istoricii români au relevat coeziunea frontului intern în România în cursul primului război mondial, impactul presiunii crescînde a opiniei publice asupra opțiunii guvernului din vara anului 1916, unanimitatea de voință și acțiune a națiunii în războiul drept angajat pentru eliberarea provinciilor strămoșești aflate sub dominația străină. „România — patria tuturor românilor” a fost în acei ani un obiectiv care a însuflețit întreaga națiune, oriunde s-ar fi aflat fiii ei, fiind atins prin străduința și jertfele uriașe ale poporului. Tratatelor

încheiate după primul război mondial n-au făcut altceva decât să consfințească un fapt împlinit, realizarea statului național unitar român.

A fost stabilită, în cursul reuniunilor de la Varna și Bellagio, tematica conferințelor viitoare din cadrul programului științific internațional sub girul căruia au avut loc cele două întâlniri. Reuniunea finală va avea loc în septembrie 1984 la București, prefigurându-se un bilanț fructuos al cercetărilor pe profil întreprinse pînă acum.

Mihail E. Ionescu

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL RELAȚII HABSURGO-OTOMANE ÎN SECOLELE XVI—XVIII

În situa numeroaselor manifestări cultural-științifice ce au avut loc în perioada aprilie—octombrie 1983 în Austria, cu prilejul tricentenarului despresurării Vienei, s-a înscris și colocviul internațional pe tema *Relații habsburgo-otomane în secolele XVI—XVIII*, organizat de către Institutul de orientalistică al Universității din Viena (cu sprijinul financiar al Ministerului federal pentru Știință și Cercetare), sub patronajul Comitetului internațional de studii pre-otomane și otomane (CIÉPO).

Au participat istorici-turcologi din 16 țări: Austria, Turcia, S.U.A., Anglia, Franța, R.F. Germania, Olanda, Italia, Cehoslovacia, Polonia, România, Iugoslavia, Bulgaria, Ungaria, R.D. Germană și Liban. De remarcat că, alături de nume mari ale turcologiei mondiale (Halil İnalcık, Robert Mantran, Zygmunt Abrahamowicz, György Hazai, Ernst Werner, Avdo Sućeska, Irène Mèlikoff, Adnan Erzli, Roderic Davison, Géza Fehér, Andreas Tietze, Anton C. Schaendlinger ș.a.), au fost prezenți și numeroși reprezentanți ai generației de mijloc și tinere — schimbul de mine al „veteranilor”. Din țara noastră au participat, cu comunicări și intervenții, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgar și Mihai Maxim; de asemenea, a fost prezentată în colocviu și o comunicare a Cristinei Feneșan, care nu s-a putut deplasa la Viena. Președintele Comitetului de organizare a fost cunoscutul osmanist, prof. Andreas Tietze, șeful secției de turcologie din cadrul Institutului vienez de orientalistică, ajutat de colaboratorul său apropiat, prof. Anton C. Schaendlinger, care au făcut cu deosebită amabilitate, tact și competență oficiile de gazdă.

În ciuda delimitării prealabile a temei, atât în ce privește conținutul, cât și din punct de vedere cronologic, în realitate au fost prezentate în colocviu și numeroase comunicări ce au depășit aceste repere, în special de către istoricii americani, care au venit cu cea mai numeroasă delegație. Trebuie, totodată, remarcat că, deși prilejuit de tricentenarul despresurării Vienei, colocviul, în fapt, nu s-a ocupat de istoria asediului Vienei, nu numai pentru că în general evenimentul este cunoscut (și piața vieneză a fost literalmente invadată de o avalanșă de noi lucrări pe această temă, ilustrată, dealtfel, și de către aproape 10 expoziții speciale deschise în această perioadă aniversativă), dar, mai ales, pentru că s-a dorit să se facă din lucrările colocviului un nou prilej pentru stringerea legăturilor de prietenie, înțelegere și conlucrare frățească între cercetătorii din diverse țări ale lumii. De aici și ponderea deosebită acordată de participanți nu numai momentelor de confruntare politico-militară, ci legăturilor comerciale și artistice dintre Imperiul otoman și cel habsburgic, contactelor dintre cultura orientală și cea a Europei. Din punctul de vedere al acestui obiectiv major urmărit, se poate spune încă de pe acum, fără teamă de a greși, că această reuniune științifică a însemnat o deplină reușită.

Din punct de vedere strict științific, a noutăților documentare și interpretative aduse de colocviu, este dificil în momentul de față să facem o apreciere corectă și globală: ar fi trebuit să fim prezenți la toate comunicările (or, s-au desfășurat și ședințe paralele) și să avem în față textul integral și definitiv al tuturor acestor comunicări. Acest lucru nu va fi, desigur, posibil decât odată cu publicarea actelor colocviului, într-un volum special, sub îngrijirea profesorului A. Tietze. Pînă atunci, deci, doar unele impresii pe viu și aprecieri provizorii.

O serie de comunicări au fost consacrate izvoarelor otomane din arhivele europene: Colin C. Heywood (Londra); *Note on an Arabic Turkish land register (hudud defteri) in the Bavarian State Library*; Hans Georg Mojer (München), *Ein Defter des Divan-i Hümayun in Wien: das Şikâyet Defteri des Jahres 1675*; Aldo Gallotta (Neapole), *Some Ottoman documents of the Venice State Archive concerning Habsburg-Ottoman relations*. Însemnătatea condicelor (*defter*) otomane, ca izvor fundamental pentru studiul realităților otomane a fost unanim recunoscută și s-a vorbit chiar de o nouă știință auxiliară a osmanisticii: *defterologie*. Alt set de comunicări a fost dedicat traducerilor: Jean-Louis Bacqué-Grammont (Paris), *Sur deux lettres de Ferdinand I^{er} à Ibrahim Paşa*; Barbara Flemming (Leiden), *Aus der Werkstatt der Übersetzer (17. Jahrhundert)*; Hans Jürgen Kornrumpf (Mainz), *Zu den amtlichen Übersetzungen der bosniaschen Landesregierung aus dem Osmanischen*. S-a remarcat existența unor

diferențe, e adevărat care nu afectează conținutul însuși al documentului, între varianta turco-osmană și cea europeană: bunăoară, în corespondența lui Ferdinand cu marce vizir Ibrahim Pașa, în variantele turcești, destinate marelui vizir, și prin el, sultanului Süleyman, se folosea un ton mai umil și un stil mai puțin pretențios, față de variantele în limba latină, destinate împăratului Carol Quintul, unde, dimpotrivă, Ferdinand căuta să se plaseze pe picior de egalitate cu suveranul otoman, se autointitula „rege al Ungariei” etc. E interesant de semnalat și folosirea limbii bosniace în corespondența lui Ferdinand cu Poarta. Intervențiile unor specialiști recunoscuți pentru preocupările lor de istoria limbii turco-osmane, ca profesorii Anton Schaendlinger și Gy. Hazai, au relevat interesul tot mai mare care se acordă în ultima vreme studiilor de acest gen, mergând pînă la elaborarea unor teze de doctorat la universitățile din Viena, Budapesta și Freiburg.

Problemele evoluției interne a statului otoman în perioada declinului au făcut obiectul mai multor comunicări, în special ale turcologilor americani: Ernst Werner (Leipzig), *Zu einigen Fragen der Krisenerscheinungen im Osmanenreich des 17. Jahrhunderts*; A. Abou El-Hadj (Long Beach), *The Nature of the Ottoman State in the Latter Part of the 17 th Century*; Avigdor Levy (Brandeis Univ.), *The Ottoman Style of Government: 16 th—18 th Centuries*; C. Max Kortepeter (New York Univ.), *The Complex System of Ottoman Political Legitimacy*; Carter V. Findley (Columbus, Ohio), *Economic Bases of Revolution and Repression in the Late Ottoman Empire*. Cu deosebire s-au relevat schimbările profunde, structurale și cele la nivelul organelor de decizie otomane din perioada declinului, s-au evidențiat primele opțiuni ale unor cărturari și oameni de stat otomani (ca Na'ima și Sarı Mehmed Pașa) pentru „forme preliminare (incipiente) ale regimului monarhiei constituționale” și s-au arătat, pe bază de noi date de arhivă, prclucrate statistic, cauze adnci, de ordin economic, care aveau să ducă la revoluția junilor turci. În temeiul unor noi cercetări în arhivele turcești au fost înfățișate aspecte privind sistemul de aprovizionare a armatei otomane (Caroline Finkel—Londra, *The Provisioning of the Ottoman Army during the Campaigns of 1593—1606: Insights from Ottoman Archives*) și starea flotei otomane în Mediterana de est după Lepanto (Ronald C. Jennings—Indiana Univ., *Navies, Trade, Smuggling and Piracy in the Eastern Mediterranean: Cyprus, 1571—1640*).

Relațiile internaționale, în special raporturile diplomatice habsburgice-otomane, au constituit tema unor comunicări ale turcologilor: Susan A. Skilliter (Cambridge), *The last days of the Imperial Ambassador von Preyner (died Istanbul, August 1583)*; Jan Niederkorn (Viena), *Das Türkenproblem in der internationalen Politik während des „Langen Türkenkrieges” 1593—1606*; Al. de Groote (Leiden), *Dutch Mediation between Sultan and Emperor, 1682—1699*; Halil İnalcık (Chicago), *Ottoman Northern Front, 1684—1700*; Abou Nohra (Beirut), *L'Autriche et Liban au XIX^e siècle*; Roderic H. Davison (Washington), *Vienna as a Major Ottoman Diplomatic Post in the 19 th Century*. Ideea de bază a comunicării profesorului H. İnalcık, „decanul actual al studiilor otomane” (sosit, din păcate, abia în ultima zi la colocviu), a fost aceea că statul cel mai cîștigat în Europa de est după asediul cșuat al Vienei a fost Rusia, care, în schimbul aderării la *Sacra Liga* a obținut din partea Poloniei recunoașterea definitivă a drepturilor asupra Ucrainei, în speranța, deșertă, a obținerii unei compensații prin anexarea Moldovei. De asemenea, hanatul Crimeii, care pînă atunci încasase sub diferite forme un fel de tribut de la Rusia, s-a văzut izolat și expus atacurilor armatelor rusești (în 1689 își face apariția prima armată rusească în fața Crimeii), armate care, cu un armament, o instrucție și un sistem de aprovizionare complet modernizate (în special de la Petru I), aveau să anihileze calitățile celebrei călărimi tătare de tip medieval și să pregătească condițiile pentru anexarea Crimeii. Marcele turcolog a tras atenția asupra necesității cunoașterii și folosirii mai aprofundate a izvoarelor turco-tătare (sugerînd și traducerea *Istoriei* lui Silahdar, izvor de bază pentru epoca în discuție, într-o limbă occidentală), precum și a celor rusești, relevînd, totodată, nevoia imperioasă a prezentării problematicei otomane și est-europene în strînsă conexiune cu aceea a lumii vest-europene (el însuși făcînd o strălucită demonstrație pentru anii 1684—1700), în caz contrar riscînd să rămînem într-un cadru local, îngust, cu o imagine fragmentară, chiar denaturată. Însemnătatea de ansamblu, funcțiile și personalul ambasadei otomane din Viena, înființată la 1797, au fost puse în lumină de excelența comunicare a profesorului R. Davison, care a prezentat, în anexă, și o listă a ambasadorilor otomani din capitala austriacă (principalul canal de informare și comunicare al Porții cu Europa) în intervalul 1797—1919, pe baza datelor extrase din marile arhive diplomatice ale Europei. În această listă găsim și nume care interesează istoria românească: un Ioan Mavrogheni, un Kostaki Musurus Bey, un Aleko Pașa Vogorides și alții.

Am remarcat pentru istoria românească și comunicarea, mai sus-amintită, a profesorului libanez Nohra, care în partea introductivă s-a oprit asupra statutului specific de autonomie de care s-a bucurat emiratul libanez, în special în secolele XVI—XVII, față de Imperiul otoman. Or, așa cum arătăm și în intervenția mea, e interesant de observat că în zonele „fierbinți”, de mare însemnătate strategică (Balcanii, Orientul Apropiat și Mijlociu, Transcaucazia), aflate la

confluența de interes ale marilor puteri limitrofe, acestea nu și-au putut împărți total, prin anexare, țările de aici, ci au trebuit să recunoască și existența unor organisme autonome (Țările Române în Sud-estul european, Libanul în Orientul Apropiat, principatele georgiene în Caucaz), ca state-tampon între marile puteri. De aici, necesitatea întreprinderii unor studii comparative, care ar pune mai bine în lumină, dintr-o perspectivă mai largă, similitudinile, ca și deosebiri de statut ale acestor entități autonome.

Aspecte ale relațiilor comerciale habsburgo-otomane în secolele XVIII—XIX au fost prezentate de către turcologii Manfred Sauer (Viena), Ilber Ortaylı (Ankara) și Donald Quataert (Houston, Texas), dar spațiul nu ne îngăduie să stăruim asupra lor. Imaginea pe care turcii o aveau despre lumea europeană (prin intermediul austrieților), așa cum rezulta ea din miniaturile otomane, a constituit obiectul comunicărilor istoricilor de artă Géza Fehér (Budapesta), Gönül Öney (Izmir) și Günsel Renda (Ankara), în timp ce imaginea inversă (*Das Türkenbild in der Kultur der Habsburger-monarchie zwischen dem 16. und 18. Jahrhundert*) a preocupat pe Maximilian Grothaus (Viena).

O suită de comunicări a fost consacrată prezenței otomane în Sud-estul și estul Europei, relevându-se aspirațiile de libertate ale popoarelor din teritoriile anexate de otomani: este cazul comunicărilor privind Serbia (Avdo Sućeska—Sarajevo, Vančo Božkov—Skopje, Olga Zirojević—Belgrad, Rhoads Murphey—Columbia Univ.), Bulgaria (Snežka Panova—Institutul bulgar de cercetări istorice din Viena, Ioanna Spisarevska—Sofia), Ungaria (Ferenc Szakály—Budapesta), Podolia (Zygmunt Abrahamowicz—Cracovia), Slovacia (Vojtech Kopčan—Bratislava).

Trei comunicări românești (în ordine cronologică: Mihai Maxim, *Les Pays Roumains et les relations Habsburg-ottomanes dans la seconde moitié du XVI^e siècle*; Cristina Feneșan, *Die Bemühungen Siebenbürgens als Friedensvermittler zwischen Habsburg und der Pforte in der Zeit 1605 1627* și M.M. Alexandrescu—Dersea Bulgaru, *Relations entre Habsbourgs et Ottomans, 1681 1683*) au fost prezentate separat, făcându-se astfel și aici ca și pe hărțile din expozițiile amenajate cu prilejul tricentenarului — distineția cuvenită între regimul de provincie și cel de state tributare (*Vassalen Staaten*). S-au evidențiat, în tencuiul unor noi documente de arhivă, în special turcești, impactul relațiilor habsburgo-otomane asupra poziției internaționale a Țărilor Române, rolul acestora de state-tampon și încercări de intermediari în relațiile dintre cele două mari puteri — Imperiul otoman și cel habsburgic, eforturile perseverente, sub diverse forme, de conservare a statutului de autonomie statală și de recăștigare a independenței naționale, acțiunile solidare de luptă ale Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei, ca, de pildă, la sfârșitul secolului al XVI-lea, sub conducerea lui Mihai Viteazul.

Ca expresie a atenției acordate acestei importante reuniuni științifice, participanții la coloeviu au fost primiți de către președintele Austriei, dr. Rudolf Kirschläger, de către primarul Vienei, Franz Mrkvička, și de către ambasadorul țure la Viena, Eemel Barutcu. La sfârșitul coloeviului, gazdele au organizat o frumoasă excursie în împrejurimile Vienei, pînă la Perchtoldsdorf, unde a fost vizitată o interesantă expoziție cu titlul *Ce-a rămas de la turci* (influența turcească în muzica, poezia, artele frumoase, moda, flora Austriei).

Următorul coloeviu (al VI-lea) al Comitetului internațional de studii preotomane și otomane, prezidat de prof. Robert Mantran (Aix-en-Provence), va fi organizat de către Middle East Centre (Faculty of Oriental Studies) de la Universitatea din Cambridge (3—7 iulie 1984) și va fi axat pe două teme: 1. Imperiul otoman: imaginea proprie și imaginea celor din afară; 2. Utilizarea documentelor otomane în cercetările curente.

Mihai Maxim

CRONICA

În ziua de 27 decembrie 1983 în fața comisiei de doctorat a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Lupta de rezistență anti-japoneză a poporului chinez (1931—1945)* elaborată de Ana Budura.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I „Scurtă privire istorică asupra politicii de expansiune a Japoniei în China (1894—1931); Cap. II „Lupta de rezistență anti-japoneză a poporului chinez între anii 1931 și 1937; Cap. III „Războiul de rezistență al poporului chinez împotriva agresiunii japoneze (iulie 1937 — septembrie 1945); Cap. IV „Rezistența chineză în opinia publică din România”.

În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde „Introducere”; „Surse bibliografice”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din dr. Gheorghe Zaharia, director științific adjunt al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., președinte; dr. Gheorghe Unc, conducător științific; prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță, prof. univ. dr. Zorin Zamfir, dr. Nicolae Copoiu, membri.

În unanimitate comisia a acordat Anei Budura titlul științific de *doctor în istorie*.

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

SIMION RETEGAN, *Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1860—1867)*.
Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1983, 244 p.

Mișcarea națională a românilor din Transilvania manifestată cu putere în tot cursul secolului al XIX-lea a căpătat noi dimensiuni în timpul revoluției de la 1848 când alături de intelectuali și burghezii, s-a înregistrat o masivă participare a țărănimii.

În anii liberalismului austriac țărănimea română dovedind maturitate și combativitate, a demonstrat că participarea sa la cauza națională devenise un lucru pe deplin cistigat.

În acest context istoric se încadrează și tematica volumului de documente întocmit de Simion Retegan, care își propune să ne prezinte perioada anilor 1860—1867, când satul românesc se dăruiește cu toată ființa mișcării naționale, inițiind acțiuni ce denotă o înaltă conștiință de neam.

Selectate dintr-un număr mult mai vast, cele 124 de acte politice (108 inedite și 16 publicate în ziarele vremii), pornesc, așa cum arată și autorul în *Cuvânt introductiv* „exclusiv și nemijlocit din modestele cancelarii sătești, purtind fiecare semnăturile fruntașilor comunităților rurale...” (p. 8), fiind redactate, cu excepția a două, în limba română.

Antologia menționată este rodul unei cercetări minuțioase și îndelungate întreprinse în Arhiva Guberniului Transilvaniei (fond presidial și fond general), Arhiva Dietei 1863—1864, Arhiva Cancelariei aulice de la Viena, Arhivele comitatelor: Turda, Alba de jos, Solnocul Interior, Hunedoara și Arad, Arhivele Magistratelor Sibiu și Brașov, Arhiva scaunului Miercurea, Arhiva Mitropoliei Blaj, Arhiva Consistoriului ortodox Sibiu, Arhiva episcopiei Gherla și Arhivele person. le: Alexandru Papiu Ilarian, George Barițiu, Alexandru Sterca Șuluțiu, Andrei Șaguna.

Pentru o mai exactă reflectare a modului cum țărănimea înțelegea națiunea și problemele ei, autorul a considerat oportună excluderea actelor provenite din afara satelor, rapoartelor autorităților locale, a celor cu o

problematică școlară, a celor legate de soluționarea unor litigii privind pământul, pădurile, pășunile, în general a actelor administrative cu excepția a citorva acte urbariale cu o evidentă tentă națională. Au fost incluse texte care afirmind pe un ton vehement dreptul comunităților de a-și alege liber dregători proprii, ating problema autonomiei sătești.

Prezentate cronologic și numerotate cu cifre romane, documentele snt însoțite de scurte regeste, note explicative privind numele actual al localităților, persoane mai puțin cunoscute, noțiuni sau termeni mai puțin uzitați în prezent, trimiteri la alte documente din volum, traducerea unor pasaje ce apar în alte limbi, indicația exactă a locului unde se păstrează actele sau a sursei lor de proveniență.

În redarea textelor s-a respectat locul și formele lor autentice de datare fiind reproduse și adresele care în multe cazuri rezumau conținutul actelor. Nu s-au operat modificări, dar în cazul documentelor semnate de foarte mulți săteni s-a indicat numai numărul și calitatea lor.

Conținutul actelor este foarte variat: protocoale prin care satele declară pe un ton fără echivoc al limba română este singura lor limbă oficială (doc. X, XI, XIII, XVI, XXX, XXXI, XLI). Cel mai elocvent exemplu este aici cel al satului Zărnești, care a hotărît ca „de azi înainte, începînd, să se elaboreze numai în limba noastră românească și toate hirtile ce vor veni de la Pretură și alte oficii publice în limbi străine (...) să nu se primească deloc ci, fără aminare să le trimită îndărăt...” (doc. V). Apar, de asemenea, cereri privind numirea de funcționari români în special juzi (doc. CIX, XLIV), imputerniciri acordate delegațiilor naționale la Viena (doc. XXXIII), contracte prin care satele se obligă să sprijine „Astra” cu bani sau bucate (doc. XXXVIII, XLV—XLVII), proteste împotriva nobilimii sau patriatului ce reînființaseră vechile instituții comitatense și

scăunale (doc. XVIII, XX, XXIII), scrisori adresate capilor bisericii în care li se solicitau sfaturi privind problema națională (doc. XVII), adrese ale unor sate din scaune ce remit acte redactate în limba germană, reclamații individuale și colective adresate comisiilor electorale în 1863, cereri adresate dietei.

Evenimentul remarcabil al acestei perioade l-au constituit alegerile pentru dieta de la Sibiu ce s-au bucurat de o largă participare țărănească, ilustrată de numeroase documente. Țărănimea s-a manifestat activă încă din perioada publicării listelor electorale când foarte mulți români omiși, își reclamau dreptul la vot (doc. LXV, LXVII, LXIX, LXXII—LXXIV, LVII—LIX, LX, LXI, LXII, LXIII, LXIV. În timpul alegerilor s-au înregistrat proteste împotriva încercărilor de a scinda votul românilor după modul diferit de pronunție al aceluiași candidat (doc. LXXV, LXXVI, LXXVIII, LXXIX—LXXXI).

Votul țărânimii care în final a contribuit la succesul electoral, din anul 1863, soldat cu existența unei diete românești a Transilvaniei, reliefează înalta sa conștiință națională, interesul tot mai crescând al satului pentru viața politică. Activă în timpul sesiunii legislative din 1864, țărânimca, cum era și firesc, a întâmpinat cu ostilitate pactul dualist.

La sfârșit, volumul recenzat cuprinde o listă a documentelor (p. 237—238), un indice și câteva ilustrații cuprinzând aspecte din Transilvania anilor 1860—1867.

Rezultat al unei riguroase munci științifice, culegerea de documente, întocmită cu acurie de Simion Retegan, își atinge scopul propus, de a ne prezenta „conținutul, direcțiile, modalitățile de desfășurare ale acțiunilor politice românești” (p. 10), constituind totodată un util instrument de lucru, atât pentru specialiști, cit și pentru toți cei preocupați de istoria modernă a patriei.

Daniela Bușă

Inscripțiile din Scythia Minor, vol. I (*Histria și împrejurimile*), culese traduse, însoțite de comentarii și indici de D. M. Pippidi, București, 1983, 544 p. + 94 planșe aparte

Publicarea izvoarelor scrise este indispensabilă studiului istoriei patriei. Este drept că pentru epoca veche, știrile scrise sînt completate, dacă nu cumva sînt suplinite în întregime (îndeosebi pentru perioada preistorică), cu descoperirile arheologice. Dar este evident pentru oricine că o singură dovadă scrisă, precisă, este mai convingătoare decît încheierile cele mai bine argumentate ale unei cercetări arheologice.

De aceea, pentru cei ce trudesc spre cunoașterea istoriei vechi a României, editarea izvoarelor reprezintă o activitate de primă importanță, care face de acum posibilă trecerea la lucrări de sinteză de mai mare amploare. Aș aminti aici seria de monografii publicate în colecția *Biblioteca de arheologie*, din care pînă acum au apărut nu mai puțin de 40 de volume, precum și cele două colecții de izvoare scrise: una intitulată *Izvoare privind istoria României*, din care au apărut pînă acum 4 volume, cealaltă *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, care formează obiectul acestei prezentări.

Dacă datele cuprinse în izvoarele literare sînt practic epuizate — ele fiind cunoscute în amănunțime, șansele de noi descoperiri fiind minime în acest domeniu —, izvoarele epigrafice sînt în schimb, cel puțin pentru încă o lungă perioadă de timp, nepuizabile. De

asemenea, descoperirile epigrafice crează posibilitatea adîncirii analizei izvoarelor scrise și arheologice, contribuind la mai buna cunoaștere a istoriei noastre vechi și aducînd, nu o dată, date de primă importanță asupra istoriei antichității greco-romane și a celei romano-bizantine.

Publicarea inscripțiilor cunoaște o veche tradiție în istoriografia românească. De la umaniștii transilvăneni din secolele XVI—XVII (Mezerzius, Zamosius etc.) și istoricii cărturari Miron Costin și Dimitrie Cantemir la istoriografia din epoca romantismului revoluționar din secolul trecut (August Treboniu Laurian, Timotci Cipariu, Cezar Bolliac și alții), epigrafia a străbătut o perioadă de pionierat, nu o dată presărată de erori, dar aducînd servicii inestimabile progresului cercetării istorice.

Epigrafia a devenit o disciplină operînd după criteriile riguroase ale științei abia începînd cu Gr. Tocilescu (1850—1909), profesor la Universitatea din București și director al Muzeului Național de Antichități. El a publicat un număr important de inscripții grecești și latine din Dobrogea și Dacia, îndeosebi în revista *Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen* ce apărea la Viena. De aici, ele au fost preluate în impozanta culegere *Corpus Inscriptionum Latinarum*, care și-a

inceput apariția în 1873 în două părți, sub conducerea marelui istoric și epigrafist Theodor Mommsen (1817—1903); la acestea s-au adăugat în 1902 alte două „fascicule” de proporții tot atât de impunătoare.

Un loc important în studiile epigrafice din țara noastră deține Vasile Pârvan (1882—1927), cunoscut îndeobște prin monumentală sa operă *Getica* (1926), dar care a consacrat o parte din eforturile sale studiilor de epigrafie; se pot aminti în acest sens *Știri nouă din Dacia Malvensis* (1912) și vol. IV și VII din monografia cetății *Histria*, unde a inițiat săpături începând din anul 1914. După dispariția prematură și pînă azi regretată de acei dintre elevii săi care au mai rămas printre noi, diferite instituții academice din țară (precum Muzeul Național de Antichități sau Institutul de Studii Clasice din Cluj) și muzee regionale au continuat publicarea unor loturi mai mari sau mai mici de inscripții descoperite în diferite locuri ale pămîntului românesc. Multe dintre ele au fost inserate, îndată după descoperire, în buletinul periodic *Année épigraphique* publicat de revista parisiană *Revue archéologique*.

Așfel încît, răspîndirea prin diverse publicații de specialitate, unele tot mai rare și greu accesibile, ca și editarea în condiții nu totdeauna satisfăcătoare (din punct de vedere științific, dar și grafic) a făcut ca folosirea izvoarelor epigrafice să devină tot mai dificilă chiar pentru specialiști. De aceea, odată cu crearea Institutului de Arheologie din București în 1956, s-a hotărît constituirea a două colective de epigrafiști, la București și Cluj-Napoca, avînd misiunea de a publica pe criterii moderne inscripțiile antice (grecești și latine) din Dacia și Dobrogea (*Scythia Minor*). După aproape două decenii de studii, revizuirii și publicării de noi documente, nu în puține cazuri de o valoare deosebită, republicarea izvoarelor epigrafice a debutat în 1975 prin colecția *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, sub redacția prof. D.M. Pippidi și I.I. Russu; pînă acum au apărut deja 7 volume, cel puțin tot atîtea aflîndu-se pe mesele de lucru ale epigrafiștilor. Apariția primelor volume este legată de pregătirea celui de-al VII-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină, desfășurat la Constanța în septembrie 1974; acesta a reunit învățați din toată lumea, care au putut lua astfel cunoștință de activitatea epigrafică din țara noastră.

Colecția apare în două serii. Din prima, *Inscripțiile Daciei romane*, au apărut pînă acum mai multe volume: I, 1975 — diplomele militare și tăblițele cerate (sub redacția lui I.I. Russu); II, 1976 — inscripțiile din Oltenia și Muntenia (de Gr. Florescu și autorul acestor rînduri); III (partea 1), 1976 —

Inscripțiile din Banat (sub redacția lui I.I. Russu); III (partea 2), 1980 — Inscripțiile de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (sub redacția lui I.I. Russu). Seria a două, *Inscripțiile din Scythia Minor*, a fost concepută în cinci volume, precum urmează: I, Inscripțiile de la Histria și împrejurimile sale; II, Inscripțiile de la Tomis; III, Inscripțiile de la Callatis; IV, Inscripțiile din zona Tropaeum Traiani — Axiopolis; V, Inscripțiile cuprinse în zona dintre Capidava și gurile Dunării. Gruparea s-a făcut astfel, încît primele trei volume să cuprindă inscripțiile din cetățile grecești de pe țărmul mării și din apropierea lor, ele fiind din punct de vedere cronologic cele mai vechi, dar și cele mai numeroase și deosebit de valoroase; celelalte două — inscripțiile de pe frontiera dunăreană a imperiului (*limes*), pînă la punctul de întîlnire cu teritoriile orașelor pontice. În funcție de dificultățile de realizare a volumelor, apariția lor nu a urmat înșiruirea de mai sus, astfel încît au văzut pînă acum lumina tiparului doar volumele I (1983) și V (1980), celelalte trei fiind în stadiu avansat de pregătire. Deosebit de aceste serii, dar în cadrul aceleiași colecții, Em. Popescu a publicat în 1976 *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*.

Cea mai recentă apariție din seria *Inscripțiile din Scythia Minor* (vol. I, 1983), cuprinzînd inscripțiile de la Histria și din împrejurimile acesteia, se datorează lui D.M. Pippidi, adine cunoscător al istoriei antichității greco-romane, profesor la Universitatea din București și pînă nu de mult director al Institutului de Arheologie. Pregătirea volumului cu inscripțiile histriene a fost precedată de numeroase studii, de ansamblu sau de detaliu, din care se pot aminti aici *Contribuții la istoria veche a României* (două ediții, 1958 și 1967), *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit* (Berlin, 1962), *Studii de istorie a religiilor antice* (1969), *I Greci nel Basso Danubio* (Milano, 1971), *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire* (București — Amsterdam, 1975). Publicarea inscripțiilor histriene aduce o nouă contribuție la opera învățatului, reprezentînd chiar în ochii săi încununarea activității de o viață consacrată științei și învățămîntului universitar.

Volumul (544 pag.) însumează un număr de 430 de inscripții grecești și latine, însoțite de o ilustrație bogată, constînd din desene (publicate în text) și fotografii (grupate în 94 de planșe aparte). După *cuvîntul introductiv* al autorului, în care se expune stadiul publicării inscripțiilor antice din țara noastră, urmează prezentarea *cadrelor geografice*, precum și a *cadrelor istorice* ale desfășurării vieții

celății întemciate de milesieni pe malul lacului Sinoc.

Sint prezentate apoi *Mărturiile literare antice despre Histria și teritoriul său* (extrase din scriitorii antici: Herodot, Diodor din Sicilia, Appian, Dio Cassius, Strabo, Pliniu cel Tânăr etc.). De asemenea, sub titlul *Prosopografii*, sint grupați, pe două pagini, străinii stabiliți vremelnic sau statornic la Histria, precum și numele histrienilor atestați în orașe de la Marea Neagră sau din sudul egeic și mediteranean (ca monumentul celor doi histrieni, tată și fiu, aflat acum în muzeul din Pireu).

Corpus-ul propriu-zis cuprinde două părți: inscripții de la Histria (323 de piese, cele mai numeroase și importante); inscripții din împrejurimile Histriei (54 piese); cîteva fragmente diverse. Publicarea fiecărei inscripții cuprinde, conform criteriilor stabilite pentru întreaga colecție, date tehnice, bibliografice, textul inscripției (în limba greacă sau latină) însoțit de traducerea românească, comentariu—epigrafic, istoric și onomastic, după caz.

Inscripțiile de la Histria sint grupate într-o anumită ordine: decrete ale sfatului și adunării poporului; decrete ale unor asociații sau triburi; decrete ale unor cetăți străine în cinstea histrienilor; scrisori și hotărîri ale unor guvernatori romani; dedicații ale sfatului și poporului histrian; dedicații ale asociațiilor și triburilor; dedicații ale unor preoți, magistrați și persoane particulare; inscripții pe clădiri; inscripții pe baze de statui și alte monumente onorifice; liste de nume; pietre de mormînt; miliarii și diplome militare.

Multe din aceste inscripții aduc știri unice, fără de care destule pagini din istoria noastră veche ar rămîne neserise. Astfel este decretul (descoperit în 1959) în cinstea solilor trimiși la Zalnodegikos, căpetenie getică din Dobrogea (secolul III î.e.n.). Și mai important este decretul sfatului și adunării histrienilor în cinstea lui Agathocles fiul lui Antiphilos, în care ni se relatează misiunea acestuia pe lingă reglele get Rhemaxos, probabil stăpînind în stînga Dunării, numit în inscripții drept protector al cetăților grecești (în text, în traducerea prof. D.M. Pippidi: „orașele grecești de sub oblăduirea regelui Rhemaxos”). Acest rege, ca și fiul său Phradmon sint necunoscuți altfel și este greu de spus ce am ști fără această inscripție despre formațiunile politice getice de după Dromichaites. În această inscripție, Dobrogea antică poartă denumirea de *Scythia*, astfel avînd a fi denumită și provincia creată de împăratul Dioclecțian (sfîrșitul secolului al III-lea e.n.); în istoriografia modernă, ea poartă numele *Scythia Minor*, spre a o deosebi de „Scythia Mare” nord-pontică.

De asemenea, și decretul în cinstea lui Aristagoras, fiul lui Apatourios, datînd de la mijlocul secolului I î.e.n. (două fragmente descoperite de Gr. Tocilescu și V. Părvan), reluat și interpretat cu mai bine de 25 de ani în urmă de D.M. Pippidi, este un document de mare valoare istorică, ilustrînd, alături de decretul cetățenilor din Dionysopolis în cinstea lui Acornion, relațiile dintre Burebista și cetățile pontice. Ele se adaugă paginilor scrise de geograful Strabo și completează istoria geto-dacilor în vremea celui mai mare rege al lor.

Contribuții esențiale la istoria veche a României aduce epigrafia și pentru perioada de după intrarea Dobrogei sub dominația Romei. Aș aminti aici doar *Holărnicia consularului Laberius Maximus*, a cărei importanță depășește istoria Dobrogei, prin contribuțiile inedite la istoria Imperiului roman, sau cele privind organizarea comunității cetățenilor pontice (*koinon*) cuprinzînd șase, apoi cinci orașe (*Hexapolis*, respectiv *Pentapolis*).

Deosebit interes prezintă alte decrete, precum cel pentru Diogenes al lui Diogenes (secolul III î.e.n.), binefacător al cetății în moment de restriște; interesantă este mențiunea că personajul onorat a înclinat un templu muzelor (*Mouseion*), stîrnind entuziasmul lui V. Părvan, care vedea în acesta „o universitate și o academie, în înțelesul actual al acestor cuvinte”. De asemenea, merită cel puțin o mențiune mai multe inscripții din secolele II—III e.n., atestînd existența unor *hymnodoi*, „cîntători de imnuri”, și prin urmare preocupări în ecataea histrienilor pentru o viață muzicală fie și cu ocazia unor sărbători precum cele în cinstea lui Dionysos. Inscriptiile rețin nu o dată momente dramatice din viața cetății; iar una, atestînd refacerea, pe timpul lui Gordian al III-lea, unei construcții *ruinate de vechime*, pune chiar la îndoială știrea din *Historia Augusta* potrivit căreia Histria ar fi fost distrusă de goți în anul 238.

Inscripțiile strînse în volum ne prezintă și alte aspecte ale istoriei Histriei, precum raporturile dintre cetate și alte orașe grecești, dintre cetate și autoritățile imperiale, organizarea teritoriului. Asupra acestui din urmă aspect, o serie de date găsim și în partea a doua a *corpus-ului* (p. 437 și urm.), care cuprinde nu mai puțin de 54 de inscripții, cele mai multe în limba latină. Ele ne fac cunoscute mai multe sate (*vici*), purtînd numele întemeietorilor (*vicus Quintionis*, *vicus Secundini*, *vicus Celeris*), precum și altele cu nume geto-dacic (*Arcidava*, *Bute-ridava*). Ele erau locuite de cetățeni romani (*cives Romani*), trăind alături de autohtoni sau alți coloniști (*Lai*, *Bessi consistentes*). Deosebit de interesante sint inscripțiile ates-

fiind hotărnicia făcută din ordinul guvernatorului provinciei între o proprietară de pământuri, Messia Pudentilla, și *vicani Bute-ridavenses*, ca și plângerea locuitorilor din Chora Dagei, datînd din anul 160, contra vexațiunilor la care sînt supuși („Noi, locuind și avîndu-ne așezarea în preajma drumului public, sîntem împovărați de sarcinile și corvezile la care sîntem obligați a face față”: ei își exprimă speranța — de altfel nedezmințită, cum reiese din partea finală a inscripției — că li se va face dreptate, „ca să putem rămîne în satul nostru și să nu fim nevoiți să pribegim pe alte meleaguri”).

Șirul exemplelor ar putea continua încă, dar cititorii le vor descoperi și singuri. Deoarece, deși volumul este adresat cu precădere lumii savante, conținînd texte dificile de înțeles chiar pentru specialiști, însoțirea inscripțiilor de traduceri într-o limbă elegantă și aleasă amintind pe traducătorul *Poeticelor* lui Aristotel, precum și comentariile bogate, unele adevărate studii independente, ușurează consultarea cărții deopotrivă de către istoric și cititorul de rînd. Utilizarea acestui corpus este facilitată și de indicii bogăți și sistematici, cuprinzînd: nume de persoane în texte grecești; nume de persoane în texte latine; nume romane sau de origine romană în texte grecești; nume trace, microasiatice, iraniene și altele; denumiri geografice; regi

și căpetenii traco-geto-dace; împărați romani și familiile lor; Imperiul roman: administrație, demnitari civili și militari, trupe, oșteni. Flotă; orașe grecești: instituții, magistraturi, onoruri și privilegii: viața religioasă; termeni și expresii notabile; începuturi de inscripții versificate. Indicii reprezintă astfel o sistematizare a principalelor probleme și date ale *corpus*-ului de inscripții istriene, facilitînd cercetarea deopotrivă pentru specialiștii în epigrafie și istoricii în general.

Volumul I din *Inscripțiile din Scythia Minor* reprezintă o contribuție, după părerea noastră cea mai de seamă din cele aduse pînă acum, la istoria Histriei; este momentul a aminti aici că sub îngrijirea prof. D.M. Pippidi se publică seria de monografii *Histria*, ajunsă la al șaselea volum. Dar, totodată, acest *corpus* prezintă contribuții de valoare unică la istoria veche a României: în egală măsură la istoria cetăților pontice, a societății geto-dace înainte de cucerirea romană și la istoria Moesiei Inferioare în epoca principatului. Ca la fiecare apariție a unei din cărțile sau studiile prof. D.M. Pippidi, istoricii îi sînt recunoscători, iar pentru mulți, mai tineri sau deja la maturitate în munca de cercetare, profesorul este un exemplu de erudiție, sacrificiu și onestitate științifică.

Constantin C. Petolescu

ALEKSANDAR STIPČEVIĆ, *Kultni simboli kod ilira* (Simbolurile religioase ale ilirilor), Sarajevo, 1981, 204 p. și 36 de planșe cu ilustrații

Bine cunoscutul ilirolog iugoslav Aleksandar Stipčević după publicarea, în urmă cu aproape două decenii, a interesantei monografii *Ilirii*, tradusă în mai multe limbi străine, în care aducea în discuție toate urmele materiale ale populațiilor ilire, cu o serioasă fundamentare asupra condițiilor social-economice și politice, geografice, demografice, folosind cele mai importante descoperiri arheologice și scrieri, completează această lucrare printr-o valoroasă sinteză, în cea mai mare parte inedită, asupra vieții spirituale a ilirilor cu ajutorul simbolurilor religioase autohtone sau ale popoarelor cu care au venit în contact.

Cartea de față a apărut sub egida Academiei de științe și arte din Bosnia și Herțegovina, în colecția „Publicații speciale” de sub conducerea acad. Alojz Benac, în care se scot cele mai valoroase cercetări științifice din toate domeniile. În seria studiilor balcanice poartă numărul 10. Exigența acestei colecții este o bună carte de vizită pentru

orice lucrare de știință publicată de Academia din Bosnia—Herțegovina și pentru membrii ce nu-i aparțin, prof. Aleksandar Stipčević făcînd parte din Academia de la Zagreb.

După o scurtă prezentare a procesului etnic de formare a lumii ilire, reconstituită și prin elementele de suprastructură cunoscute din scrierile antichității grecești și romane, autorul se oprește îndelung asupra semnificațiilor simbolurilor religioase ale ilirilor din cele mai vechi timpuri pînă la dispariția de pe scena istoriei. Simbolurile din primul capitol sînt împărțite după caracterul și valoarea intrinsecă în 8 grupe mari.

În prima grupă sînt tratate figurile și motivele geometrice cu valoare de simbol, pornind de la spirale — motiv foarte vechi în această parte a Europei, foarte frecvent în epoca metalelor în toate regiunile ilire —, găsite în urne funerare și pe fragmente arhitectonice provenite din sanctuarul preistoric Nesazio din Istria, cu semnificații ale labirintului sau simbolului solar, motivul dublei

spirale frecvent pe pământurile ilire legat de arborele vieții, linia în zig-zag, ondulată etc. Din a doua grupă fac parte reprezentările în cerc, crucea gammata — aparținând unui simbol religios ce exista înainte de formarea lumii ilirice, dar cea mai mare parte provenind din perioada secolului V î.e.n. când teritoriile ilire aveau și multe influențe elenistice —, simboluri solare în formă de „S” și de cruce, reprezentări grafice și plastice ale unor animale, în special cerbi, pasărea acvatică — foarte cunoscută și în alte regiuni ale lumii antice și ea de origine preilirică — ilustrată minunat cu carul votiv tras de o pasăre acvatică găsit în localitatea Dupljaia în Serbia, figurine jumătate pasăre, jumătate pește ce unesc 2 simboluri religioase. O altă reprezentare interesantă este cea provenită de la Magdalenska Gora în Slovenia, dintr-o necropolă iliră, pe o centură de bronz apărând figura unei păsări ce ține în cioc un șarpe. Este vorba de cunoscutul motiv al luptei dintre bine și rău, reprezentat de simbolul solar — pasărea și al infernului — șarpele. Din partea centrală a lumii ilire provine carul de bronz cu simbolul solar, tras de 4 păsări acvatice. Alte reprezentări sînt înfățișate în inciziile pe obiecte de ceramică și metal, cu semnul „X”. Din a III-a grupă, simbolul principal este dat de reprezentarea șarpelui, foarte des în arte iliră, cu multiple semnificații în credințele populare. Șarpele apare ca protector la prora și pupa navelor ilire, în apărarea luptătorilor etc. Printre multiplele semnificații este și aceea de protector al caselor în regiunile ilire meridionale (Albania, Muntenegru, Herțegovina), ale cărei reprezentări se păstrează și astăzi. Motivul șarpelui apare atît în materiale arheologice cît și în cele etnografice. Un alt animal este calul, găsit în regiunile ilire de nord ca influență a popoarelor nomade infiltrate în această parte a Europei. Din aceeași grupă mai semnalăm semnificațiile date de reprezentarea cînelui, cocoșului, delfinului. În grupa a IV-a sînt cuprinse ritualurile funerare, iar în cea de-a V-a sînt redată pe larg reprezentările zeiței-namă, cultul fecundității, al fertilității etc. A VI-a grupă aparține animalelor fantastice, toate de inspirație elenistică și orientală. În grupa a VII-a sînt cuprinse amuletele create de iliri pentru a se apăra de forțele răului. În locuințele și mormintele ilire s-au găsit numeroase obiecte purtate de iliri pentru a le purta noroc sau a fi protejați împotriva deochiului și a altor forțe malefice. În ultima grupă sînt cuprinse reprezentările de pe metale prețioase, monede, numere etc.

În capitolul al II-lea sînt tratate simbolurile religioase în funcție de obiecte, regiuni și mai ales de influențele provenite de la

alte popoare. Bun cunoscător al lumii ilire autorul știe să descrie cu precizie matematică simbolurile de origine preilirică, schimbările provenite în decursul secolelor în unele reprezentări, influențele celorlalte popoare începînd cu lumea egeo-cretană, redată pe diferite perioade. Cu venirea indo-europenilor, care după părerea lui Aleksandar Stipčevići coincide cu procesul etnogenezei ilire în partea occidentală a peninsulei Balcanice, sînt date cele mai reprezentative ilustrații de pe materialele arheologice cunoscute pînă în prezent, folosind o vastă bibliografie de specialitate din toate timpurile scrisului. Foarte interesante concluziile autorului legate de influențele elementului tracocimerian a cărui prezență este semnalată în părțile nordice și orientale ale teritoriului ilir din a II-a jumătate a secolului al VIII-lea î.e.n., precum și cele referitoare la civilizațiile elenice. Multe date noi sînt aduse în explicarea grupului de simboluri ilire din Slovenia și Croația occidentală, care, după părerea autorului sînt de origine italică. Un alt grup de simboluri religioase este legat de invazia celților. Dar, pe bună dreptate, un loc cu totul special este atribuit romanilor. Cu venirea lor s-au produs schimbări profunde în toate domeniile vieții ilire. Sînt analizate elementele de sincretism religios, descrise stele funerare indigene unde apar nume de divinități feminine ce dezvăluie cultul zeiței-mamă, materiale despre cultul călului ce trădează credințe preromane etc.

În capitolul al III-lea sînt analizate elementele de supraviețuire a simbolismului iliric în societățile balcanice posteroare căderii Imperiului roman. Multe animale și reprezentări specifice ilire se reîntînesc și după dispariția ilirilor de pe scena istoriei. Șarpele, calul, crucea gammata, pasărea lacustră și altele au rezistat peste secole cu toate mutațiile istorice și schimbările etnice (și chiar religioase), conservîndu-se în unele zone pînă în zilele de azi patrimoniu spiritual al antecilor iliri. Semnificativ pentru distribuția geografică este faptul că în partea meridională domină simbolul șarpelui, în timp ce în nord rolul principal este rezervat păsării acvatice. Acest ultim capitol al cărții se constituie într-o adevărată concluzie asupra istoriei spirituale a ilirilor cu supraviețuirea unor reprezentări în aproape toată aria peninsulei Balcanice. Valoarea și semnificația acestor simboluri religioase în civilizația iliră constituie o contribuție de mare însemnătate în istoria universală a spațiului sud-est european.

Cartea cercetătorului iugoslav Aleksandar Stipčevići pune în evidență un vast material arheologic, interpretat în mod științific de un bun cunoscător al istoriei ilire, adăugînd

informațiilor de pînă acum multe elemente inedite, deosebit de valoroase în înțelegerea spiritualității vechilor locuitori ai peninsulei Balcanice în zona ei occidentală. Bogata

ilustrație expusă pe 36 de planșe întregeste în mod fericit textul suculent și cursiv al acestei importante cărți.

Gelcu Maksutovici

* * * *Historia del ejército español*, tomo I, Gráficas Becefe, S.A., Madrid, 1981, 445 p.

Volumul care ne reține atenția în rîndurile de față a fost elaborat de un colectiv de istorici militari, coordonat de colonelul José María Gárate Córdoba, și este primul dintr-o serie de șapte volume care-și propun să studieze istoria armatei spaniole de la începuturi și pînă în zilele noastre. În prefața la acest volum, care cuprinde perioada de la primele mențiuni arheologice și documentare pînă la invazia musulmană de la începutul secolului al VIII-lea, autorii își propun să cerceteze istoria armatei spaniole punînd la bază faptele legate de ea, organizarea și evoluția ei ca instituție, relația inseparabilă dintre nivelul de dezvoltare al societății și formele de organizare militară.

De la început trebuie să spunem că volumul de muncă necesar pentru elaborarea unei astfel de lucrări a fost imens, numărul izvoarelor greco-latine și vizigote care au trebuit parcurse a fost foarte mare, dar reușita pe care o reprezintă lucrarea încununază cu un binemeritat succes efortul depus de autori.

Structura lucrării cuprinde patru părți principale, împărțite la rîndul lor în mai multe capitole și subcapitole. Prima parte, intitulată *Războinicii primitivi* (p. 29—79), conține patru capitole în care se prezintă, pe scurt, evoluția structurilor etnice din Peninsula Iberică, dezvoltarea societății din epoca de piatră și pînă la contactul cu civilizațiile greacă și cartagineză și, pe această bază, evoluția armelor folosite, formele de organizare și metodele de luptă adoptate. Autorii insistă asupra principalelor populații din Peninsula: iberii, celții și celtiberii, popor rezultat din osmoza etnică a celorlalte două. Societatea, la toate aceste populații, a avut un pronunțat caracter războinic, armele folosite fiind spada, lanca, securea de aruncat, praștia, scutul, casca, uneori platoșa, dar armele cele mai caracteristice, în special pentru iberi și celtiberi, au fost *falcata*, o sabie scurtă, curbă și cu nervuri, și *caetra*, un mic scut rotund. De asemenea, trebuie remarcat faptul că celtiberii foloseau foarte rar arcul de săgeți, dar, în schimb, în secolul al IV-lea î.e.n. au inventat potecoava, ceea ce a mărit eficacitatea călăriei.

Baza armatei la aceste populații o constituia infanteria, cavaleria reprezentînd doar 20—25 % din efectivele totale și de multe ori descăleciind și luptînd tot ca infanterie.

Autorii consideră că pînă la venirea cartaginezilor nu poate fi vorba de o tactică hispană de luptă și că, datorită instinctului de conservare, se căuta provocarea pagubelor cele mai mari adversarului, dar cu riscul cel mai mic posibil. Aceasta a făcut ca războaiele iberilor și celtiberilor să se caracterizeze prin atacuri foarte rapide, urmate de retrageri la fel de rapide, adică printr-o permanentă luptă de gherilă, ceea ce, considerăm noi, reprezintă totuși o tactică de luptă, chiar foarte eficientă, ce a străbătut secolele și a căpătat o largă răspîndire.

Referindu-se la această modalitate de luptă, autorii deși afirmă că majoritatea grupărilor de gherilă erau formate din nenulțuniți, dezmoșteniți și ruinați, neagă totuși caracterul de clasă al luptei lor, afirmăție cu care nu putem fi de acord deoarece aceste grupări au existat cu mult înainte de apariția amenințărilor externe și au fost rezultatul diferențierilor sociale tot mai pronunțate.

Partea a doua a lucrării, *Spania pre-romană* (p. 83—117), cuprinde două capitole și se referă la legăturile populațiilor iberice cu grecii, cartaginezii și romanii. Contactul cu grecii a fost destul de redus sub aspect militar, în schimb cel cu cartaginezii a fost mult mai intens și mai de durată, caracterizîndu-se atît prin colaborare, cit și prin confruntare. Astfel, hispanii au fost nucleul armatei mercenare cartagineze folosite în primul război punic (264—242 î.e.n.), și au constituit permanent o treime din armata cu care Hanibal a atacat Italia în cel de-al doilea război punic (218—201 î.e.n.). În același timp, ci s-au opus însă și dominației cartagineze, prima armată hispanică organizată fiind cea condusă de Istolacio și Indortes, două căpetenii celte, care între 240 și 229 î.e.n. l-au înfruntat pe Hamilcar Barca. Spre sfîrșitul secolului III î.e.n. mercenarii hispani apar și în armatele romane și tot acum izvoarele menționează și prima căpetenie hispană care s-a opus acestora. Indibil, conducătorul ibergeților.

Lupta împotriva Romei (p. 121—265) este titlul celui de-a treia părți în care se analizează rezistența îndirjită a populațiilor iberice împotriva expansiunii romane. Sunt tratate pe larg războaiele lui Viriato (155—138 î.e.n.) războaiele numantine (153—151 î.e.n. și 143—133 î.e.n.) și cele conduse de Sertorius (83—73 î.e.n.).

Despre Viriato, căpetenia lusitanilor, autorii ne spun că a fost unul dintre eroii populari iberici care a reușit să adune forțele împrăștiate ale țării sale pentru a lupta împotriva hegemoniei romane. El a fost primul luptător hispanic care a trecut dincolo de simpla manevră a loviturii prin surprindere și a ambuscadei; principalele caracteristici ale tacticii sale fiind rapiditatea și surpriza, atacurile dispersate sau concentrice, retragerile false.

Războaiele numantine, care și-au luat numele de la celebra cetate Numancia, s-au caracterizat printr-o îndirjire extremă, expresie a mării dorințe de libertate a celtiberilor, iar cele conduse de Quintus Sertorius, fostul partizan al lui Marius, au marcat o îmbinare între tactica romană și cea iberică, fiind preferate atacurile pe aripi, atacurile prin surprindere și ambuscadele.

Ultima rezistență întâlnită de romani în Peninsula Iberică a fost cea opusă de cantabri și asturi, între 29 și 19 î.e.n., înfrângerea ei însemnând pacificarea deplină a Hispaniei romane.

Armata romană, devenită armată de ocupație, a fost unul din factorii de cea mai mare importanță în procesul de romanizare. Permanent s-au aflat în Hispania între 3 și 6 legiuni romane, iar din rândurile populației locale au fost recrutate peste 100 de unități auxiliare, cohorte și ale, cu un efectiv de 40—50 000 de luptători, unități care vor fi răsplătite în întreg imperiul, unele dintre ele ajungând și în Dacia noastră.

Ultima parte a lucrării, *Spania vizigotă* (p. 269—386), abordează problematica militară legată de evoluția regalității vizigote și a societății feudale timpurii în Peninsula Iberică.

Pătrunși în Spania încă din 415 c.n. vizigoții se stabilesc masiv aici abia spre sfârșitul secolului al V-lea și începutul celui următor datorită presiunii exercitate de franci. Organizarea lor militară s-a inspirat după sistemul roman târziu, ea urmând a influența

pe care au suportat-o în lunga perioadă cit au fost federați în serviciul Imperiului.

Armata hispano-vizigotă era formată din două categorii de luptători: permanenți, de profesie, și recrutați ocazional. Hispano-romanii au pătruns foarte de timpuriu în rândurile ei, deoarece serviciul militar vizigot era obligatoriu, la început numai pentru oamenii liberi, iar după reformele regelui Wamba și pentru cei neliberi. În timpul domniei lui Recesvint (653—672) separarea funcțiilor civile de cele militare dispărea, administrația se militarizează total, funcționarii civili sunt înlocuiți de cei militari.

Momentele de vîrf ale artei militare vizigote se plasează în timpul domniilor lui Leovigild (568—586) și Wamba (672—680), ultimul fiind și un mare legislator militar care a încrecat să consolideze armata vizigotă, fără a reuși însă datorită procesului de feudalizare tot mai accentuat care favoriza tendințele centrifugale ale nobilimii. Acest proces a fost și principala cauză pentru care armata vizigotă, superioară numeric, a fost înfrîntă în iulie 711, la Guadalete, de musulmanii lui Ibn el Tariq.

Această ultimă parte a lucrării ne-a provocat o singură nedumerire referitoare la afirmațiile pe care le face autorii în legătură cu potențialul demografic al Peninsulei Iberice între secolele VI și VIII c.n. Astfel, la pagina 289 ni se spune că populația totală ar fi de 4 000 000 de hispano-romani și 200 000 de vizigoți, dar la pagina 322 aflăm că ar fi 9 000 000 de hispano-romani și 300 000 de vizigoți, pentru ca la pagina 373 să se revină la cifrele inițiale. Considerăm că această evidentă contradicție este rezultatul unei erori de tipar, pe parcursul lecturii putîndu-se constata și numeroase altele de aceeași natură, ceea ce constituie principala scădere a lucrării, erata anexată la sfîrșit aducînd doar foarte puține îndreptări.

În ansamblu putem conchide că primul volum din *Historia del ejército español* își îndeplinește principalul obiectiv pe care și l-a propus, acela de a oferi o imagine de largă cuprindere asupra evoluției artei militare în Peninsula Iberică de la cele dintîi mențiuni existente în acest sens și pînă la începutul secolului al VIII-lea.

Eugen Denize

„Annales de démographie historique”, 1981. Paris, La Haye, New York, Mouton, 429 + CXXXII p.

Volumul „Analelor de demografie istorică” pe anul 1981, elaborat sub îngrijirea fostului director al laboratorului de Demografie istorică Jean-Nöel Biraben, cuprinde cinci părți distincte: 1) *Démographie historique et condition féminine*, 2) *Démographie médiévale*, 3) *Documents*, 4) *Comptes rendus*, 5) *Bibliographie*.

Valoarea anuarului este relevantă de studiile incluse în primele două părți, care ocupă 2/3 din structura volumului. Cele 21 de studii din prima parte, încadrate în trei teme: a. La mortalité différentielle des femmes, b. Le choix du conjoint, c. La femme seule, au constituit în majoritate tema colocviului internațional despre *Rolul statului și imaginea femeii* de la Mølher din decembrie 1979. În alocuțiunea de deschidere intitulată *Quelques réflexions pour l'étude de la condition féminine* (p. 9–21), Martine Segalen subliniind importanța temei cercetate pentru societatea contemporană, studiază în comunicarea sa trei direcții a. femeia la muncă; b. ambivalența imaginii feminine; c. aportul demografiei istorice în studiul condiției femeii. În prima direcție se constată că în societățile preindustriale se observă o intensă integrare a femeii în muncă vis-à-vis de procesul de industrializare masivă care nu a modificat această schemă. În societatea veacului al XIX-lea atitudinea față de munca feminină se aseamănă cu aceea care preleva în societățile agricole. Tabu-ul muncii feminine în sinul citorva categorii sociale pare a fi un fenomen de origine recentă, relația dintre munca și statutul femeilor nefiind nici simplă și nici mecanică, variind după zone geografice și societăți. În privința imaginii feminine se arată că în permanență este ambivalentă și dificil de analizat deoarece sursele primare — în special proverbele — sînt ambigue deși imaginea generală ar fi că femeia este temătoare atît în mod individual cît și ca grup social.

Aportul demografiei istorice în analiza condiției feminine nu se limitează la răsturnarea unor vechi imagini preconcepte ci relevă aspectele esențiale ale con-

diției feminine și servește ca metodă de control pentru testarea ipotezelor hazardate.

Prezentarea primei teme, care cuprinde un grupaj de 8 comunicări, a fost realizată de Alain Bideau de la Universitatea LyonII, prin analizarea *supramortalității feminine* (p. 21–29) care a fost una din constantele evoluției demografice europene a secolului al XIX-lea, constatată prin analize cantitative din secolul al XVIII-lea pînă la începutul secolului al XX-lea. Supramortalitatea feminină nu se datorează decît în mică măsură gravidității și nașterilor, deoarece această situație e caracteristică tinerelor fete înainte de vîrsta nubilă. Se observă o mai accentuată receptivitate a fetelor la maladii contagioase ca variola și tuberculoză. A. Bideau conchide considerînd cauzele de natură sociale mai importante decît cele biologice, în determinarea unei expuneri la risc mai mari pentru femei.

În studiul *La mortalité maternelle autre fois: un étude comparée (de la France de l'ouest a l'Utah)* (p. 31–48), realizat de un grup de profesori de la Școala de Înalte Studii în Științe Sociale și Universitatea din Utah: J. P. Bardot, K. A. Lynch, G. P. Mineau, M. Hainsworth, M. Skolnick, prin cercetarea comparativă a două zone geografice îndepărtate se ajunge la concluzia nouă că mortalitatea maternală — datorată cu precădere unor riscuri infecțioase — a influențat în mod esențial supramortalitatea feminină în perioada anterioară lui Pasteur; ulterior incidența mortalității maternale asupra supramortalității feminine a scăzut; studiul rămîne important prin anularea calculului anterior, alarmant, bazate pe eșantioane restrinse sau pe supracestimarea numărului mediu de copii pe cămin sau femeie.

A. Bideau este prezent și prin comunicarea *Accouchement „naturel” et accouchement a „haut risque”. Deux aspects de la mortalité maternelle et infantile (Châtellenie de Thoisy-en Dombes 1660 1814)* (p. 49–66), ce analizează indicele mortalității femeilor gravide, mai puțin studiat în comparație cu decesele legate de naștere — deși și acestea

sînt dificil de urmărit datorită lipsei unei serii de avorturi spontane sau gravidității eronate și frecvenței reale a născuților morți — care sînt evaluate la 3—5 % din totalul nașterilor. În satul Mognencins, în intervalul 1660—1814, femeile sînt responsabile pentru 11 % din lătruperile de sarcină — ceea ce a atenuat indicele de mortalitate a gravidelor — care este de cea. 2,35 % pentru întreaga perioadă. Se observă o diminuare progresivă a mortalității odată cu ameliorarea asistenței sanitare astfel încît, în orașul învecinat de Thoisy nu s-a constatat nici un deces printre gravidele înstărite, moște de un medic sau chirurg. Riseul este mai mare la prima naștere și crește în mod egal cu vîrsta.

În studiul lui Roger Finlay de la Universitatea din Manchester, *Differential child mortality in pre-industrial England: the example of Cartmel, Cumbria, 1600—1750* (p. 67—80), se încearcă stabilirea tabelelor cu speranța de viață pentru subgrupe din interiorul unei singure parohii (Cartmel) ajungîndu-se la concluzii diferite de cercetările anterioare care utilizau tabele din parohii diferite și din grupări sociale neomogene. În această zonă indicele de mortalitate infantilă la băieți și fete variază puțin — ea și în vestul țării — dar aici speranța de viață este mai ridicată deoarece populația este mai dispersată. Diferența de mortalitate dintre copiii celor înstăriți și ai celor săraci este mai mare decît între sexe.

În articolul *La surmortalité des femmes mariées en age de procreation: un indice de la condition feminine au XIX^e siècle* (p. 81—87), profesorul Arthur E. Imhof de la Universitatea din Berlin, prezintă rezultatele unei cercetări asupra a patru comune germane. Supramortalitatea femeilor măriate la vîrsta procreerii este o realitate pînă în perioada interbelică, situație care se datorează nu numai — cum de obicei se explica — urmărilor nașterii, ci în primul rînd supra-solicitării de către societate a tinerelor mame. Alfred Perrenoud de la Universitatea din Genova, în comunicarea: *Surmortalité féminine et condition de la femme (XVII^e—XIX^e)*. *Une vérification empirique* (p. 89—104), pornind de la studiile lui Dominique Tabulin (*La surmortalité féminine en Europe avant 1900*, în „Population”, 1978, nr. 1, p. 121—148) și A. Imhof (studiu anterior), pe baza statisticilor geneveze încearcă să verifice ipoteza că supramortalitatea feminină la diferite vîrste este legată de agravarea condiției femeii începînd cu vîceul al XVIII-lea. Pe ansamblul populației evoluția tinde spre o diminuare a mortalității la vîrsta de procreere și o agravare relativă la vîrstele între 10 și 50 de ani. Analiza mortalității infantile

datorată unor infecții contractate de mame demonstrează slaba dezvoltare a obstetricii în secolul al XIX-lea. Dacă procentajul femeilor decedate în urma unei nașteri se reduce, cel care tinde permanent să scadă este fecunditatea, proporția de decese în raport cu nașterile rămînd în mod sensibil aceeași: 15 la 1000, variînd puțin într-un mediu social sau altul: speranța de viață la naștere, presupunînd că factorul de mortalitate este eliminat, era în secolul al XVIII-lea de 36,3 ani.

În studiul *La surmortalité des petites filles en Belgique aux XIX^e et début du XX^e siècle* (p. 105—117) de Michel Poulain și D. Tabutin de la Universitatea Catolică din Louvain, plecînd de la ipoteza încă plauzibilă că din punct de vedere fiziologic organismul feminin este mai rezistent decît cel masculin și nu există a priori motive biologice sau genetice pentru această supramortalitate feminină prin maladii infecțioase, constată totuși că supramortalitatea la tinerele fete este incontestabilă în Belgia la mijlocul secolului al XIX-lea. De la vîrsta de un an mortalitatea fetelor devine superioară celei a băieților și acest fenomen se accentuează cu vîrsta: 20 % la 5—10 ani; 51 % la 10—15 ani; 38 % la 15—20 ani (în acest interval scade). Pentru explicarea acestui fenomen trebuiesc observații nu numai prin factorii medicali, boli ca: variola, tuse convulsivă, pneumonia, tuberculoza (a căruia mortalitate la fete e dublă față de băieți) ci și prin factorii socio-economici, norme culturale, rolul alimentației, instrucției, muncii, condițiile de habitare, etc.

Richard Wall de la Grupul Cambridge pentru Istoria Populației și Structurii Sociale, în studiul *Inferring differential neglect of females from mortality data* (p. 119—139), analizează statutul inferior al fetei în raport cu cel al băiatului în Anglia preindustrială și în secolul al XIX-lea, cînd această atitudine diferențiată era considerată ca o neglijență conștientă sau inconștientă, decît un infanticid deliberat. Studiile anterioare referitoare la acest subiect păcătuiesc printr-un prea mare grad de generalizare, deoarece diferențele de mortalitate dintre sexe variază de la o comunitate la alta. Autorul, studiînd factorii care pot antrena o mortalitate diferențiată, constată că cea mai mare mortalitate diferențială în Anglia preindustrială cuprinde mai puțin sexele, comparativ cu compartimentele demografice ale orașelor și satelor, primele fiind mult mai afectate decît așezările rurale.

A doua temă: *Alegerea sofului*, este deschisă prin raportul prezentat de Jean. Marie Gouesse la coloquiul organizat de Societatea de Demografie Istorică, Paris, 1 decembrie 1979 (p. 141—153). Raportul

are meritul de a fi mai degrabă un studiu complementar decît o sinteză, în care autoarea propune studierea a trei categorii de constrîngerî impuse femeilor: a) legî și norme ca monogamia, prohibirea mariajului mixt și a incestului; b) constrîngerile rezultate din structura populației: dezechilibrul efectivelor de băieți și fete de mîritat; c) constrîngerî care țîn de exercitarea voinței părinților sau determinate de modele sociale diferite.

Wladimir Berelowitch în *Le choix du conjoint en Russie a la fin du XIX^e siècle (population russe)* (p. 155—167) analizează subiectul folosind sursele etnografice, singurele mărturii pentru lumea satelor în care predominau normele impuse de biserica ortodoxă care manifesta suspiciune față de căsătoria consanguină și în special față de recăsătorie (în secolul al XVIII-lea legea ortodoxă autoriza numai două recăsătoriri, a doua fiind permisă numai în condiția ca în primele două să nu fi avut loc nașteri); totuși acestea erau numeroase 22,9 % în 1867 și 19,2 % în 1885. Vîrsta minimă legată de căsătorie era de 16 ani pentru fete și 18 ani pentru băieți în 1830, iar vîrsta maximă, teoretică, era de 60 de ani (această regulă a fost mai puțin aplicată). Înainte de anul amintit, vîrsta minimă era de 13 și respectiv 15 ani. Această tendință de căsătorie la vîrste fragede s-a menținut încă în 1910, cînd 30,8 % din bărbați și 22,9 % din femei se căsătoreau înainte de 20 de ani. Au existat și excepții în special în nord (Arhanghelsk) unde femeile se mîritau între 25 și 28 de ani. În general alegerea soțului era realizată de tatăl fetei — care deseori îndeplinea dorința fetei — însă aria de alegere era redusă datorită unor constrîngerî geografice, de rudenie, de vîrstă și presiunile familiei; numeroase exemple demonstrează că autonomia de alegere era mai mare decît se crede de obicei.

În studiul *Le choix du conjoint à Versailles (1774—1836)* (p. 169—186), Janine Combes-Monier de la Universitatea Paris XIII, încearcă să lămurească problema modalității în care revoluția franceză a antrenat modificări în condiția feminină, observabile la nivelul alegerii soțului. Locul experimentului este orașul Versailles care a fost afectat în mod deosebit de revoluție. Pentru a se ajunge la o concluzie, două tipuri de informații sînt puse în paralel: succesiunea căsătorilor celebrate aici în perioada observată și analiza cuplurilor constituite în 1792 care au locuit în oraș. Se observă că circuitul matrimonial versaillesais nu a suferit transformări durabile în timpul revoluției; indicele de căsătorie și recăsătorire menținîndu-se constant iar alegerea soțului a continuat să opereze după aceleași criterii fixate de tradiția culturală;

se mențin aceleași diferențe de vîrstă între soți, vîrstele de căsătorie fiind întotdeauna respectate. Autoarea arată că migrația spre orașe a diminuat influența rudelor — deși legăturile de sînge sînt importante — și a amplificat în alegere rolul vecinătății, care stă la baza sociabilității urbane. Deci asemenea factori demografici par să fie mai importanți decît evenimentele politice în schimbarea modelului cultural al căsătoriei.

Pierre Pousot de la Universitatea Lyon II în *Voisine, marions-nous! Le choix du conjoint dans une communauté bocagère (Romenay, en Bresse)* (p. 189—193), studiază căsătoriile din interiorul unei comunități rurale dispersată în numeroase cătune în pădurișul bressan în intervalul de la sfîrșitul secolului al XVII-lea pînă la începutul secolului al XIX-lea. Circa 25 %, din căsătorii aveau loc între locuitorii aceluiași cătun în secolele XVII și XVIII, procentul crescînd în mod surprinzător în secolul al XIX-lea pînă la 33 %, cînd de fapt ne așteptam la expansiunea ariei de alegere matrimonială. Autorul explică acest paradox aparent prin persistența izolării enclavei Bresse și dezvoltarea ei demografică.

În articolul intitulat *Marriage, mobility and domestic service* (p. 195—205), Penelope Wilcox de la Colegiul Birkbeck al Universității din Londra ne propune analizarea serviciului domestic, ce constituia una din ocupațiile curente pentru tinerete englezoaică în secolul al XIX-lea, și consecințele ei asupra căsătoriei. Utilizînd registrele de căsătorie civilă de la Cambridge dintre anii 1847—1901 P. Wilcox ajunge la următoarele concluzii: 1) pentru tinerete din aceeași categorie socială serviciul domestic nu asigură o mobilitate socială ascendentă — dimpotrivă ele contractau căsătorii în categorii sociale inferioare lor; 2) între 1817 și 1870 tinerete servitoare se mîritau mai tîrziu decît celelalte femei care lucrau iar între 1871—1901 situația se inversează; 3) cea mai puternică influență asupra vîrstei de căsătorie nu o are originea socială sau alegerea soțului ci profesionea.

La a treia temă: *Femeia singură*, raportul a fost prezentat de Antoinette Fauve Chamoux de la Laboratorul de Demografie Istorică din Paris (p. 208—213). Importanța demografică și socială a celibatarilor, văduvelor, abandonatelor sau a celor divorțate trăind cu sau fără copii este neglijată, deși ele sînt adeseori majoritate devansînd prin greutatea lor demografică femeile mîritate. Această situație se datorează indicelui de masculinitate, existînd în permanență un dezechilibru între efectivele masculine și feminine, în special în orașe (o singură excepție notabilă: Roma în veacul al XVIII-lea,

dar și aici apare tendința de estompare la sfârșitul secolului). În mod cert, acest dezechilibru urban a fost accentuat în toate timpurile deoarece orașul constituie o piață pentru munca feminină domestică; un exemplu: în orașele din Anglia în secolul al XVIII-lea mai mult de 30% din femeile între 15—45 ani sînt servitoare casnice.

Patrice Bourdelais, de la Centrul Național de Cercetări Științifice, în *Le poids démographique des femmes seules en France (Deuxième moitié du XIX^e siècle)* (p. 215—227), analizînd modelul demografic francez a alcătuit o piramidă a vîrstelor pe sexe, stare matrimonială și zone geografice pe baza recensămintelor din 1851 și 1897. În repartizarea pe vîrste atrage atenția diferența dintre solitudinea masculină și cea feminină, cele mai numeroase femei solitare sînt în grupul celor între 35 și 44 de ani și numărul lor crește după vîrsta de 50 de ani (32%), atîngînd mai mult de 70% după 70 de ani. După 50 de ani — solitudinea este cu precădere feminină — cuprînzînd o femeie din două și numai un bărbat din patru. Din punct de vedere demografic bazinul parizian se deosebește printr-o slabă proporție de bărbați și femei celibatate sau văduve. Se constată că un mare număr de călăbăritari de ambele sexe, se întîlneau în cadrul acelorași departamente; văduvii și văduvele fiind în mod particular numeroși la nord și vest de Masivii Centrali (în Vandeea), cea mai mare proporție de femei singure întîlnindu-se în Bretonia, Cotentin și în zona Pirinilor Occidentali.

Articolul lui Michel Cartier, *La femme seule en Chine* (p. 229—233), nu este propriu-zis un studiu de demografie istorică ci mai curînd un ansamblu de reflecții asupra statutului femeii în China. Acest statut analizat de autor fără sprijinul unor studii temeinice, care dealtfel, lipsese din literatura de specialitate, pare să cuprîndă un paradox. Conform obiceiului și dreptului tradițional, femeia rămîne o eternă minoră, aflîndu-se toată viața sub tutela tatălui, soțului sau eventual al fiului. În realitate, deși femeile nu participă la muncile agricole, acestora li se asigură o anumită autonomie economică sub forma unor loturi de pămînt (această formă de distribuție datează înainte de 780), fie prin liberă utilizare a dotei. O estimare cantitativă a femeilor solitare este dificil de realizat, dar în mod sigur fenomenul nu este rarism.

Studiul *La condition féminine dans une structure d'assistance a Rome, aspects démographiques et sociaux* (p. 235—250), elaborat de F. Gemini și E. Sonnino, cuprinde două părți distincte: prima parte se referă la apariția și dezvoltarea, de la fondarea sa în 1672 pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea,

a celei mai mari pensiuni feminine din Roma: pensiunea Divina Providență. Scopul unor asemenea instituții era atenuarea mizeriei și a prostituției (în Roma pontificală în 1684 existau 718 prostituate adică circa 1.4% din populația de sex feminin) cît și acumularea de bogății. A doua parte mai apropiată de demografie istorică analizează dinamica și structura intrărilor și plecărilor din pensiune, indicîndu-se vîrsta la intrare și ieșire, cauzele plecărilor (cele mai multe din plecări se datorează nu reîntoarcerii în familie și căsătoriei ci instalarea în cadrul altor familii).

Tamara K. Hareven și Louise A. Tilly în articolul *Solitary women and family mediation in America and French textile cities* (p. 253—270), compară diferitele modele ale situației femeii în familiile din două orașe textile, de la începutul secolului al XX-lea, Manchester (New Hampshire) și Roubaix (în nordul Franței). În cele două așezări urbane amintite, forma normală pentru marea majoritate a femeilor era familia sau un substitut al acesteia. În primul oraș sînt mult mai puține femei solitare sau în fruntea proprii lor gospodării (cămin). Tineretele care-și părăseau locul natal venind la Manchester, trăiau în pensiuni sau ca simple locatari, în timp ce la Roubaix erau cu precădere servitoare. Această ultimă activitate cuprindea mai multe femei în etate decît tinere. În cele două orașe forma cea mai obișnuită de cămin avînd în frunte o femeie, era aceea a femeilor trăind împreună cu copiii lor necăsătorii. Această strategie familială — care permitea femeilor în etate să continue să fie în fruntea căminelor lor — avea ca primă consecință nepărsirea de către tinerele fete a căminului, iar cînd această strategie eșua, femeia în vîrstă, era mult mai capabilă să trăiască solitară.

Marie-Thérèse Lorcin, de la Universitatea Lyon II, în *Veuve noble et veuve paysanne en Lyonnais d'après les testaments des XIV^e et XV^e siècles* (p. 273—287), analizează 784 de testamente ale țăranelor, 246 ale nobililor și 452 ale locuitorilor din Lyon. Se constată că la nobili văduvia evoluează puțin, bunurile proprii și viagere asigurînd văduvei un belșug suficient în condițiile unui declin demografic relativ și al creșterii dotei, văduva solitară fiind independentă din punct de vedere economic. În căminele țăranelor și meșteșugarilor rurali, unde numărul gurilor de hrănit a crescut considerabil mai repede decît veniturile în cursul secolului al XV-lea iar dotele erau reduse și se recuperau în detrimentul urmașilor, puține văduve trăiau onorabil, primind alimente din afara căminului.

În articolul *Celibat et service féminins dans la Florence du XV^e siècle* (p. 289—301), Christiane Klapish Zuber de la Centrul de Cercetări Istorie, studiază pe baza arhivelor

florentine rolul acestei instituții în absorbirea excedentului de tinere nubile, care datorită raportului numeric între sexe și a condițiilor de căsătorie nu aveau evoluția normală a unei femei: soție și mamă. Marele reflux demografic și dezechilibrul dintre sexe (118,9% din 1427; 123,8% în 1458; 126,7% în 1480), au afectat aria și evoluția solitudinii feminine. Deși sint foarte laconice în ceea ce privește starea civilă și condiția juridică a femeilor, documentele florentine relevă că serviciul domestic recrutat din rindurile femeilor în vîrstă și în general mai multe văduve decît celibatate. După 1500 serviciul feminin suportă presiunea demografică a bărbaților, reducîndu-se în acest mod posibilitatea pentru tinere de a-și constitui o clotă și de a-și găsi astfel un soț sau ca văduvele să scape de mizerie.

Richard Wall în studiul *Woman alone in english society* (p. 303—316), ce încheie a treia temă, urmărește să pună în valoare diferențele dintre condiția și statutul femeii în Anglia preindustrială și cea din deceniul trecut, comparativ cu celelalte țări europene. Ca indice al acestor comparații se utilizează proporția de gospodării conduse de femei și proporția de femei în etate, aflate în fruntea unui menaj. Se pot desprinde două concluzii: prima că există o mică diferență de frecvență între Anglia contemporană și cea din epoca preindustrială, de femei celibatate sau văduve aflate în fruntea unui menaj; și a doua că între țările europene ale anilor '70 există mari diferențe: Anglia și Suedia cu o situație mai deosebită, Germania Federală cu o proporție mult mai ridicată decît cea a Franței și a Belgiei.

În partea a doua a volumului la capitolul de *Demografie medievală*, este cuprins un interesant studiu, realizat de Jean Louis Biget și Jean Tricard, intitulat *Livres de raison et démographie familiale en Limousin au XV^e siècle* (p. 321—363). Deși documentele fiscale și testamentele sint izvoare de prima mînă pentru cercetările demografice, totuși rareori, ne permit definirea unor parametri esențiali ca vîrsta mariajului, lungimea perioadei

dintre nașteri, fecunditatea, durata uniunilor conjugale sau diverse aspecte ale mortalității, ceea ce i-a determinat pe cei doi cercetători să utilizeze cărțile de judecată care oferă știri detaliate asupra acestor puncte.

Analizînd evoluția demografică a familiilor Benoist din Limousin, se constată că acestea se caracterizează printr-o fecunditate excepțională determinată de: căsătoria bărbaților și femeilor la o vîrstă favorabilă (18—23 ani), recăsătorirea rapidă a văduvilor și perioade reduse între nașteri. Totuși, aceste familii prolifiche nu sint numeroase. Cauzele se datorează ridicatei mortalități infantile și juvenile, modalității de alăptare, lipsii de igienă, tratamentului preferențial față de copii și epidemiilor. Autorii ajung la concluzia că spre sfîrșitul evului mediu Limousin a fost un rezervor demografic esențial.

În partea a treia: *Documente*, sint cuprinse două studii referitoare la primele recensăminte din Senegal (p. 367—386) și epidemiile de ciumă din Egipt (p. 387—404). Ultimul elaborat de Boaz Shoshon este o completare cu datări precise din cronicile arabe, edite și inedite, la lucrarea lui M.W. Dols, *The Black Death in the Middle East*, Princeton, 1977 și poate oferi date celor interesați în evoluția axei comerciale care lega în evul mediu Egiptul de bazinul pontic; ravagiile provocate de ciumă numai între 1353—1354 (deci în prețuia cuceririi otomane) fiind atestate 73 de epidemii — erau probabil compensate de aducerea din centrele comerciale ale Mării Negre a zeci de mii de sclavi.

Volumul se încheie printr-o rubrică de *Dări de seamă* și o utilă *Bibliografie*, mult mai stufoasă decît cele anterioare, fiind indexate și studiile din zonă, care pentru demografia occidentală continuă să fie o *terrae incognita*; sint semnalate peste 30 de cărți sau articole semnate de români, mult mai bine prezenți aici decît istoricii vecini.

Nagy Pienaru

„REVISTA DE ISTORIE” publică la prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE—MUSIQUE—CINÉMA

www.dacoromanica.ro

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Cu privire la structura socială a comunităților sătești dintre Carpați și Dunăre în secolul al IV-lea e.n.

Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.

Pretendentul Neagu „Vodă”, fiul lui „Basarab voevod” (1633–1644).

Instituția agiei în Țara Românească.

Relațiile lui Francisc al II-lea Rakóczi cu Spania.

Relațiile comerciale româno-spaniole pînă la pacea de la Adrianopole (1829).

Manualele școlare din epoca pașoptistă în slujba idealurilor naționale românești.

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814–1815).

Mărturii documentare privind elaborarea unor proiecte ale canalului Dunăre-Marea Neagră.

Conferința colonială de la Berlin (1884–1885).

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor asuprite din Ungaria (1900–1905).

România și țările balcanice în perioada 1900–1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869–1914.

Ecoul internațional al ieșirii României din război (mai 1918).

„Noaptea cuțitelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929–1939).

Tendențe în structura economiilor naționale ale sud-estului european între cele două războaie mondiale.

Curenți social-economice românești în perioada interbelică : doctrina economică a țărănismului.

Evoluția structurii sociale a României în etapa actuală și procesul omogenizării sociale.

Afirmarea Partidului Comunist Român în mișcarea comunistă și internațională în perioada postbelică.

RM ISSN 0567–6304

